

”Niin totta kuin osaan”

Vuoden 2003 Irak-gate poliittisena skandaalina

Alec Anders Samuel Neihum
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2020



HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta	Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author <u>Alec</u> Anders Samuel Neihum		
Työn nimi – Arbetets titel – Title "Niin totta kuin osaan" : Vuoden 2003 Irak-gate poliittisena skandaalina		
Oppiaine – Läroämne – Subject Poliittinen historia		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year 5/2020	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 78
Tiivistelmä – Referat – Abstract		
<p>Tutkielman keskiössä on niin sanottu Irak-skandaali (myös Irak-gate), vuonna 2003 Anneli Jäätteenmäen eroon pääministerin paikalta johtanut tapahtumasarja, ennen kaikkea poliittisena skandaalina. Keskustan puheenjohtaja Jäätteenmäki sai haltuunsa salaista tietoa, hyödynsi sitä vaalikampailussa, otti vaalivoiton ja nousi pääministeriksi, mutta joutui eroamaan skandaalin myötä.</p> <p>Tutkimuskysymyksiksi työssä on määritelty kysymykset "Mitkä tekijät johtivat Anneli Jäätteenmäen eroon pääministerin paikalta?" sekä "Minkä tekijöiden koetaan johtaneen Anneli Jäätteenmäen eroon pääministerin paikalta?". Hypoteesiksi arvioidaan, että kaikkein keskeisimmin eroon johtivat Jäätteenmäen menettely salaisten asiakirjojen suhteen tammikuusta 2003 alkaen sekä aiheesta julkisuuteen annetut harhaanjohtavat medialausunnot. Kokemuksia koskevan tutkimuskysymyksen osalta hypoteeseiksi määritellään, että median koetaan olleen skandaalissa kärkeä, Jäätteenmäen koetaan tehneen viestintävirheitä, kevään 2003 vaalikampailun kiivauden koetaan johtaneen seurauksiinsa sekä presidentti-instituution tahriintumisen koetaan kontribuoineen Jäätteenmäen eroon.</p> <p>Irak-skandaalia on tutkittu etenkin uutisoinnin ja sukupuolen näkökulmista, mutta skandaalia poliittisena tapahtumaketjuna ei ole analysoitu akateemisessa tutkimuksessa erityisen syvästi. Työssä käsitellään Irak-skandaalia modernin poliittisen julkisuuden ilmiönä, osana niin sanottua notkeaa julkisuutta. Tapahtumaketjua verrataan John B. Thompsonin teoretisointiin skandaalien peruspiirteistä.</p> <p>Tutkielman ainutlaatuisen aineisto muodostuu seitsemästä skandaalia koskevasta tutkimushaastattelusta, jotka on annettu aikavälillä marraskuusta 2019 helmikuuhun 2020. Haastattelut ovat antaneet viisi poliitikkoa – Eero Lankia, Jouni Backman, Timo Laaninen, Risto Volanen ja Seppo Kääriäinen – sekä kaksi politiikan toimittajaa, Timo Haapala ja Unto Hämäläinen. Tutkimuskysymyksiin pyritään vastaamaan puolistrukturoiduista teemahaastatteluista saadun muistitiedon avulla.</p> <p>Yksi tutkielman keskeisistä havainnoista on kokemus siitä, että vuodettujen asiakirjojen hyödyntäminen oli Jäätteenmäeltä Irak-skandaalissa keskeisempi transgressio kuin kritiikkiä kirjoittaneet medialausunnot. Tämän perusteella vaikuttaa hyvin mahdolliselta, että Jäätteenmäki olisi joutunut eroamaan pääministerin paikalta, vaikka olisikin esiintynyt poliittisessa julkisuudessa skandaalin aikana toisin. Skandaaliin lienee tavalla tai toisella Jäätteenmäen kesällä 2002 ääneen julistama tavoite keskustan hallituspaikasta. Mahdollisesti epäsuoraa vaikutusta on saattanut olla myös Jäätteenmäen ominaisuuksilla ja toimintatavoilla poliittikkona. Tutkielmassa esitetään lisäksi tutkimukselle uusi havainto siitä, että muistitiedon perusteella on uskottavaa, että Jäätteenmäellä on ollut tähän asti tiedettyä paremmat lähtökohdat Suomen ja Paavo Lipposen Irak-politiikan ja -keskustelujen arviointiin vuodenvaihteessa 2002–2003.</p> <p>Skandaalin toimijuuksien osalta on havaittavissa, että tapahtumasarja rajautui poliittisista puolueista käytännössä SDP:n ja keskustan sisälle ja välille. Täysin yhtenäisiä kokemuksia siitä, millä tavoin ja missä aikataulussa kummassakin eduskuntaryhmässä lakattiin luottamasta Jäätteenmäkeen, ei ole. Tiedotusvälineiden roolia ei ole koettu skandaalin osalta poikkeuksellisen tai kohtuuttoman kärkeäksi, presidentti-instituution ja sitä kohtaan tunnetun kunnioituksen painoarvo taas koetaan tapahtumaketjua ajatellen suureksi.</p> <p>Jäätteenmäki ei ole suurissa määrin turvautunut tavanomaisiin keinoihin puhdistaa mainettaan skandaalin jälkeen, mikä on mahdollisesti kiihdyttänyt skandaaliin liittyviä keskusteluja ja jopa salaliittoteorioita. Vuotaja Martti Mannisen motiivit ovat edelleen pitkälti hämärän peitossa. Skandaalista on jäänyt ainakin keskustalaispiireihin elämään ajatus, jonka mukaan presidentti Tarja Halonen olisi voinut olla myötävaikuttamassa vuototoimintaan; idealelle on mieltävässä loogisia perusteita, mutta minkäänlaisia konkreettisia todisteita ei ole.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords		
Irak-skandaali Irak-gate Anneli Jäätteenmäki 2000-luku Skandaalit Keskusta Muistitieto		

Sisällysluettelo

1. Johdanto	2
2. Tausta	5
2.1. Tapahtumien peruskuvauk.....	5
2.2. Aiempi tutkimus.....	7
2.3. Teoreettinen viitekehys	11
3. Tutkimushaastattelut metodina	16
3.1. Haastattelut ja muistitieto.....	16
3.2. Haastateltavat.....	19
4. Irak-skandaalin alku ja kehittyminen	22
4.1. Taustatilanne	22
4.2. Minkälaisena poliitikkona Jäätteenmäki muistetaan?	23
4.3. Irak-keskustelun pohja: Bushin ja Lipposen tapaaminen	26
4.4. Vuoden 2003 vaalien kampanjointi	30
4.5. Asiakirjavuodot medialle Irak-skandaalissa.....	33
4.6. Hallitusyhteistyön käynnistyminen	35
4.7. Kokemuksia median merkityksestä	39
5. Skandaalin loppuvaiheet ja jälkipohdinnat	41
5.1. Uutisten myötä kohti skandaalin loppua.....	41
5.2. Ratkaiseva eropäivä 18.6.2003.....	43
5.3. Presidentti-instituution ja sukupuolen merkitys.....	47
5.4. Tiedettiinkö keskustan piirissä?.....	48
5.5. Martti Manninen ja hänen motiivinsa	50
5.6. Pääministerieron jälkeen	53
5.7. Minkä ajatellaan johtaneen pääministerieroon?	58
6. Analyysi	60
6.1. Skandaalin piirteet.....	60
6.2. Johtopäätökset	64
6.3. Lopuksi	68
Lähteet	70
Liite: Haastattelurunko	78

1. JOHDANTO

”Historiankirjoittajat selvittävät aikanaan, mitkä kaikki tekijät johtivat Anneli Jäätteenmäen eroon”, kirjoittaa kymmenien vuosien eduskuntauralta eläköitynyt keskustapoliitikko Seppo Kääriäinen vuoden 2019 teoksessaan *Aidan toiselta puolelta*¹. Kääriäinen seurasi puoluetoverinsa kujanjuoksua ja lopulta pääministerin paikalta eroamista erityisen likeltä, mutta Irak-skandaalina tai *Irak-gatena*² tunnettu kokonaisuus lienee jäänyt yleisemminkin yhdeksi 2000-luvun Suomen poliittisen elämän merkkipaaluista. Kysymys on koko itsenäisen Suomen poliittisessa historiassakin poikkeuksellisen dramaattisesta ja tietyiltä osin ainutlaatuisesta kokonaisuudesta.

Lapualaissyntyinen ja juristitaustainen Anneli Jäätteenmäki nousi keskustan puheenjohtajaksi kesällä 2002, siivitti puolueensa vaalivoittoon eduskuntavaaleissa 2003 ja nousi Suomen historian ensimmäiseksi naispuoliseksi pääministeriksi. Vain reilun parin kuukauden kuluttua nimityksestään Jäätteenmäki joutui kuitenkin eroamaan tehtävästään. Irak-skandaali oli lyönyt pääministerin alas poikkeuksellisen nopeassa aikataulussa. Anneli Jäätteenmäen hallitus on edelleen Suomen historian neljänneksi lyhytaikaisin.

Kuten Irak-skandaalin nimi viitoittaa, tapahtumaketjussa keskeistä on Irakin sotaan liittynyt Suomen pääministerin Paavo Lipposen ja Yhdysvaltain presidentin George W. Bushin tapaaminen sekä kyseisestä tapaamisesta laaditut asiakirjat. Laajemmin avattuna koko skandaalokokonaisuus oli kuitenkin monivaiheinen tapahtumasarja, joka kattoi sekä tulisen vaalikamppailun, hallituksen muodostamisen että hallitusvallan alkutaipaleen. Vyyhtiin liitettiin pitkäikäiset ja Suomea pitkään yhdessä hallinneet puolueinstituutiot keskusta ja sosiaalidemokraattinen puolue (SDP), kahden eri pääministerin toiminta ja jopa tasavallan presidentin instituutio. Tapahtumasarjaan kuului salamyhkäistä toimintaa ja asiakirjavuotoja, minkä myötä ja lisäksi moderni media ahkeroi Irak-skandaalin parissa ja vaikutti työllään omalta osaltaan koko tapahtumaketjuun. Irak-gatessa on kyse paitsi poliittishistoriallisesti hyvin merkittävästä myös inhimillisesti erittäin kiinnostavasta kokonaisuudesta.

¹ Kääriäinen, Seppo: *Aidan toiselta puolen*. Teos, Helsinki 2019, 122–123.

² Tässä tutkielmassa käytetään nimityksen väliivallista ulkoasua, kirjallisuudessa on käytetty myös väliviivatonta versiota ”Irakgate”; Oikeinkirjoituksen osalta kts. Klemettinen Riina: Rektiogate ja muita skandaaleja. Kielikello, 1/2014. <https://www.kielikello.fi/-/rektiogate-ja-muita-skandaaleja>, viittauspäivä 13.5.2020.

Kääriäisen toteamus viittaa osaltaan erääseen Irak-skandaalin ominaispiirteeseen. Kuvainnollisesti voisi sanoa, ettei viimeistä sanaa Irak-skandaalista ole vielä kuultu. Tapahtumasarjasta on jäänyt elämään monia erilaisia huhuja, juoruja, väitteitä ja avoimia kysymyksiä, joista eräät ovat kuplineet julkisuuden pinnan alla näihin päiviinkin saakka. Kaikki toimijat eivät ole puhuneet skandaalista julkisesti umpia ja lampia – osa on jopa valinnut liki totaalisen vaikenemisen tien. Myös akateeminen tutkimus poliittisesta tapahtumaketjusta on toistaiseksi varsin rajallista.

Tämän pro gradun kirjoitushetkellä useat tapahtumasarjaan liittyvistä keskushenkilöistä ovat jo eläköityneet tai vähintäänkin siirtyneet pois suomalaisen päivänpolitiikan huipulta. Entinen pääministeri Anneli Jäätteenmäki jättäytyi pois europarlamentista kevään 2019 vaalien yhteydessä. Uusien sukupolvien noustessa päättäviin virkoihin ja suomalaisen vallankäytön eturiviin Irak-gate alkaa julkisessa muistamisessa painua kauemmas historiankirjoitukseen, edellisten sukupolvien skandaaliksi ja oman aikansa asiaksi. Ajan patina ei ole silti purrut liiaksi: skandaali ei ole täysin kanonisoitu, pölyinen ja ikivanha kokonaisuus, ja huomattava osa Irak-skandaaliin liittyneistä toimijoista on yhä tavalla tai toisella mukana politiikassa tai vähintäänkin viettää eläkepäiviään virkeänä.

Omat aikalaismuistoni skandaalista rajoittuvat käytännössä esikouluikäisenä kokemaani hämmennykseen siitä, ettei pääministeri enää ollutkaan asemassa syntymästäni asti toiminut Paavo Lipponen. Skandaalin loppuvaiheen osalta muistoissani on hämääviä mielikuvia keltaisina kirkuneista iltapäivälehtien lööpeistä. Omalle ikäpolvelleni Irak-gate on lapsuuteen sijoittuva poliittinen tapaus, josta saattaa muistaa jotakin, mutta josta ei taatusti ymmärtänyt aikanaan yhtään mitään. Se, että olen muodostanut käsitykseni koko skandaalista ja ajan poliittisista toimijoista vasta vuosia jälkeenpäin, voi tietyiltä osin luoda varsin hedelmällisen pohjan tutkimukselle.

Yllä mainitut informaatioaukot, tiedontarve ja ajoituskysymykset muodostavat päällimmäiset syyt sille, miksi kesän 2019 aikana päädyin valitsemaan pro gradu -tutkielmani aiheeksi Irak-skandaalin. En luonnollisestikaan osannut aavistaa, millä tavalla aihe ”ajankohtaistuisi” saman vuoden syksyllä. Pääministeri Antti Rinteen eroon johtaneen tapahtumasarjan aikana Irak-skandaali nousi useasti esiin erilaisissa asiantuntijapuheenvuoroissa, mediasisällöissä kuin sosiaalisen median keskusteluissakin. Niin sanotusta Posti-kohusta ja Irak-skandaalista on helppo havaita monia yhdistäviä tekijöitä, ja esitettiin julkisuudessa jopa arveluja siitäkin, että Rinteen

eron taustalla olisi ollut kosto Jätteenmäen erosta vuonna 2003³. Seurasin Posti-kohua luonnollisesti suurella mielenkiinnolla. Tämä tutkielma ei ole varsinaisesti vertailevaa tutkimusta kohujen välillä – sellainen ei nähdäkseni ole tässä vaiheessa kaikista tarkoituksenmukaisin vaihtoehto. Lukijalle vuoden 2019 skandaali voi kuitenkin antaa mielenkiintoisen kontekstin, jota vasten vuoden 2003 skandaalia voi nykyajassa reflektoida.

Tämän tutkielman päällimmäisin tutkimuskysymys on käytännössä suora laina Seppo Kääriäiseltä. *Mitkä tekijät johtivat Anneli Jätteenmäen eroon pääministerin paikalta?* Erilaiset käytännön tekijät, tapahtumat, olosuhteet ja ominaisuudet muodostivat yhdessä skandaalin ja virittivät tilanteen, joissa Jätteenmäki päätyi eroamaan asemastaan. Yhtäältä elämään jääneiden juorujen ja spekulatioiden myötä, toisaalta historiallisen ajattelun ulottuvuudet ja niille annetut merkitykset mielessä pitäen on liki yhtä oleellista kysyä toinenkin tutkimuskysymys. *Minkä tekijöiden koetaan johtaneen Anneli Jätteenmäen eroon pääministerin paikalta?* Tutkimuskysymykset tukevat toisiaan, vaikka ovatkin luonteeltaan hyvin erilaisia, mikä on luonnollisesti ollut otettava huomioon itse tutkimustyössä. Pohdin tutkimuskysymysten keskinäistä luonnetta tarkemmin osiossa 3. Joka tapauksessa kumpaankin tutkimuskysymykseen vastaamalla on mahdollista tuoda akateemisen historiankirjoituksen pariin uutta tietoa Suomen poliittisessa historiassa poikkeuksellisesta tapahtumasarjasta.

Hypoteesini on, että Jätteenmäen eroon johti keskeisesti ja jossain määrin tasavertaisesti kaksi rikettä: epäeettinen menettely salaisten asiakirjojen kanssa sekä aiheesta julkisuuteen annetut harhaanjohtavat lausunnot. Näistä kahdesta tekijästä olisi noussut kevään 2003 aikana ja etenkin lopussa kohu, joka olisi saanut muun hallituksen ja etenkin SDP:n vetämään lopulta luottamuksensa pois Jätteenmäeltä. Toisen tutkimuskysymyksen osalta uskon hypoteettisesti, että tekijöiksi Jätteenmäen eron taustalla *koetaan* myös ainakin median aktiivinen ja mahdollisesti kohtuuttomankin kärkkääksi mielletty uutisointi, Jätteenmäen viestintävirheet skandaalin edetessä, kevään 2003 vaalikamppailusta puolueisiin jääneet rajut arvet sekä presidentti-instituution merkitys.

³ Karvala, Kreeta & Nurmi, Lauri: Sipilä teki aloitteen Rinteen kaatamiskokouksesta – IL:n näkemät salaiset tekstiviestit todistavat: Näin keskusta kaatoi Antti Rinteen. Iltalehti, 3.12.2019. <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/604d5454-52f8-43f6-8ca2-443fa26e331f>, viittauspäivä 13.3.2020.

2. TAUSTA

2.1. TAPAHTUMIEN PERUSKUVAUS

Irak-skandaali rajataan tässä tutkielmassa keskeisiltä osiltaan alkamaan Paavo Lipposen ja George W. Bushin tapaamisesta 9. joulukuuta 2002 ja päättymään eropäivään 18. kesäkuuta 2003. Tämä ei tarkoita, etteikö rajausta edeltänyt ajanjakso olisi Irak-skandaalin kannalta kiinnostava asia. Skandaali on sijoitettava kokonaisuudessaan laajemmalle aikajanelle, ja konteksti on huomioitava kokonaisvaltaisesti analyysissä, mutta tapahtumasarjan selkein alkupiste on jälkikäteen katsoen Lipposen ja Bushin tapaamisessa. Toisaalta aikarajauksen ulkopuolelle jää myös esimerkiksi poliittista prosessia seurannut juridinen prosessi, oikeudenkäynti; kesäkuun 2003 jälkeiset tapahtumat ovat varmasti vaikuttaneet Irak-skandaalin muistamiseen ja ovat sikäli tutkielman kannalta relevantteja, mutta eivät puolusta paikkaansa niin keskeisenä osana nimenomaan *poliittista* tapahtumasarjaa, etteikö niitä kannattaisi rajata pois tutkielman tiiviimmästä ytimestä.

Työn lukemisen helpottamiseksi Irak-skandaalin käsitettä täsmennetään kuvailemalla sen vaiheet lyhyesti jo tässä yhteydessä. Tarkempi kuvaus tapahtumasarjasta lähteineen on luvuissa 4 ja 5. Seuraava esitys perustuu etenkin Ilta-Sanomissa politiikan toimittajana työskennelleen Pekka Ervastin teokseen *Irakgate : Pääministerin nousu ja ero*, Kalevan päätoimittajana toimineen Risto Uimosen teokseen *Pääministerin puhuva pää* sekä verkkouutislähteisiin, jotka nekin ovat tarkemmin tulosluvuissa.

Joulukuussa 2002 Suomen pääministeri Paavo Lipponen tapasi Washingtonissa Yhdysvaltain presidentin George W. Bushin sekä varapresidentti Dick Cheney. Irakin sotaa osattiin jo odottaa, ja valtiopäämiehet keskustelivat paljolti Irak-aiheisiin liittyen. Yhdysvallat oli kokoamassa koalitiota sotaa varten.

Keskusteluista laadittuun ulkoministeriön salaiseen raporttiin kirjattiin Lipposen kiittäneen Bushia ”johtajuudesta pyrkimyksissä rakentaa kansainvälistä koalitiota”. Suomessa kirjausta tulkittiin myöhemmin julkisuudessa niin, että Lipponen olisi lupailut Suomen osallistuvan Yhdysvaltain rinnalla sotatoimiin, vaikka operaatiolla ei olisikaan YK:n turvallisuusneuvoston hyväksyntää. Tämän lisäksi Yhdysvallat kutsui muutamaa viikkoa myöhemmin Suomen edustajan tiedotustilaisuuteen, jonne pyydettiin edustajia valtioista, jotka olivat luvanneet amerikkalaisille apua ja yhteistyötä Irakin kriisissä. Myös tätä niin sanottua Grossman-tapaamista

käytettiin myöhemmin poliittisena aseena Paavo Lipposta vastaan – oliko Lipponen presidentin ja ulkoministerin selän takana viemässä Suomea Irakin sotaan?

Keskustan puheenjohtaja Anneli Jäätteenmäki tapasi tammikuussa 2003 tasavallan presidentin neuvonantajan Martti Mannisen helsinkiläisravintola Mamma Rosassa. Eduskuntavaaleihin oli alle kaksi kuukautta. Mannisella oli virkansa puolesta hallussaan salaiset raportit Lipposen keskusteluista Yhdysvalloissa, ja ravintolatapaamisen jälkeen keskustatustainen Manninen alkoi vuotaa asiakirjoja faksilla Jäätteenmäelle, joka puolestaan käytti sotaväitteitä vaalikampanjoinnissa aseena päävastustajaansa SDP:n puheenjohtaja Paavo Lipposta vastaan.

Poliittisissa piireissä ja mediassa heräsi ihmettelyä siitä, mistä Jäätteenmäki oli tietonsa saanut. Jäätteenmäki vetosi useissa haastatteluissa ”kahteen korvaansa”. Juuri ennen vaaleja salaiset raportit vuodettiin iltapäivälehtiin, mikä lisäsi epäilyksiä, muttei vielä todistanut salaisten asiakirjojen olleen Jäätteenmäen hallussa. Sunnuntaina 16. maaliskuuta 2003 keskusta voitti eduskuntavaalit varsin tiukalla äänimarginaalilla SDP:hen. Seuraavalla viikolla, 20. maaliskuuta, syttyi Irakin sota. Suomi ei ollut mukana sotatoimikoalitiossa.

Anneli Jäätteenmäestä tuli pääministeri SDP:n, keskustan ja ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) hallitukseen. Skandaali kyti silti yhä: oliko Jäätteenmäki ollut vain kuulopuheiden varassa, vai oliko hän hyödyntänyt hänelle vuodettuja luottamuksellisia tai salaisia asiakirjoja? Loppukeväästä useat mediat uutisoivat tiedoista, jotka todistivat, ettei Jäätteenmäki ollut puhunut täysin totta tietojensa alkuperään liittyen. Vuodoista oli käynnistynyt poliisitutkinta, ja kesäkuussa Ilta-Sanomat uutisoi vuotajan olleen presidentin neuvonantaja Martti Manninen.

Jäätteenmäkeä vaadittiin selvittämään tilanne eduskunnan täysistunnolle. 18. kesäkuuta 2003 Jäätteenmäki sanoi Irak-tietojensa perustuvan kahteen briefing-muistioon ja sanoi sanat: ”En ollut näitäkään muistioita pyytänyt, ja ne tulivat minulle yllätyksenä.” Saman päivän iltapäivänä Martti Manninen ilmoitti Jäätteenmäen nimenomaisesti pyytäneen Irak-tietoa. Hallituksen sisällä päätettiin, että hallitus voisi jatkaa muuten samalla kokoonpanolla, mutta Jäätteenmäen olisi erottava. Jäätteenmäki toimitti eroanomuksensa tasavallan presidentti Tarja Haloselle ja erosi pääministerin tehtävästä.

Poliittista skandaalia seurasi vielä keväällä 2004 juridinen käsittely, oikeudenkäynti, jossa Manninen todettiin syyllistyneen virkasalaisuuden rikkomiseen, kun taas Jäätteenmäkeä vastaan nostetut syytteet yllytyksestä ja avunannosta kaatuivat.

2.2. AIEMPI TUTKIMUS

Vuoden 2003 Irak-skandaalista on kirjoitettu yksi ainoastaan kyseistä skandaalia käsittelevä kirja, vuonna 2004 ilmestynyt Pekka Ervastin *Irakgate : pääministerin nousu ja ero*⁴. Teoksen kirjoittanut Ervasti on pitkän linjan politiikan toimittaja, joka työskenteli skandaalin aikana Ilta-Sanomien politiikan toimituksen päällikkönä. Ervastilla itsellään oli skandaalin uutisoinnissa merkittävä rooli hänen kirjoitettuaan useita merkittäviä paljastusuutisia tapahtumasarjan aikana.

Ervasti käy teoksessa läpi skandaalia Jätteenmäen puheenjohtajaksi noususta ja Lipposen ja Bushin tapaamisesta aina pääministerin eroon asti. Kerronnassa hyödynnetään runsaasti aihetta koskevaa uutisointia sekä erilaisia nimettömiä lähteitä. Kaiken kaikkiaan Ervastin kirja on tämän tutkielman kannalta merkittävä teos, jonka takana on aiheen erittäin hyvin tunteva toimittaja ja joka antaa kaikkein yksityiskohtaisimman kirjallisen tapahtumakuvauksen, jota koko Irak-skandaalista on saatavilla.

Samalla on kuitenkin huomioitava, ettei Ervastin teos ole akateemista tutkimusta, vaan populaari kirja, joka on suunnattu viihteelliseksikin luettavaksi suurelle yleisölle. Tyylistä, nimettömiä lähteistä ja etenkin vertaisarvioinnin puutteesta johtuen Ervastin teokseen tuleekin suhtautua poikkeuksellisen kattavana ja yksityiskohtaisena yhden hyvin informoidun ja itse tapahtumissa osallisena olleen toimittajan narratiivina Irak-skandaaliin. Hieman samantyyppisestä taustakirjallisuudesta mainittakoon sanomalehti Kalevan päätoimittajana pitkään toimineen Risto Uimosen teokset *Pääministerin puhuva pää*⁵ ja *Median mahti: Kuinka journalistit käyttävät valtaa ja pakottavat maan mahtavia eroamaan*⁶, joissa asioihin toimittajana ja tietokirjailijana perehtynyt Uimonen käy läpi muiden pääministerikausien ja skandaalien ohella myös Anneli Jätteenmäen taivalta pääministerinä.

Lyhyemmin tapahtumia on käsitelty akateemisesti Esko Salmisen teoksessa *Mediavallan aika : Poliitikka tiedotusvälineissä Mauno Koivistosta Tarja Haloseen*. Pitkän linjan tutkija Salminen katsoo hyvin tiiviissä analyysissään ”neljännen valtiomahdin” eli median ”näyttäneen dramaattisesti voimansa” Irak-gaten yhteydessä. Salminen liittää skandaaliin kehitykseen, jossa ”tirkistelyteollisuudesta” tuli pysyvä osa poliittista julkisuutta.⁷ Käytännössä kyse on poliittisen

⁴ Ervasti, Pekka: *Irakgate : Pääministerin nousu ja ero*. Gummerus, Jyväskylä 2004.

⁵ Uimonen, Risto: *Pääministerin puhuva pää*. WSOY, Helsinki 2011.

⁶ Uimonen, Risto: *Median mahti : kuinka journalistit käyttävät valtaa ja pakottavat maan mahtavia eroamaan*. WSOY, Helsinki 2009.

⁷ Salminen, Esko: *Mediavallan aika : Poliitikka tiedotusvälineissä Mauno Koivistosta Tarja Haloseen*. Edita, Helsinki 2006, 205–208.

julkisuuden privatisaatiokehityksestä, jonka Peter van Aelst, Tamir Sheafer ja James Stanyer ovat määritelleet ”mediahuomion siirtymiseksi poliitikosta julkisen roolin haltijana poliittikkoon yksityisenä henkilönä ilman julkista rooliaan”⁸.

Irak-gate nousee esiin myös Erkkä Railon ja Sini Ruohosen vuosien 2003–2015 vaaleja koskevassa tutkimuksessa. Keskeisinä huomioinaan tutkijat nostavat vaaleista esiin etenkin pääministerivaaliasetelmaa ja katsovat Jätteenmäen rakentaneen taidokkaasti itseään koskevia mielikuvia esimerkiksi bloginsa avulla.⁹ Ville Pernaan ja Ville Pitkäsän toimittamassa tietokirjassa *Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006* Terhi Anttila sekä sittemmin poliittikkona työskennellyt Henna Virkkunen puolestaan analysoivat skandaalia ennen kaikkea mediakohuna. Kirjoittajat ovat Salmisen kanssa samoilla linjoilla median keskeistä roolia koskien: Irak-kiistan kuvataan olleen medioille ”herkullinen” ja tiedotusvälineiden todetaan ottaneen ”kaiken irti”¹⁰, joskin myös uudella viestintäteknologialla arvioidaan olleen mahdollisesti vaikutusta skandaaliin Jätteenmäen muun muassa siteerattua salaista materiaalia omaan internetblogiinsa¹¹.

Irak-skandaalia koskenutta uutisointia on tutkittu jonkin verran etenkin pro gradu -tutkielmissa. Jari Väliverronen tarkastelee vuonna 2006 jättämässään tutkielmassa *Näytösjulkisuutta vai demokratiaa? Tutkimus habermasilaisen journalismikritiikin pätevyydestä Suomessa Anneli Jätteenmäen eduskuntavaalikampanjassa 2003* Helsingin Sanomien ja Ilta-Sanomien uutisointia Jätteenmäen vaalikampanjan ajalta. Analyysinsä päätteeksi Väliverronen toteaa, ettei uutisoinnissa esiintynyt äärimmäisiä vastakkainasetteluja Jätteenmäen ja Lipposen välillä, sen koommin kuin myöskään mielipiteiden ja faktan sekoittumista tai keinotekoista neutraliteettia. Etenkin Ilta-Sanomissa uutisointi oli kuitenkin tutkielman mukaan draamanhakuista, ja kumpikin lehti ruokki uutisoinnissaan ajatusta vaaleista eliittien omana pelinä.¹² Sakari Silvola puolestaan toteaa samana vuonna tekemässään tutkielmassaan sanomalehti Ilkan pääkirjoitusten ja

⁸ Van Aelst, Peter & Sheafer, Tamir & Stanyer, James: *The Personalization of Mediated Political Communication : A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings*. Julkaisussa *Journalism* 13 (2), Sage, London 2012, 203–220.

⁹ Railo, Erkkä & Ruohonen, Sini: *Verkon ja rahan vallassa – vaalit 2003–2015*. Teoksessa Railo, Erkkä & al.: *Kamppailu vallasta : Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Docendo, Jyväskylä 2016, 234–235.

¹⁰ Anttila, Terhi: *Eduskuntavaaleista pääministerivaaleiksi*. Teoksessa Pernaan, Ville & Pitkänen, Ville (toim.): *Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006, 173.

¹¹ Virkkunen, Henna: *Ja ministeri erosi hymyillen*. Teoksessa Pernaan, Ville & Pitkänen, Ville (toim.): *Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006, 148.

¹² Väliverronen, Jari: *Näytösjulkisuutta vai demokratiaa? Tutkimus habermasilaisen journalismikritiikin pätevyydestä Suomessa Anneli Jätteenmäen eduskuntavaalikampanjassa 2003*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006, 140–141.

kolumnien konstruoineen Jätteenmäestä keväällä 2003 ”samaistumiskohteen koko eteläpohjalaiselle väestölle” ja pitäneen Irak-skandaalissa vilpillisenä ainoastaan Paavo Lipposen toimintaa, kun taas Iltä-Sanomissa pääkirjoitukset ja kolumnit pitivät Jätteenmäen argumentaatiota virheellisenä ja Irak-keskustelua vaarallisena¹³. Gradu on tehty myös pelkästään Jätteenmäen viimeistä pääministerivuorokautta koskeneesta ajankohtaisohjelma A-Studio jaksosta; Elina Laurila toteaa tutkielmassaan ohjelman olleen moniääninen ja tarjonnan katsojille mahdollisuuksia muodostaa monenlaisia mielipiteitä¹⁴.

Uutisointi ja journalismi nousevat esiin myös Journalismikritiikin vuosikirjassa 2004, joka sisältää kaksi tuoreeltaan tehtyä artikkelia aihetta koskien. Päätoimittaja ja viestintävaikuttaja Seppo Huiku analysoi etenkin länsirannikon maakuntalehtien suhtautumista Irak-keskusteluun. Varsin poleemisessa tekstissään Huiku arvioi lehtien toimineen ”vallan vainukoirina” ja yrittäneen tutkivan journalismin sijaan arvioida ennen vaaleja, kenen poliitikon puolella kannattaisi olla ja kuinka minkäkin lehden omaa asemaa voisi näin pönkittää. Erojakin silti oli erittäin puolueettomasta Kalevasta Ilkan suopeuteen ja Turun Sanomien ja etenkin Pohjalaisen ynseyteen. ”Kukin lehti pureksi Irak-luunsa omalla tavallaan. Silti tämän luun purenta oli enimmäkseen laiskahkoa”, Huiku kritisoi.¹⁵ Edellä mainittu Henna Virkkunen puolestaan tutkii omassa artikkelissaan Helsingin Sanomien, Iltä-Sanomien, Iltalehden ja Suomen Tietotoimiston juttuja kesäkuussa 2003. Virkkusen arvio on, että tiedotusvälineillä oli ”Jätteenmäen eroon johtaneen prosessin käynnistäjänä merkittävä rooli” etenkin tapahtumasarjan alkuvaiheessa, kun taas vuotaja Martti Mannisen paljastuminen ”siirsi painopisteen vahvemmin eduskuntaan”. Virkkusen mukaan eroa edeltäneessä uutisoinnissa Jätteenmäen sukupuolta pyrittiin häivyttämään, mutta jälkipuinnissa oli myös sukupuolittuneisuutta.¹⁶

Anneli Jätteenmäen asema Suomen historian ensimmäisenä naispääministerinä näkynee siinäkin, että tutkielmia on tehty myös sukupuolinäkökulmaa korostaen. Elina Havu esittää vuoden 2013 pro gradussaan *Naispääministerin mediarepresentaatiot Helsingin Sanomissa ja Iltä-Sanomissa 2003* kyseisten tiedotusvälineiden artikkelien perusteella, että Jätteenmäestä tehtiin vaalien 2003 jälkeen perinteisiä naiseutta korostavia representaatioita. Lisäksi

¹³ Silvola, Sakari: Fusku ja pajunköysi vai palvelus maalle? Irak-skandaalin ja Anneli Jätteenmäen julkisuuskuvan rakentuminen Ilkan ja Iltä-Sanomien pääkirjoituksissa ja kolumneissa. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006, 88–89.

¹⁴ Laurila, Elina: Hyvä, paha Anneli. Millaisen tarinan A-studio kertoo Anneli Jätteenmäen viimeisestä pääministerivuorokaudesta? Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006, 58–59.

¹⁵ Huiku, Seppo: Irak-luu maakuntalehtien hampaissa. Teoksessa Pietinen Jukka (toim.): Journalismikritiikin vuosikirja 2004. Tiedotustutkimus 1/2004, Turun yliopisto 2004, 52–58.

¹⁶ Virkkunen, Henna: Tämä järkyttää meidät kaikki. Teoksessa Pietinen Jukka (toim.): Journalismikritiikin vuosikirja 2004. Tiedotustutkimus 1/2004, Turun yliopisto 2004, 18–20.

tutkimuksessa katsotaan, että osin näihin representaatioihin liittyen ”median silmissä Jätteenmäen pääministerin legitimitettiin muotoutuminen jäi puutteelliseksi”.¹⁷ Katri Mäkipaakkanen tutkii Jätteenmäen tapausta peilaten sitä niin sanottuun glass cliff- eli lasijyrkäne-ilmiöön, jossa (usein miesvaltaisiin) epävakaisiin organisaatioihin palkataan johtajaksi nainen, jonka harteille voidaan vierittää syyt organisaation epäonnistuksessa. Mäkipaakkasen haastattelemista naisjohtajista (joihin Jätteenmäki itse ei lukeudu) kukaan ei koe, että Jätteenmäen kohdalla voitaisiin puhua glass cliff -ilmiöstä, joskin moni pitää hyvin mahdollisena, että sukupuoli vaikutti Jätteenmäen kohtaloon Irak-gaten yhteydessä.¹⁸

Oma lukunsa ovat erinäiset elämäkerrat vuoden 2003 tapahtumia koskien. Presidentin sisäpiiristä on julkaistu yksi elämäkerta tuolloisen viestintäpäälikkö Maria Romantschukin toimesta. 14 sivun Irak-gate-osio on tietävästi ainoa julkaistu teksti, jossa kuvaillaan presidentin kanslian sisältä käsin Martti Mannisen toimintaa kohun edetessä ja paljastuessa¹⁹. Pitkäaikainen keskustavaikuttaja Seppo Sarlund kuvaa omista muistelmissaan lyhyesti juuri Jätteenmäen tunnelmia sekä ennen että jälkeen tämän eron²⁰. Myös eduskunnan entinen talouspäälikkö Pertti Rosila on kerrannut tunnelmiaan ja keskusteluaan tapahtumasarjan tiimoilta²¹.

Suurelta osin elämäkerrat ovat kuitenkin julkaisematta. Keskushenkilöistä Anneli Jätteenmäki on todennut palaavansa asioihin aikanaan muistelmissaan²², joita ei toistaiseksi ole julkaistu. Myöskään Paavo Lipposen ja Erkki Tuomiojan muistelmaj- ja päiväkirjasarjat eivät vielä yllä vuoteen 2003. Presidentti Tarja Halonen on vakuuttanut julkisesti, ettei hänen muistelmiaan tulla edes laatimaan²³, ja Martti Manninen on puolestaan pysynyt käytännössä täysin piilossa julkisuudelta. Myöskään yksikään tätä gradua varten haastatelluista henkilöistä ei ole julkaissut vuoteen 2003 ulottuvaa yksityiskohtaista muistelmaj- tai elämäkertateosta.

Irak-skandaalista on tehty tutkimusta etenkin sukupuoli- ja uutisointinäkökulmia painottaen. Varsinaisen poliittisen tapahtumasarjan ja sen eri vaiheiden tutkimus on toistaiseksi ollut suhteellisen rajallista. Erilaiset kokemusasiantuntijat, tapahtumissa itse eri tavoin mukana olleet

¹⁷ Havu, Elina: Naispääministerin mediarepresentaatiot Helsingin Sanomissa ja Ilta-Sanomissa 2003. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2013, 147–151.

¹⁸ Mäkipaakkanen, Katri: Glass cliff-ilmiö Suomessa – Tapaukset Merja Ailus ja Anneli Jätteenmäki. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2016, 60.

¹⁹ Houni, Pirjo & Romantschuk, Maria: Ei, rouva presidentti. Otava, Helsinki 2014, 128–141.

²⁰ Sarlund, Seppo: Poliittikan pöydän alta. Otava, Helsinki 2004, 44–48.

²¹ Rosila, Pertti: Herrahissin vauhdissa. Tammi, Helsinki 2019, 93–125.

²² Talvitie, Elina: Keitäs tyttö kahvia : Naisia politiikan portailla. WSOY, Helsinki 2013, 142.

²³ Tainola, Rita: Presidentti Tarja Halonen paljastaa vuosien jälkeen: muutto Mäntyniemestä ei sujunut ongelmitta – ”Meidän oli raivattava tie keittiöön”. Ilta-Sanomat, 26.12.2017. <https://www.is.fi/viihde/art-2000005500658.html>, viittauspäivä 11.2.2020.

poliitikot ja aikalaistoimijat eivät ole avanneet näkemyksiään julkisuuteen erityisen suurissa määrin, akateemisesta tutkimuksesta puhumattakaan. Näin ollen voidaan todeta, että Irak-skandaalia koskevien tietojen ja narratiivien saattamiselle tutkimuksen piiriin on tarvetta, jota tämä pro gradu -tutkielma voi osaltaan tyydyttää.

2.3. TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Sosiologi Zygmunt Baumanin mukaan maailma on siirtynyt viime vuosikymmeninä notkean modernin aikaan. Notkeassa modernissa pysyvyys on kadonnut yhteiskunnan eri osa-alueilta: esimerkiksi erilaisten viiteryhmiä ja yhteisesti jaettuja sääntöjä ja annettuja malleja on aiempaa vähemmän, kun taas yksilöllä on aiempaa suurempi vastuu löytää oma paikkansa. Samanaikaisesti vallankäyttö uudistuu, eivätkä vallankäyttäjät halua enää sitoa valtaansa fyysisiin paikkoihin: ”kaikki sosiaalisten siteiden tiheät verkostot, varsinkin jos ne paikantuvat jollekin tietylle alueelle, ovat tieltä raivattavia esteitä”.²⁴

Julkisuuden osalta notkistumiseen kuuluu eliittijulkisuuden murtuminen, julkisuuden hajoaminen pienemmiksi osajulkisuuksi sekä julkisuuden tahdin kiihtyminen, kun erilaisia viesteille ja asioille yritetään saada julkista huomiota aiempaakin kiivaammin ja iskevämmin. Muutos näkyy 2000-luvun yhteiskunnissa esimerkiksi politiikassa imagojen ja markkinoinnin painoarvon kasvamisena sekä jatkuvan medianäkyvyyden tärkeytenä, mutta myös median itsensä tahdin kiihtymisenä ja aggressiivisuuden lisääntymisenä.²⁵

Skandaalit ovat Anu Kantolan mukaan notkean julkisuuden tihentymiä. Skandaalit syntyvät, kun salaileva vallankäytön logiikka törmää avoimeen toimintatapaan. Moderneihin länsimaisiin yhteiskuntiin on syntynyt ajatus siitä, että kansalaiset voivat valvoa vallankäytön asianmukaisuutta julkisuuden kautta, ja skandaalien herättämät julkiset reaktiot perustuvat tämän valvonnan kautta syntyviin paljastuksiin. Poliittisista skandaaleista tärkein yksittäinen historiallinen esimerkki on 1970-luvun Watergate-skandaali²⁶, jonka jälkeen lukuisat skandaalit ovat alleviivanneet vallanpitäjiin modernissa maailmassa kohdistuvia moraalisia vaatimuksia.²⁷

²⁴ Bauman, Zygmunt: Notkea moderni. Suomentanut Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere 2002, 14–23.

²⁵ Kantola, Anu: Hetken hallitsijat : Julkinen elämä notkeassa yhteiskunnassa. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2011, 24–28.

²⁶ Kesäkuussa 1972 Yhdysvaltain presidentti Richard Nixonin yksityiset avustajat murtautuivat kilpailevan puolueen vaalitoimistoon ja jäivät kiinni. Tapauksesta kehkeytyi laajamittainen poliittinen skandaali.

²⁷ Kantola 2011, 29–31.

Tietoverkkojen kautta yhteen kytkeytyneessä verkostoituneessa yhteiskunnassa internet on mahdollistanut skandaaleihin liittyvien väitteiden ja spekulatioiden leviämisen monitahoisesti ohi suurten tiedotusvälineiden portinvartioinnin. Samanaikaisesti tieto voi levitä verkostoja pitkin äärimmäisen nopeasti. Skandaalit toimivat myös poliittisten pelien välineenä. Manuel Castellsin mukaan median kautta tapahtuvassa vallankäytössä skandaalit ovat poliitikoille tehokas työkalu viedä omaa viestiään eteenpäin ja ennen kaikkea tuottaa vahinkoa poliittisille vastustajille. Castellsin mukaan skandaaleja voidaan käynnistää tarkoitushakuisesti, ja ne ovatkin oikeastaan yksi ”työkalu” poliittisen kamppailun käymiseen.²⁸ Myös Kantolan mukaan ”kohuja kiihdytetään ja vaahdotetaan tietoisesti”.²⁹

Brittisosologi John B. Thompson esittää teoksessaan *Political Scandal : Power and Visibility in the Media Age* viisi modernin skandaalin keskeistä piirrettä. Vuonna 2000, vahvasti niin sanotun Clinton-Lewinsky-skandaalin³⁰ jälkimainingeissa julkaistussa kirjassa Thompson määrittelee skandaalin ”toiminnaksi tai tapahtumaksi, joihin sisältyy tietynlaisia transgressioita, jotka tulevat muiden tietoon ja ovat tarpeeksi vakavia herättääkseen julkisen reaktion”³¹. Transgressiolla tarkoitetaan toimintaa, jossa sosiaalista konventiota, ylhäältä annettua viranomaiskäskyä tai lakia rikotaan ylittämällä konvention, lain tai käskyn antamat eettiset tai pragmaattiset rajat, aiheuttaen samalla vähintään tiedostamattomasti rajanvetoa periaatteiden vahvistamisessa ja hylkäämisessä³².

Thompson katsoo, ettei skandaaleja tule käsittää ainoastaan yleisen moraalien rappeutumisen ja tonkivan journalismin seurauksina, vaan pikemminkin heijastumina sosiaalisista muutoksista, kuten joukkotiedotusvälineiden luonteen muuttumisesta sekä yksityisen ja julkisen elämän suhteen muutoksesta. Tältä pohjalta Thompson pyrkii antamaan skandaalien ymmärrykselle kokonaisen teoreettisen viitekehyksen.

Skandaalien viidestä piirteestä ensimmäisen ja kaikkein keskeisimmän muodostavat Thompsonin mukaan transgressiot eli normien tai eettisten rajojen ylittämiset. Mikä tahansa transgressio ei kuitenkaan riitä skandaaliksi, vaan rajanylityksen on oltava asianmukaisen vakava. Rajojen ylittäminen toisaalta vaatii sen, että rajoja ylipäätään on, ja nämä rajat ovat aina kontekstisidonnaisia, joten kulttuurisilla ja yhteiskunnallisilla olosuhteilla on transgression

²⁸ Castells, Manuel: *Communication Power*. Oxford University Press, New York 2009, 247–250.

²⁹ Kantola 2011, 32.

³⁰ Tammikuussa 1998 Yhdysvaltain silloinen presidentti Bill Clinton jäi vuosia jatkuneesta salaisesta seksisuhteesta Valkoisen talon harjoittelijan Monica Lewinskyn kanssa.

³¹ Thompson, John B.: *Political Scandal : Power and Visibility in the Media Age*. Polity Press, Cambridge 2000, 13.

³² Katso esim. Jenks, Chris: *Transgression*. Routledge, London 2003.

kannalta merkitys. Toisaalta normeista ja arvoista käydään aina rajanvetoa ja kiistelyä, joten myös skandaaleihin kuuluvia transgressioita tyypillisesti kyseenalaistetaan eri tahoilta. Normien yhteys valtarakenteisiin tarkoittaa puolestaan sitä, että transgressioiden myötä keskeiseksi skandaaleissa tulee Thompsonin mukaan usein ”moralisointi”, vaikuttajien omien normien ja arvojen vahvistaminen skandaaliksi julistetun toiminnan noustessa julkisuuteen. Kaikkein tyypillisimmin transgressiot koskevat Thompsonin mukaan seksuaalisia suhteita, taloudellisia väärinkäytöksiä sekä poliittisen vallan käyttöä.³³

Toinen skandaalin peruspiirre on Thompsonin jaottelussa jonkinlainen salaisuuden tai piilottelun paljastuminen. Mikäli kyseessä ei ole todistetun transgression paljastuminen yleiseen tietoisuuteen, vähintäänkin varsinaisten tapahtumien ulkopuolisille henkilöille on synnyttävä uskottava ja vahva käsitys siitä, että jokin skandaalimainen tapahtuma tai teko on tullut todeksi. Näin ollen skandaaleihin sisältyy Thompsonin mukaan transgression ohella myös jonkinasteinen julkinen tietämys tapahtuneesta, suuri yleisö, jolle asiat paljastuvat, sekä prosessi, jossa skandaaliksi katsottava tapahtuma tai teko itse asiassa tulee julkiseksi. ”Toisin kuin korruptio ja lahjonta, jotka voivat tapahtua, vaikka muut eivät niistä tietäisi, skandaali on aina jossain määrin julkinen asia”, Thompson kirjoittaa. Skandaalissa piiloon jäävät osat eivät itse asiassa ole skandaalisia, jos ulkopuoliset henkilöt eivät niistä kuule. Juuri julkisen paljastumisen piirre on yksi tärkeä syy siihen, miksi joukkotiedotusvälineillä on skandaaleissa keskeinen rooli.³⁴

Skandaalin kolmas peruspiirre on jonkinasteinen paheksunta. Jonkin ulkopuolisen tahon on päädyttävä ajattelemaan, että transgressio oli paheksuttava toimi. Peruspiirre on tietysti jokseenkin yhteneväinen edellä mainitun julkisuuteen paljastumisen kanssa: transgressio paljastuu ja herättää sitten ulkopuolisissa henkilöissä paheksuntaa. Thompsonin mukaan länsimaisissa yhteiskunnissa nykyään vallitsevan arvojen pluralismin johdosta paheksunta saattaa skandaaleissa usein kohdistua ennemminkin nimellisesti olemassa olevien arvojen kuin todellisten vahvojen normien rikkomiseen. Tämä puolestaan on johtanut siihen, ettei skandaaleilla aina ole tutkijan mukaan suurta käytännön merkitystä ihmisille – jos mitään oikeasti merkityksellistä normia ei rikota, on kiinnostavaa lähinnä julkinen reaktio, ei varsinaisen substanssi.³⁵

Pelkkä paheksunta ei kuitenkaan riitä, sillä kielteisyysden pitää herättää myös julkinen reaktio. Tämä on skandaalin neljäs peruspiirre. Mikäli reaktiota ei tule ja paheksunta jää ajatuksien – tai

³³ Thompson 2000, 14–16.

³⁴ Ibid. 18–19.

³⁵ Ibid. 19–20.

yksityisen juoruilun – tasolle, kyseessä ei ole skandaali. Reaktiot muodostavat Thompsonin mukaan moraalidiskurssin, joka pitää sisällään paheksunnan ja voi olla skandaalin toimijoiden kannalta pysyvästi leimaavaa. Julkinen reagoiminen ja keskustelu tapahtuu tyypillisesti median kautta, jolloin skandaali ei ole enää sidottu sen aiheuttaneen transgression kontekstiin esimerkiksi yleisön suhteen; median välityksellä yleisö voi kasvaa valtavasti ja skandaalista tulla ”medioitunut skandaali”. Huomionarvoista on, että reaktioiden tyyli ja vahvuus voi vaihdella suurestikin lievästä arvostelusta tyrmistyneisyyteen ja jopa raivoon, mikä lienee empiirisiä esimerkkejä vasten peilailtaessa varsin ymmärrettävää.³⁶

Viides peruspiirre on skandaalin mahdollinen vaikutus siihen osallistuneiden henkilöiden maineeseen. ”Maineen vahingoittuminen tai menettäminen on riski, joka on aina olemassa skandaalin purkautuessa ja paljastuessa”, Thompson kirjoittaa. Maineen menetys ei ole välttämättömyys, vaan sitä vastaan voi yrittää taistella erilaisilla strategioilla. Skandaaliin osallinen voi esimerkiksi hakea oikeutta oikeuslaitoksesta, pyrkiä säilyttämään maineensa kieltämällä transgressiot tai oman osuutensa niihin, pyrkiä oikeuttamaan transgressiot toisiin arvoihin vedoten (tarkoitus pyhittää keinot -ajattelu) tai myöntää syyllisyytensä ja tavoitella sympatiaa rehellisyydellensä. Näillä keinoilla esimerkiksi poliitikko voi skandaalista huolimatta yrittää säilyttää maineensa, joka on vallankäyttäjille usein erittäin arvokas ja omien tavoitteiden ajamisessa tärkeä resurssi.³⁷

Skandaalit ovat vakiintuneet osaksi suomalaista julkista elämää, ja niiden määrä on kasvanut³⁸. Kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä Suomessa oli vielä notkean modernin nousua edeltänyt suljetumpi poliittinen järjestelmä, johon media oli kietoutunut niin tiiviisti, ettei transgressioita juuri paljastettu. Toisaalta Neuvostoliiton aiheuttaman ulkopoliittisen herkkyyden takia itsesensuuria harjoitettiin myös laajan yhteiskunnallisen edun nimissä. 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa tilanne kuitenkin alkoi muuttua presidentti Urho Kekkosen väistyessä tehtävästään, Yleisradion monopolin murtuessa, iltapäivälehdistön levikin kasvaessa ja lopulta myös Neuvostoliiton luhistuessa.³⁹ ”1980-luvulla ja 1990-luvun alussa nähtiin joukko skandaaleja, jotka eivät ehkä olisi olleet mahdollisia vielä 1970-luvulla”, kirjoittaa Anu Kantola⁴⁰.

³⁶ Ibid. 20–22.

³⁷ Ibid. 22–24.

³⁸ Kantola 2011, 42–43.

³⁹ Ibid. 45–50.

⁴⁰ Ibid. 50.

Viestinnäntutkija Juha Herkman yhdistää skandaalit politiikan intimisoitumiskehitykseen⁴¹. Intimisoituminen tarkoittaa laajamittaisempaa yhteiskunnallista kehitystä, jossa aiemmin piilossa ja yksityisenä pidetyt asiat ovat tulleet julkisuuden piiriin⁴². Käytännössä käsite on varsin lähellä sitä, mitä viestinnäntutkimuksessa tarkoitetaan politiikan julkisuuden privatisoitumisella⁴³. Herkman puhuu myös skandaalien medioitumisesta, jota on hänen mukaansa lisännyt se, että huhuja voidaan osoittaa erilaisten tallennettujen viestien – esimerkiksi sähköpostien tai tekstiviestien – avulla salatuiksi totuuksiksi. Thompsonin jaottelussa Herkman yhdistää ”Irakgate-skandaalin” juuri poliittisen vallan käyttöön liittyväksi transgressioksi.⁴⁴

”Poliittinen johtajuus on ollut ja on edelleen sukupuolikysymys”, kirjoittaa Mari K. Niemi väitöskirjassaan⁴⁵. Puolueet olivat leimallisesti miesten hallitsemia niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa 1970-luvulle asti. Tämän jälkeen naisia on noussut puoluejohtajien paikoille, aluksi pienemmissä puolueissa ja sittemmin myös keskustan kaltaisissa suuremmissa puolueissa. Väitöstutkimuksessaan juuri naisten nousua puolueiden puheenjohtajiksi ja siihen liittyviä media-aineistoja tutkinut Niemi kirjoittaa uudenaikaisella medianäkyvyydellä olleen vaikutuksia naisten asemaan poliittisessa julkisuudessa. Naisia on avoimesti toivottu lehtikirjoittelussa johtajaehdokkaiksi, ja poliitikkojen julkikuvan hallintaan liittyvien taitojen korostuminen mediassa on sekin ollut Niemen mukaan hyödyksi naispoliitikoille. Naisjohtajat on myös koettu mediasisällöissä muutoksen symboleina ja heihin on liitetty mielikuvia esimerkiksi ahkeruudesta ja yhteistyökyvystä.⁴⁶ Toisaalta samanaikaisesti ongelmallista on, että sukupuolesta omapäisesti johdetuille odotuksille otetaan katetta, ja myös stereotyyppit näkyvät yhä Niemen mukaan esimerkiksi ajatuksina naisehdokkaista sekä aggressiivisina että pehmeinä⁴⁷.

⁴¹ Herkman, Juha: *Politiikka ja mediajulkisuus*. Vastapaino, Tampere 2011, 102.

⁴² *Ibid.* 98–99.

⁴³ Van Aelst & Sheafer & Stanyer 2012, 203–220.

⁴⁴ Herkman 2011, 103–104.

⁴⁵ Niemi, Mari K.: *Kaksi tietä huipulle : Media ja puoluejohtajuus Suomessa naisten noususta populismin aaltoon*. Väitöskirja, Turun yliopisto 2014, 115.

⁴⁶ *Ibid.* 120.

⁴⁷ *Ibid.* 109.

3. TUTKIMUSHAASTATTELUT METODINA

3.1. HAASTATTELUT JA MUISTITIETO

Irak-skandaali on tutkimuskohteena ajallisesti varsin rajallinen tapahtumasarja suomalaisen politiikan huipulla. Kyse ei ole pitkäaikaisesta kehityskulusta, muutoksesta tai massojen liikkeestä, vaan yksittäisten toimijoiden, kansanedustajien, puoluevaikuttajien, virkamiesten ja vastaavien henkilöiden tekemisistä ja tekemättä jättämisistä yhden poliittisen tapahtumaketjun yhteydessä. Tapahtumasarjan keskiöön jäi lopulta hyvin pieni määrä ihmisiä, mikä tekee näistä henkilöistä erityisen kiinnostavia toimijoita Irak-skandaalissa.

Asiantuntijahaastattelut ovat näin ollen tämän tutkielman pääasiallinen aineistonkeruumetodi. Haastatteluvastaukset ovat huomattavissa määrin omakohtaista muistelua, joten lähestymistapa on muistitiedollinen.

Jorma Kalelan mukaan muistitietoa ei pidä ajatella vain epäluotettavana kertomuksena menneistä tapahtumista. Perinteen ohella tiedot ovat ”ensi käden lähde kertojastaan kertomuksen esittämisen tai kirjaamisen tilanteessa”.⁴⁸ Toisin sanoen muistitieto tarjoaa jonkinlaisen (joskin pelkällään epäluotettavan) katsauksen menneisiin tapahtumiin, mutta vielä vahvemmin kertoo tiedon esittäjästä ja esimerkiksi jotakin historiallista tapahtumaa koskevasta muistamisen tavasta tutkimushetkellä.

Tämän tutkielman tutkimuskysymyksistä on helppo huomata muistitiedon tarjoamista mahdollisuuksista molemmat. Kiinnostavaa on sekä se, mitä vuonna 2003 tapahtui, että se, miten tapahtunut koetaan ja muistetaan. Haastateltujen lähteiden positiota ja omia käsityksiä on näin ollen välttämätöntä peilata jatkuvasti heidän antamaansa informaatioon ja laajemmin kaikkeen tapahtumista saatavilla olevaan tietoon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö muistitiedon avulla voitaisi päästä ainakin joiltain osin lähemmäksi vastausta hieman Leopold von Ranken hengessä esitettävään (toki itsessään ongelmalliseen tai vähintäänkin kiistanalaiseen) kysymykseen siitä, *miten asiat todella tapahtuivat*. Mikäli haastateltavan käsitykset todellisuudesta ja niistä johtuvat puhutavat selvitetään, historiantutkija voi tehdä mielekkäitten tutkimuskysymysten pohjalta

⁴⁸ Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006, 74–75.

oikeudenmukaista tulkintaa historiankirjoituksen tarpeisiin⁴⁹. Oleellista on luonnollisesti kontekstoida väitteet ja vertailla niitä aiempaan tutkimukseen.

Muistitiedon omalaatuisuutta ei toki pidä ylikorostaa. ”Suulliset lähteet eivät ole objektiivisia. Tämä pätee kaikkiin lähteisiin, tosin kirjallisen muodon pyhyys saa meidät usein unohtamaan sen”, kirjoittaa Alessandro Portelli. Kaikenlaisilla subjektiivisilla näkemyksilläkin on kuitenkin ehdoton arvonsa historiantutkimuksessa. Muistitiedon varaiset subjektiiviset näkemykset ovat ”tosiasioita” menneistä tapahtumista siinä missä kirjallisessa dokumentissakin esitetyt käsityksetkin. Lähde, kirjallista tai suullista, ei ikinä voi tarkastella sokeasti: kysymys on aina kaksisuuntaisesta prosessista. Haastatteluissa saatuja muistitiedon varaisia lausumia on kohdeltava filologisella kritiikillä siinä missä kaikkia muitakin lähteitä – oleellista on miettiä, mistä mikään lähde pystyy kertomaan. Missä suhteessa kussakin tiedonmurussa on kyse omakohtaisesta faktisesta paljastuksesta ja missä suhteessa tulkinnasta ja analyysistä?⁵⁰ Vastaamalla tutkimuskysymykseen kokemuksista saadaan tietoa, joka vähintäänkin helpottaa hakemaan vastauksia positivistisempaan tutkimuskysymykseen ja ohjaa analyysia sen suhteen.

Kuten mitä tahansa kvalitatiivista metodia käytettäessä, myös tutkimushaastatteluja tehdessä on tutkijan jatkuvasti huomioitava oma positionsa. Haastattelut eivät synny tyhjästä, vaan ovat kaksisuuntaisia prosesseja, jossa haastateltava ja tutkija tuottavat yhdessä tietoa. Yksinkertaisimmillaan tämä näkyy jo esimerkiksi kysymyksiä laadittaessa: vaikka tutkijan laatimat kysymykset olisivat näennäisesti neutraaleja, ne sisältävät joka tapauksessa vähintään jonkinlaisia oletuksia. Vähintään kysymykset kertovat subjektiivisesta näkemyksestä siitä, minkä tutkija katsoo tutkimusaiheen osalta kiinnostavaksi.

Haastattelijalla on yhtä lailla erittäin paljon roolia tietoa tuottaessa itse haastattelutilanteessa. Haastattelijalla voi myötäillä tai opponoida, rohkaista puhumaan tai ilmaista närkästystä. Nämä kaikki vaikuttavat siihen, millä tavoin haastateltava vastaa ja mitkä aiheet nousevat esille. Toisin sanoen se, ettei tutkija ymmärtänyt Irak-skandaalista sen tapahtuma-aikana mitään tai ole ikinä omistanut minkään puolueen jäsenkirjaa, ei tee hänestä objektiivista tarkkailijaa, jonka ei tarvitsisi tunnistaa ja kyseenalaistaa omia oletuksiaan. ”Hermeneuttista paradigmaa edustava tutkija hyväksyy sen, että hänen persoonallisuutensa ja tunteensa vaikuttavat tutkimukseen”⁵¹.

⁴⁹ Kalela 2006, 75.

⁵⁰ Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006, 57–59.

⁵¹ Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena: Tutkimushaastattelu : Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki University Press, Helsinki 2000, 23.

Mitkä tekijät ovat sitten erityisesti vaikuttaneet omaan tutkijapositioni? Tämän tutkimuksen haastateltavat ovat iäkkäitä ja erittäin kokeneita poliitikkoja ja toimittajia. Tutkijanpositiotani ajatellen on ehdottomasti otettava huomioon ainakin se, että katson ylöspäin heistä jokaisen pitkää työuraa, kokemusta ja ammateissaan osoittamaansa taitoa. Ylipäättäänkin ikäeron voisi ajatella väistämättä vaikuttavan siihen, kuinka muistitietoa tässä tutkielmassa tulkitaan. Oman toimintani toimittajana voisi puolestaan ajatella ajavan minua tiedostamattomasti uskomaan toimittajia poliitikkoja herkemmin – tämäkin on huomioitava muistitietomateriaalia analysoitaessa.

Kuten David Lowenthal teoksessaan *The Past is a Foreign Country* esittää, yksityiset ja omakohtaiset muistot ja toisaalta kollektiivinen yhteisön muisti eivät ole erotettavissa toisistaan. Vaikka muistot ovat yksityisiä, historia on itsessään sosiaalista.⁵² Haastateltavilta poliitikoilta ja toimittajilta on tietoisesti kysytty myös sellaisia asioita, joista he eivät pelkästään itsenäisesti havainnoimalla ole voineet mitenkään olla täydellisesti perillä (esimerkiksi *Mikä merkitys sillä oli, että vuotaja oli Tasavallan presidentin kansliasta?*). Näin tutkimukseen on saatu myös sellaista muistitietoa, joka paljastaa yksilöllisten muistikuvien ohella myös jaetusta tiedosta, sen analyysistä ja edelleen kollektiivisesta muistista.

Kun kyseessä on muistitieto, on poikkeuksellisen tärkeää suhtautua haastateltavien kertomiin tietoihin ulkoisen ohella myös sisäisen lähdekritiikin kautta⁵³. Minkälaiset asiat vaikuttavat siihen, kuinka haastateltavat muistavat skandaalia? Mistä syistä haastateltavat muistavat asioita ja tapahtumia kuten muistavat? Kuluneiden vuosien aikana näkemykset ovat väistämättä saaneet kuorrutusta jälkiviisaudesta, kaunistelusta, yksityiskohtien yli- tai alikorostamisesta ja lukuisista muista inhimillisistä ilmiöistä. Muistitietotutkimus tuottaa aina rekonstruktioita⁵⁴, ja juuri muistitiedon konstruktivistinen luonne on otettava huomioon sitä analysoitaessa.

Vaikka tutkielman ensimmäinen tutkimuskysymys *Mitkä tekijät johtivat Anneli Jäätteenmäen eroon?* onkin luonteeltaan selittävä, muistitietotutkimus ei konstruktivistisen luonteensa takia voi olla Habermasin klassisen jaottelun⁵⁵ mukaista epistemologisesti selittävää tutkimusta⁵⁶. Kuten toisesta tutkimuskysymyksestä *Minkä tekijöiden koetaan johtaneen Anneli Jäätteenmäen eroon*

⁵² Lowenthal, David: *The Past Is A Foreign Country – Revisited*. Cambridge University Press, New York 2015, 379–380.

⁵³ Kalela 2006, 75.

⁵⁴ Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): *Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, 37.

⁵⁵ Habermas, Jürgen: *Tieto ja intressi*. Teoksessa Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka (toim.): *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet. Osa I. Gaudeamus*, Helsinki 1976, 130.

⁵⁶ Fingerroos & Haanpää 2006, 37–39.

pääministerin paikalta? käy ilmi, analyysissa pyritään myös ymmärtämään erilaisia kilpailevia tulkintoja menneisyydestä ja näkemään niiden taakse – on tärkeää saada tietoa siitä, minkälaisia merkityksiä Irak-skandaalin tapahtumille annetaan ja minkälaisia tapoja ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaamiseen on ylipäättään keksittävässä. Lähestymistapaan vaikuttaa siis useampi kuin yksi epistemologinen taso. Tutkimus on joka tapauksessa luonteeltaan ensisijaisesti selittävää muistitietoa, vaikka toteutuksessa onkin hyödynnetty tutkimusmenetelmää, joka on tietoteoreettisesti konstruktivistinen.

3.2. HAASTATELTAVAT

Tutkielman omaa aineistoa edustavat seitsemän tutkimushaastattelua, jotka on laadittu yhteensä viiden poliitikon ja kahden toimittajan kanssa. Haastateltaviksi on pyritty saamaan mahdollisimman lähellä tapahtumien keskiötä olleita toimijoita, joiden kanssa tutkimushaastattelu on ollut mahdollista järjestää. Haastattelut on toteutettu aikavälillä marraskuusta 2019 helmikuuhun 2020. Muistiinpanot haastatteluista ovat tutkielman tekijän hallussa. Haastateltavat ovat alla taulukossa 1.

TAULUKKO 1

NIMI	ASEMA VUONNA 2003	HAASTATTELUPAIKKA, -PÄIVÄ	KESTO
Eero Lankia	Keskustan puoluesihteer	Lasipalatsi, Helsinki, 21.11.2019	46 min.
Jouni Backman	SDP:n eduskuntaryhmän pj.	Sitran toimisto, Helsinki, 27.11.2019	1h 22min.
Timo Laaninen	Jätteenmäen erityisavustaja	Malmin kirkko, Helsinki, 9.1.2020	1h 9min.
Risto Volanen	Valtiosihteer	Cafe Strindberg, Helsinki, 15.1.2020	46 min.
Timo Haapala	Pol. toimit. päällikkö, MTV3	Sanomatalo, Helsinki, 5.2.2020	46 min.
Seppo Kääriäinen	Kansanedustaja	La Torrefazione, Helsinki, 13.2.2020	38 min.
Unto Hämäläinen	Toimittaja, Helsingin Sanomat	Musiikkitalo, Helsinki, 17.2.2020	52 min.

Haastateltavien on haluttu edustavan erilaisia tahoja skandaalin toimijoita ajatellen. Timo Laaninen oli Jätteenmäen läheinen erityisavustaja, joka toimi erittäin läheisessä yhteistyössä Jätteenmäen kanssa vuoden 2003 alusta kesäkuun eropäivään asti. Myös Jätteenmäkeen yhteyttä pitänyt ja tämän valtiosihteeriksi nimittämä Risto Volanen edustaa haastateltavista Jätteenmäkeen likeisintä perspektiiviä. Eero Lankia oli tapahtumaketjun ytimessä puoluevirkansa vuoksi: keskustan puoluesihteeriksi luonnollisesti pääsi näkemään ja muodostamaan mielipiteitään monesta asiasta riippumatta siitä, oliko tämä henkilökohtaisesti lähellä Jätteenmäkeä vai ei.

Keskustan kansanedustajana jo tuolloin pitkään toiminut, kevään 2003 hallitusneuvotteluissa ilman ministerinsalkkua jäänyt Seppo Kääriäinen pystyy antamaan verkostoituneen ja analyysikykyisen keskustavaikuttajan näkemyksen tapahtumista niiden aivan tiiviimmän ytimen ulkopuolelta. Jouni Backman, SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja, edustaa haastateltavissa kohun kannalta toista keskeistä puoluetta ja sen johtoa, joka oli tapahtumien kannalta erittäin merkittävässä asemassa. Toimittajat Unto Hämäläinen ja Timo Haapala tarkkailivat yhtä lailla tapahtumia erittäin läheltä ja muodostivat käsityksiään vailla ammattipoliitikkojen puoluesidonnaisuuden taakkaa, mikä osaltaan lisää heidän näkemystensä kiinnostavuutta.

Haastateltavat eivät luonnollisestikaan muodosta täydellistä joukkoa tutkimuskohdetta ajatellen. Haastatelluista neljä on puoluetalustaan keskustalaisia, yksi sosiaalidemokraatti ja kaksi sitoutumattomia. On luonnollista ja perusteltua, että keskustalaiset ovat Irak-gatea selvittäessä yliedustettuina, mutta tasapainoharha suhteessa sosiaalidemokraatteihin on huomioitava tuloksia analysoitaessa. Lisäksi eräs selkeästi esiin pistävä asia liittyy haastateltujen henkilökohtaisiin piirteisiin: jokainen haastateltavista on (haastatteluhetkestä laskien) 55–75-vuotias mies. Myös tämä seikka on pidettävä mielessä pohdittaessa esimerkiksi sukupuolen vaikutusta skandaaliin.

Yhtäkään keskustan ja SDP:n ulkopuolista poliitikkoa ei ole haastateltu tutkielmaan. Päällimmäisin syy tähän on se, etteivät muut puolueet – hallituskumppani RKP ja oppositiopuolueet – käytännössä missään vaiheessa skandaalia nousseet erityisen aktiivisiksi toimijoiksi. Kamppailu pääministeripaikasta käytiin ennen vaaleja korostetusti keskustan ja SDP:n välillä, ja tämän jälkeen hallitusyhteistyö rakentui pitkälti kahden ison puolueen yhteistyön varaan. RKP ja oppositiopuolueet eivät toimineet erityisen näkyvästi edes skandaalin loppuvaiheessa. Kyseisten puolueiden edustajia olisi toki voinut haastatella mieltäen heidät hyvin informoiduiksi tarkkailijoiksi; tähän tarkoitukseen tutkielmaan on kuitenkin haastateltu toimittajia, jotka tarkastelevat tilannetta eduskunnan puolueviitekehyksen ulkopuolelta. Osittain poliitikkohaastateltavien rajaaminen keskustaan ja SDP:hen selittyy myös halulla pitää esille

tulevien erilaisten narratiivien ja selitysten määrä rajallisena. Tämä kaikki on tietysti otettava huomioon mietittäessä sitä, *keiden* historiaa pro gradu -tutkielma kertoo.

Useampi poliitikko, joka tuli pyydytyksi haastatteluun tätä tutkimusta varten, kieltäytyi haastattelusta vedoten vaikkapa työn alla oleviin muistelmiin, kiireeseen tai pro gradu -tutkielman matalaan statukseen. Nämä henkilöt ovat (loppukevään 2003 asema mainittuna) tasavallan presidentti Tarja Halonen, eduskunnan puhemies Paavo Lipponen, ulkoasiainministeri Erkki Tuomioja, valtiovarainministeri Antti Kalliomäki ja SDP:n puoluesihteerin Eero Heinäluoma.

Tapahtumien keskushenkilö Anneli Jäätteenmäki suostui haastatteluun syyskuussa 2019, mutta perui suostumuksensa tammikuussa 2020 nähtyään osan haastattelukysymyksistä vedoten haastattelun rinnastuvan mediahaastatteluun. Myös Jäätteenmäen erityisavustajana työskennellyt Tuomas Kurttila suostui aluksi haastatteluun, mutta veti myöhemmin suostumuksensa pois. Presidentin kansliassa neuvonantajana toiminut Martti Manninen ei hänkään suostunut tämän tutkielman haastateltavaksi.

Toteutin haastattelujen kysymysrunгон laatimalla ensimmäistä haastattelua varten 20 kysymyksen listan, joka on tutkielman liitteenä. Seurasin listaa, mutta otin siitä myös paljon tietoisia vapauksia jo ensimmäisen haastattelun aikana havaitessani jonkin kysymyksen olevan irrelevantti tai toisaalta keksiessäni ilmiön kannalta mielenkiintoisia jatkokysymyksiä. Muokkasinkin alkuperäistä 20 kysymyksen listaa jokaiseen haastatteluun suurestikin ottaen huomion kunkin haastateltavan aseman ja asiantuntemuksen sekä kehittyvät tiedonintressit. Tein myös haastattelujen aikana keskustelunomaisia havaintoja ja kommentteja, jotka eivät olleet suoria kysymyksiä vaan ennemminkin rohkaisua keskustelemaan aiheesta. Näin ollen haastattelujen voi sanoa olleen puolistrukturoituja teemahaastatteluja⁵⁷. Haastatteluista tutkielmaan otettuja suoria sitaatteja on selkeyden vuoksi stilisoitu kirjakielisempiin muotoihin lisäämättä niihin tai poistamatta niistä mitään oleellista.

⁵⁷ Hirsjärvi & Hurme 2000, 47–48.

4. IRAK-SKANDAALIN ALKU JA KEHITTYMINEN

4.1. TAUSTATILANNE

Tämän pro gradu -työn kirkkaimmassa fokuksessa on tapahtumasarja, jonka varsinaisen alkupisteen voi katsoa olevan Paavo Lipposen ja George W. Bushin tapaamisessa joulukuussa 2002. Vaikka työn rajaus alkaa keskeisiltä osin vasta tästä ajankohdasta, on huomiota silti kiinnitettävä myös Irak-skandaalin taustaan.

Kansanedustaja, aiemmin oikeusministerinäkin toiminut 47-vuotias Anneli Jäätteenmäki valittiin keskustan puheenjohtajaksi puoluekokouksessa 15. kesäkuuta 2002. Puolueen edellinen puheenjohtaja Esko Aho ei ollut onnistunut saavuttamaan keskustalle ykköspuolueen asemaa vuosien 1995 tai 1999 eduskuntavaaleissa, ja myös vuoden 2000 presidentinvaalit päättyivät SDP:n Tarja Halosen voittoon. Tämän jälkeen Jäätteenmäki ehti toimia puolueen sijaispuheenjohtajana Ahon lähdettyä yliopistomaailmaan Yhdysvaltoihin.

Julkisuudessa on esitetty arvioita, joiden mukaan Jäätteenmäen puheenjohtajaksi nousun taustalla oli kahden keskustalaisen taustavaikuttajan, sanomalehti Keski-suomalaisen päätoimittaja Erkki Laatikaisen ja sanomalehti Ilkan päätoimittaja Kari Hokkasen osoittama suosio ja heidän medioidensa välityksellä harjoittama kampanjointi⁵⁸. Valintaa tukeneen Seppo Kääriäisen mukaan yksi argumentti Jäätteenmäen valinnan puolesta oli hänen sukupuolensa⁵⁹. Keskusta saikin Jäätteenmäestä pitkän historiansa ensimmäisen naispuolisen puheenjohtajan.

Tilanne, jossa Jäätteenmäki valittiin keskustan puheenjohtajaksi, oli puolueen historiassa poikkeuksellinen. Vuosikymmeniä hallitusvallassa ja presidenttipuolueena toiminut keskusta, entinen maalaisliitto, oli jäänyt vuoden 1995 vaalien jälkeen oppositioon. Kausi oppositiossa ei päättynyt myöskään vaaleihin vuonna 1999, sillä SDP:n puheenjohtaja Paavo Lipposen toinen hallitus jatkoi samalla puoluekokoonpanolla. Kesällä 2002 keskusta oli ollut itselleen ennenkuulumattoman kauan oppositiossa, poissa hallituksen vastuutehtävistä.

Tämän tilanteen huomioon ottaen on loogista, että haastattelujen perusteella keskustalla oli Jäätteenmäen noustessa tehtävänsä poikkeuksellisen kova halu hallitukseen kevään 2003 vaaleja silmällä pitäen. Eero Lankian mukaan puolueella oli ”erittäin suuri intressi tavoitella

⁵⁸ Ervasti 2004, 17–18; Lappalainen, Tuomo: Satraappeja ikävä. Suomen Kuvalehti 21/2011, 58.

⁵⁹ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

hallituspaikkaa”⁶⁰. Jätteenmäki oli alusta asti tavoitteessa mukana: Pekka Ervastian mukaan hän ”julisti” jo kesän 2002 puoluekokouksessa keskustan nousevan suurimmaksi puolueeksi ja ”menevän” hallitukseen⁶¹.

Toimittaja Unto Hämäläisen mielestä Jätteenmäki tekikin ensimmäisen keskeisen virheensä koko Irak-skandaalia ajatellen jo tässä vaiheessa.

*”Kun hän piti puheen valintansa jälkeen siellä puoluekokouksessa, hän ilmoitti, että hän vie keskustan hallitukseen. Se oli tietysti merkittävä lausunto siinä mielessä, että keskusta oli siihen mennessä ollut jo seitsemän vuotta oppositiossa. -- Ja kun hän oli tällä tavalla kategorisesti ilmoittanut sen, muistan sen oikein hyvin oman kokemukseni pohjalta, että se oli ensimmäinen virhe, minkä hän teki. Ikinä ei pidä. Hän tavallaan pisti narun kaulaansa.”*⁶²

Hämäläisen käsityksen mukaan Jätteenmäki toisin sanoen sitoutui liian selkeästi tavoitteeseen, jonka toteutumista ei voinut varmistaa – hallituspaikan ennustaminen puolueelle täysin varmaksi liki vuosi ennen vaaleja oli ja on yleisesti mahdotonta. Näkemys ”ensimmäisestä virheestä” ja ”narusta kaulassa” jossain määrin implikoi ajatusta siitä, että Jätteenmäki pakotti puoluejohtajana itsensä lausunnollaan tilanteeseen, jossa hänen oli myöhemmin turvauduttava epätoivoisiin keinoihin varmistaa julkilausutun tavoitteensa onnistumisen.

Hallitustavoitteen ääneen lausuminen osana Irak-skandaaliin luettavia Jätteenmäen virheitä ei noussut esille muiden haastateltavien puheista, vaikka keskustan kovasta halusta hallitukseen toki kerrottiin. Tämä saattaa ainakin keskustalaispoliitikkojen kohdalla johtua siitä, että tavoite hallituspaikasta oli aikanaan kesällä 2002 niin itsestään selvä, etteivät Jätteenmäen puheet särähtäneet heidän korviinsa samalla tavalla kuin politiikan toimittaja Hämäläisellä. Joka tapauksessa Hämäläisen ajatus kertoo Irak-skandaalin taustatilanteesta ja siitä, kuinka Anneli Jätteenmäen toimintaa puolueen tuoreena puheenjohtajana on ollut jälkikäteen mahdollista analysoida.

4.2. MINKÄLAISENA POLIITIKKONA JÄÄTTEENMÄKI MUISTETAAN?

Puheenjohtaja ja sittemmin pääministeri Jätteenmäki on Irak-skandaalin kannalta niin keskeinen toimija, että huomiota on syytä kiinnittää hänen yleiseen toimintaansa poliitikkona. Juristitaustainen Jätteenmäki oli kesällä 2002 toiminut kansanedustajana jo 15 vuotta, minkä ohella hän oli toiminut

⁶⁰ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

⁶¹ Ervasti 2004, 20.

⁶² Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

vuosina 1994–1995 oikeusministerinä. Haastateltavista keskustalaispoliitikot – Eero Lankia, Seppo Kääriäinen, Timo Laaninen ja Risto Volanen – olivat ehtineet tutustua Jätteenmäkeen vuosien varrella erilaisen läheisenkin yhteistyön kautta. Sosiaalidemokraattien Jouni Backman oli Jätteenmäen tavoin toiminut kansanedustajana vuodesta 1987 lähtien, joten myös Backman tunsi Jätteenmäen ammattipoliitikkona hyvin. Toimittajista Timo Haapala sanoo tunteneensa Jätteenmäen ”poliitikkona muiden joukossa”⁶³ eduskunnassa tehdyn työn ja kahvilakeskustelujen myötä, ja Unto Hämäläinen puolestaan kertoo ”tunteneensa Jätteenmäen pitkältä ajalta ja tuntevansa edelleenkin”⁶⁴.

Jätteenmäkeä kuvaillaan haastatteluaineistossa ihmisenä ja poliitikkona joviaaliksi, määrätietoiseksi ja kunnianhimoiseksi. Haastatelluista useampi tuo kuitenkin esiin myös Jätteenmäen heikon kohdan, joka selvästi tiedostettiin myös hänen omassa lähipiirissään.

*”Sehän täytyy sanoa, että Jätteenmäen poliittinen profiili tai tapa viestiä, joka siellä vaalikampanjassa vaikutti, oli se, että hän ei niinkään detaljeilla kuormittanut vaalikeskusteluja ja poliittisia väittelyitä, vaan pysyi suurissa linjoissa. Ero johonkin edeltäjään, Esko Ahoon tai Paavo Väryseenkin, oli tässä suhteessa selvä. He hallitsivat suurten linjojen lisäksi paljon yksityiskohtia ja pystyivät argumentoimaan. Jätteenmäki pysyi aina vähän yleisemmällä tasolla.”*⁶⁵

Unto Hämäläisen mielestä Jätteenmäeltä puuttui kykyä perehtyä nopeassa aikataulussa politiikan arjessa eteen tulevien asioiden yksityiskohtiin, mikä näkyi tarpeena turvautua median edessä ”yleisiin fraaseihin”. Toimittajana jo tuolloin hyvin kokenut Hämäläinen sanoo aistineensa Jätteenmäen toiminnassa epävarmuutta.⁶⁶

Jätteenmäen haasteista yksityiskohtien nopeassa omaksumisessa on esitetty näkemyksiä myös aihetta koskevassa kirjallisuudessa⁶⁷. Haastateltavista kukaan ei johda tästä piirteestä aivan suoria seurauksia Irak-skandaalille. Toisaalta kyse on osaltaan median edessä viestimisen tavoista, joilla puolestaan on aina suurta merkitystä poliittisissa skandaaleissa, kuten aiemmin luvussa 2.3. osoitettiin. Vähintäänkin voidaan todeta, että kun sekä Helsingin Sanomien toimittaja että Jätteenmäen lähin avustaja kertovat aiheesta jälkikäteen, ongelma on mitä ilmeisimmin todella tiedostettu vaalikampanjoinnin ja Jätteenmäen pääministerikauden aikana.

⁶³ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

⁶⁴ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

⁶⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

⁶⁶ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

⁶⁷ Ervasti 2004, 53; Pehkonen, Patrik: Orpotytöstä ministeriksi : Sinikka Mönkäreen tarina. Art House, Helsinki 2017, 160–161.

Toinen asia, josta Jätteenmäki on saanut vuoden 2003 osalta ainakin jonkinlaista kritiikkiä, on politiikan asioiden käsittely ja päätöksenteko pienessä piirissä. Pekka Ervasti painottaa teoksessaan useassa kohdassa kampanjointivaiheen päätöksenteon tapahtuneen tiiviissä epävirallisessa sisäpiirissä, johon olisivat Ervastin nimettömän keskustalaislähteen tai -lähteiden mukaan kuuluneet Jätteenmäen lisäksi Laaninen, aiemmin mainitut päätoimittajat Hokkanen ja Laatikainen sekä keskustalaisvaikuttajat Eeva Kuuskoski, Mirja Ryyänen, Seppo Sarlund, Erkki Ryyänen ja Jarmo Korhonen⁶⁸. Erityisen keskeisessä roolissa olisi ollut juuri Timo Laaninen. Ervastin mukaan skandaalin edetessä eräät Jätteenmäen omat puoluetoverit kokivat olevansa tietoa vailla ja sisäpiirin päätöksenteon ulkopuolella.

Haastatelluista keskustalaisista Eero Lankia sanoo, että sisäpiiri on voinut olla olemassa, muttei itse ole kokenut asiaa näin. Timo Laanisen mukaan Ervasti liioittelee teoksessaan Laanisen roolia, vaikka Laaninen toki katsookin olleensa Jätteenmäen keväässä mukana mahdollisesti tiiviimmin kuin kukaan muu. Seppo Kääriäinen – joka ei ollut vaalikeväänä yhtä läheisessä yhteistyössä Jätteenmäen kanssa kuin Laaninen ja puoluesihteerinä Lankia – katsoo, että Ervastin havainnot ovat totta ”johonkin mittaan saakka”. Kääriäisen mukaan Jätteenmäen ympärillä oli luotettujen piiri, mutta toiminta ei silti ollut ”salakymäistä”.⁶⁹

Muistitiedoista on pääteltävissä, että Jätteenmäen kampanjointivaiheen päätöksenteossa on tapahtunut ainakin jonkinlaista asioiden tavallista voimakkaampaa pakkautumista sisäpiiriin. Kukaan haastateltavista ei kiellä ilmiötä suoraan, ja aihetta Laanista ja Lankiaa etämmältä tarkastellut Kääriäinen jopa allekirjoittaa havainnot jossain määrin. Asia käy sikälikin järkeen, että Jätteenmäki oli käynyt vuonna 2002 kohtuullisen tasaväkisesti päättyneen kamppailun puolueen puheenjohtajan paikasta vahvaa keskustalaisvaikuttajaa Olli Rehniä vastaan. Valtakamppailut eivät tyypillisesti lisää luottamusta puolueen sisällä mahdollisesti olevien fraktioiden välillä.

Minkäänlaista faktuaalista evidenssiä poikkeuksellisen vahvasti sisäpiirissä tapahtuneen päätöksenteon tueksi ei kuitenkaan haastatteluaineistosta löydy, eikä asiaa sinänsä liitetä Irak-skandaalin kokonaiskuvaan kovinkaan selvästi. Toimittaja Timo Haapala mieltii, kertoiko Jätteenmäki etukäteen juuri kenellekään ideastaan näyttää toimittajille hänelle vuodettuja asiakirjoja maaliskuussa 2003 MTV:n vaalitentint yhteydessä – ”Voi olla, ettei”, sanoo Haapala⁷⁰. Laajemmin poikkeuksellisen sisäpiirivetoista päätöksentekoa ei tuoda vahvasti esiin eikä sitä katsota ongelmaksi. Lisäksi on syytä muistaa, kuten Jouni Backman haastattelussa huomauttaa, että kenen tahansa

⁶⁸ Ervasti 2004, 23.

⁶⁹ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

⁷⁰ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

korkean tason poliitikon ympärillä on tyypillisesti luotettuja ihmisiä, joiden kanssa on mahdollista käydä politiikkaa hyödyttävää ajatuksenvaihtoa ja jotka näin ollen muodostuvat väistämättä ainakin jonkinlaiseksi sisäpiiriksi⁷¹.

4.3. IRAK-KESKUSTELUN POHJA: BUSHIN JA LIPPOSEN TAPAAMINEN

Suomen pääministeri Paavo Lipponen ja Yhdysvaltain presidentti George W. Bush tapasivat Yhdysvalloissa Washingtonissa 10. joulukuuta 2002. Tapaamista koskeva ulkoministeriön raportti WASB-050 on korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä edelleen teknisesti salainen⁷². Julkisuuteen vuotaneen asiakirjamateriaalin perusteella keskusteluissa käsiteltiin Irakin tilannetta, mutta myös esimerkiksi Turkin mahdollista EU-jäsenyyttä sekä Suomen ja Venäjän suhdetta⁷³. Lipponen tapasi samassa yhteydessä myös varapresidentti Dick Cheney.

Irak oli jo 1980-luvulla käyttänyt kemiallisia aseita Irakin-Iranin sodassa, ja 2000-luvun alussa esitettiin runsaasti kansainvälisiä epäilyksiä siitä, että maan presidentti Saddam Husseinin hallinto olisi kehittämässä ydinasetta ja pitäisi yhä hallussaan kemiallisia aseita. Yhdysvallat alkoi kerätä koalitiota sotilaallisia toimenpiteitä silmällä pitäen ja antoi myös ymmärtää, että vaikkei se saisikaan sotatoimiin lupaa Yhdistyneiden kansakuntien (edempänä YK) turvallisuusneuvostolta, se toteuttaisi niitä silti. Lipposen Washingtonin-vierailun aikaan sodan vaara oli kokeneen diplomaatin, tuolloin Washingtonissa suurlähettiläänä toimineen Jukka Valtasaaren mukaan jo ilmeinen.⁷⁴

Suomen hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittinen ministerivaliokunta oli 4. joulukuuta tasavallan presidentti Tarja Halosen ja ulkoministeri Erkki Tuomiojan johdolla linjannut Suomen olevan valmis selvittämään, miten se voisi osallistua YK:n pyrkimykseen riisua Irak joukkotuhoojista. Mahdollisen sodan jälkeen Suomella olisi alustavien selvitysten perusteella ”kohtuulliset valmiudet YK-johtoiseen Irakin jälleenrakennukseen ja humanitaarisen avun antamiseen”.⁷⁵ Joka tapauksessa Suomen virallisena ministerivaliokunnassa päätettynä linjana ei siis ollut tukea Yhdysvaltojen sotatoimia, mikäli nämä eivät saisi mandaattia YK:n turvallisuusneuvostolta.

Lipposen ja Bushin keskustelun sisältö päättyi lopulta Irak-keskustelun kuumimmaksi ytimeksi. Ulkoministeriön virallisen raportin perusteella Bush ”kiitti Suomen hallitusta liittymisestä

⁷¹ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

⁷² Korkein hallinto-oikeus. Ratkaisu 2.3.2004/413 KHO:2004:25, 2.3.2004.

⁷³ *Ervasti* 2004, 278–288.

⁷⁴ Valtasaari, Jukka: *Myrskyn vuodet : Suomen suunta kylmän sodan jälkeen*. Otava, Helsinki 2009, 365–371.

⁷⁵ Ulko- ja turvallisuuspoliittinen valiokunta käsittelee Irakin tilannetta. Valtioneuvoston tiedote 325/2002, 4.12.2002.

koalitioon”. Lipponen puolestaan kertoi suomalaisten päätöksestä ”suhtautua myönteisesti Yhdysvaltain pyyntöön olla mukana mahdollisen konfliktin jälkeisen Irakin vakauttamisessa humanitaarisen avun ja rauhaturvatoiminnan kautta”. Lisäksi asiakirjassa todetaan, että ”Lipponen kiitti Bushia johtajuudesta pyrkimyksissä rakentaa kansainvälistä koalitiota” ja että ”Suomi arvostaa erityisesti sitä, että Yhdysvallat päätti viedä Irak-problematiikan YK:n käsiteltäväksi”.⁷⁶ Keskustelun jälkeisessä tiedotustilaisuudessa todettiin julkisesti, että jos Irakissa syttyisi sota, Suomi olisi valmis auttamaan humanitaarisen avun järjestämisessä ja rauhanturvaamisessa⁷⁷.

Vaalikamppailun aikana Jätteenmäki siteerasi juuri Bushin ja Lipposen keskustelusta laaditun raportin eräitä kohtia käytännössä sanatarkasti blogissaan⁷⁸ ja piti aihetta esillä julkisissa puheenvuoroissaan. Tämän ohella Irak-keskusteluihin johtaneeseen politiikkaan lukeutui myös suomalaisten diplomaattien osallistuminen niin sanottuun Grossman-tapaamiseen pian Lipposen ja Bushin tapaamisen jälkeen. Yhdysvaltojen apulaisulkoministeri Marc Grossmanin koolle helmikuun 2003 lopuksi pyytämään tapaamiseen oli kutsuttu edustajia valtioista, jotka olivat jossakin muodossa luvanneet Yhdysvalloille yhteistyötä Irak-kysymykseen liittyen. Esimerkiksi Ruotsi, Ranska ja Saksa eivät olleet paikalla tapaamisessa.⁷⁹

Myöhemmässä Irak-keskustelussa kyseenalaistettiin ennen kaikkea sitä, oliko pääministeri Lipponen eri linjoilla ulkopoliitikasta ulkoministeri Tuomiojan ja presidentti Halosen kanssa. Oliko Suomen ulkopoliitikan johdossa – joka vieläpä koostui kokonaan SDP:n poliitikoista – linjaeroja, ja oliko Lipponen toiminut Bush-tapaamisessa vastoin hallituksen virallista linjaa? Kuvaavaa on, että ulkoministeri Tuomioja kirjoitti 12. joulukuuta 2003 päiväkirjaansa ”tuken nousseen pystyyn” hänen nähtyään muistion tapaamisesta ja nimitti samalla Lipposta ”turvallisuusriskiksi”. Päiväkirja tuo myös selkeästi esiin sen, että johtavilla sosiaalidemokraattipoliitikoilla oli ulko- ja turvallisuuspolitiikasta ja Suomen mahdollista Nato-jäsenyyttä koskevasta keskustelusta laajemminkin näkemuseroja. Lipponen oli Tuomiojaa ja Halosta vähemmän nuiva Nato-jäsenyyttä kohtaan, ja esimerkiksi 11. joulukuuta Tuomioja mainitseekin presidentti Halosen purkaneen hänelle Lipposeen (sekä presidentti Martti Ahtisaaren) kohdistuneita ”Nato-frustraatioita”.⁸⁰

⁷⁶ Ervasti 2004, 278–288.

⁷⁷ Raivio, Jyri: Lipponen kannusti George Bushia Venäjän ympäristöhankkeisiin. Helsingin Sanomat, 10.12.2002. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004105102.html>, viittauspäivä 6.5.2020.

⁷⁸ Missä koalitiossa? Helsingin Sanomat, 12.3.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004125880.html>, viittauspäivä 28.4.2020.

⁷⁹ Ervasti 2004, 37–38.

⁸⁰ Tuomioja, Erkki & Leppänen, Veli-Pekka: Tunnustan pelänneeni pahinta : Poliittiset päiväkirjat 2001–2002. Tammi, Helsinki 2019, 446–447.

Varsinaisen Irak-skandaalin poliittisen ulottuvuuden kannalta ei ole kaikkein keskeisintä, mitä Lipponen ja Bush tarkalleen ottaen Washingtonissa puhuivatkaan, vaan se, mitä keskusteluista jälkikäteen ajateltiin ja on ajateltu. Toimittaja Pekka Ervasti huomauttaa teoksessaan *Irakgate*, ettei Lipposen arvostava puheenvuoro Yhdysvaltojen päätöksestä viedä Irakin kysymys YK:n käsittelyyn noussut ikinä Jäätteenmäen kautta julkisuuteen. Ervastin mukaan tapaamisessa olleet suomalaiset tulkitsivat Bushin kiitoksien koskeneen Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittisen ministerivaliokunnan joulukuista päätöstä, jonka mukaan Suomella olisi ”kohtuulliset valmiudet osallistua YK-johtoiseen Irakin jälleenrakennukseen ja humanitaarisen avun antamiseen”. Koalitiolla puolestaan tarkoitettiin Ervastin mukaan tapaamisen aikaan yleisesti laajempaa koalitiota, johon Suomikin kuului lähetettyään vuoden 2001 syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeen sotilaitaan kriisinhallintatehtäviin Afganistaniin.⁸¹

Mitä ilmeisimmin Ervasti siis katsoo Jäätteenmäen antaneen keskusteluista hyvin tarkoitushakuisesti rajatun kuvan – toimittaja antaa ymmärtää Jäätteenmäen Lipposen kohdistamaan kritiikin olleen vähintään jossain määrin epäoikeutettua. Jukka Valtasaari on samoilla linjoilla: hänen mielestään ”kiitos yksimielisyyden aikaansaamisesta YK:n turvallisuusneuvostossa kääntyi sotaan yllyttämiseksi” osana ”eriskummallista tapahtumasarjaa”, käytännössä Jäätteenmäen poliittista vaalikampanjaa⁸².

Mielenkiintoista on, ettei Lipposen toiminta Washingtonin tapaamisessa kerännyt tämän tutkielman haastatteluaineistossa yhtäkään vastaavaa puolustajaa. Tämän osalta on kuitenkin syytä ottaa huomioon, ettei haastateltavilta toisaalta kysytykään juurikaan Bushin ja Lipposen tapaamisen tarkasta sisällöstä ja sen tulkinnoista. Lisäksi haastatelluista neljä on keskustalaisia ja vain yksi sosiaalidemokraatti, minkä voisi näiltä osin ajatella lisäävän ymmärrystä Jäätteenmäen toiminnalle ja vähentävän sitä puolestaan Lipposelta. Kirjallisuuden perusteella Lipposen ja Bushin tapaamista on siis tulkittu jälkikäteen Lipposen suhteen hyvin hyväksyvästi, joskaan haastatteluaineisto ei anna aiheesta enempää evidenssiä.

Risto Volasen mukaan Pekka Ervastin teoksessa (eli käytännössä Ervastin julki tuomassa narratiivissa) on myös aihepiiriin liittyvä aukko, josta Volasella on omakohtaista tietoa.

Edessä mahdollisesti hämmöttäneen Irakin sodan kannalta vuodenvaihteessa 2002–2003 oli oleellista se, saisiko YK:n turvallisuusneuvosto todisteita siitä, että Irakilla on joukkotuhoaseita. Mikäli Saddam Husseinin hallinto ei antaisi rehellistä ilmoitusta joukkotuhoaseista ja tekisi yhteistyötä YK:n

⁸¹ Ervasti 2004, 33–35.

⁸² Valtasaari 2009, 383–384.

tarkastajien kanssa, seuraukset olisivat vakavat, ja YK:n turvallisuusneuvosto voisi antaa mandaatin sotatoimille. Neuvoston toimintaperiaatteiden takia oli kuitenkin tiedossa, että jos yksikin neuvoston pysyvistä jäsenistä vastustaisi sotaa, mandaattia ei annettaisi, jolloin Suomen joulukuussa 2002 julki lausuma linjakaan ei mahdollistaisi sotatoimien tukemista.⁸³

Ranskan kansallisessa hallintokoulussa aikanaan opiskellut Risto Volanen kertoo olleensa joulukuun 2002 puolivälissä koulun entisten oppilaiden lounastapaamisessa, johon oli saapunut ranskalaisia korkea-arvoisia diplomaatteja ja ulkopolitiikan vaikuttajia. Volasen mukaan lounaan kaikilla ranskalaisilla osallistujilla oli sama ranskalaiseen tiedustelutietoon perustunut informaatio siitä, ettei näyttöä joukkotuhoaseista ole ja ettei Ranska tulisi antamaan YK:n turvallisuusneuvostossa hyväksyntää sotatoimille. Kertomansa mukaan Volanen soitti aiheesta Anneli Jäätteenmäelle ja sopi tapaamisen Helsingin Lasipalatsiin 3.:ksi tammikuuta 2003. Tapaamisessa Volanen informoi Jäätteenmäkeä tarkemmin tiedoistaan.⁸⁴ Myös Timo Laaninen mainitsee Volasen välittäneen Jäätteenmäelle tietoja⁸⁵.

Volasen mukaan Jäätteenmäki pyysi tätä laatimaan aiheesta puheluonnoksen, jonka Jäätteenmäki sittemmin piti keskustan puoluehallitukselle. Lounaan päätteeksi Jäätteenmäki totesi Volasen mukaan tekevänsä aiheesta johtopäätöksen, jonka mukaan hän tulisi seuraamaan aiheessa presidentin linjaa. Volasen muistitiedon perusteella Jäätteenmäellä olisi siis Irak-linjauksiaan pohtiessaan ollut (toisen käden kautta) käytössään korkean tason ranskalaista tiedustelutietoa, joka vieläpä osoittautui sittemmin oikeaksi – Ranska ei antanut turvallisuusneuvostossa hyväksyntäänsä Irakin sotatoimille.

”Tältä osin Ervastian teksti ei ollenkaan pidä paikkaansa, niistä taustoista, mitä Jäätteenmäellä oli. Lyhyesti sanoen Jäätteenmäellä oli Irakin tilanteesta parempi tieto kuin Suomen hallituksella tai ulkoministeriöllä. -- Ervasti ja moni muu sanoivat, että se oli vähän semmoista amatöörihöpinää se Jäätteenmäen juttu. Suomen ulkoministeriön poliittisen johdon käsitys tilanteesta perustui niihin tietoihin, joita he olivat saaneet lähinnä anglosaksisilta tiedustelutahoilta. Jäätteenmäen tiedot perustuivat siihen, mitä hän sai ranskalaisilta. Ei niin, että sitä lähetettiin hänelle, vaan että se kerrottiin minulle ilman mutkia, sarvia ja hampaita, ja minä sitten kerroin sen hänelle 3. tammikuuta.”⁸⁶

Volasen ja Jäätteenmäen tammikuisesta tapaamisesta tai Jäätteenmäellä käytössä olleesta toisen käden kautta saadusta ranskalaiseen tiedustelutietoon pohjautuneesta informaatiosta ei

⁸³ Valtasaari 2009, 369–373.

⁸⁴ Risto Volasen haastattelu, 15.1.2020.

⁸⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

⁸⁶ Risto Volasen haastattelu, 15.1.2020.

ymmärrettävästi ole vedenpitäviä aihetodisteita. Volasella ei varmastikaan ole voinut olla erityisen varmaa tietoa esimerkiksi siitä, minkälaista informaatiota Suomen ulkoministeriössä tarkalleen oli Irak-kysymykseen liittyen. Mikäli Volasen muistitiedon oletetaan kuitenkin pitävän keskeisiltä osin – Jätteenmäki sai tammikuun alussa ranskalaiseen tiedustelutietoon perustuvan ennakkotiedon siitä, ettei Ranska tulisi hyväksymään YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmaa sotatoimista – paikkaansa, voidaan Jätteenmäen todeta olleen Irak-aiheessa aiemmin tiedettyä vahvemmallalla pohjalla. Pääministeri Lipponen arvioi vielä viikkoa ennen sotatoimia, että YK:n turvallisuusneuvosto voisi antaa sotatoimille mandaatin⁸⁷.

Olettaen, ettei Volanen valehtelee tietoisesti, muista väärin tai jotain siltä väliltä, Jätteenmäki on jo vuoden 2003 Irak-keskustelun alkuvaiheessa tiennyt, ettei YK:n turvallisuusneuvosto mitään todennäköisimmin tulisi antamaan Yhdysvaltojen johtamille sotatoimille mandaattia. Tämä puolestaan lienee vaikuttanut siihen, kuinka hän on voinut tulkita Paavo Lipposen ja George W. Bushin välistä keskustelua sekä opponoida Lipposen näkemyksiä julkisesti.

Lisäksi on syytä muistaa, ettei Anneli Jätteenmäki tosiasiallisesti ollut ensimmäinen Lipposen ja Bushin tapaamisen sisältöä julkisesti kyseenalaistanut poliitikko. Vasemmistoliiton Jaakko Laakso teki jo 19. joulukuuta 2002 eduskunnassa kirjallisen kysymyksen, jonka allekirjoittivat myös vihreiden Anni Sinnemäki ja Lipposen oma puoluetoveri, SDP:n Mikko Elo. Kysymyksessä todettiin Lipposen ilmoituksen ”valmiudesta osallistua Yhdysvaltain hyökkäyksen tuhojen korjaamiseen” tuntuvan ”oudolta” ja olevan tulkittavissa ”vihreän valon näyttämiseksi itse sotatoimille”. Hallitukselta tiedusteltiin, mihin toimenpiteisiin se aikoo ryhtyä, ”jotta pääministeri Paavo Lipponen Washingtonissa antamista Irak-lausunnoista ei synny sellaista kuvaa, että Suomi on näyttämässä vihreää valoa Yhdysvaltain Irakia vastaan suunnitteleuille sotatoimille”.⁸⁸ Aivan joulun alla esitetty kysymys ei kuitenkaan vielä saanut aikaan laajaa yhteiskunnallista keskustelua Suomen Irak-linjasta.

4.4. VUODEN 2003 VAALIEN KAMPANJOINTI

Vuoden 2003 vaalikevät oli sikäli poikkeuksellinen, että edessä olivat ensimmäiset eduskuntavaalit Suomen vuoden 2000 perustuslakiuudistuksen jälkeen. Eduskunnalla oli nyt yksiselitteinen oikeus perustaa vaalien jälkeen hallitus ja valita pääministeri. Käytännössä vaalit voittavan puolueen

⁸⁷ Lipponen, Paavo: Kuka kerää palaset Irakin kriisin jälkeen? Turun Sanomat, 13.3.2003.
<https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073888113/Paavo+Lipposen+kolumni+133+2003+Kuka+keraa+palaset+Irakin+kriisin+jalkeen>, viittauspäivä 12.5.2020.

⁸⁸ Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. KK 1096/2002 vp. 19.12.2002.

puheenjohtajan otaksuttiin siis ryhtyvän vaalien jälkeen pääministeriksi. Keskusta ja SDP nimesivät Anneli Jäätteenmäen ja Paavo Lipposen virallisesti pääministeriehdokkaiksi; ryhdyttiin puhumaan pääministerivaaleista.⁸⁹

Käytännössä kaikki tätä tutkielmaa varten haastatellut henkilöt taustasta riippumatta korostavat vuoden 2003 vaalien poikkeuksellisuutta juuri pääministerivaaliasetelman kannalta. Puheenjohtajilla oli uudenlainen korostettu rooli vaalikampanjoinnissa. Vielä keskeisemmin haastatellut tuovat esiin kirjallisuudessaakin esitetyn ajatuksen siitä, että kevään 2003 edetessä päädyttiin selkeästi tilanteeseen, jossa julkisuudessa olivat hyvin selkeästi vastakkain Jäätteenmäki ja Lipponen, kolmannen suuren puolueen kokoomuksen keulahahmon Ville Itälän jäädessä kaksinkamppailun varjoon. Timo Laanisen mukaan vastakkainasettelua rakennettiin Jäätteenmäen leirissä täysin tietoisesti.

”Se iso valinta siinä kampanjassa oli, että kuinka paljon vaalit käydään Jäätteenmäen persoonan kautta. Keskustan, sanotaan nyt vaikka strategiseksi valinnaksi, oli se, että rakennetaan vastakkainasettelu Lipposen kanssa, joka sitten konkretisoitui vaalijulisteeseen. Keskustan vaalijulisteesessä luki ’valoisampi vaihtoehto’ ja Jäätteenmäen suuri kuva. Eihän semmoista voi tehdä, jos puheenjohtaja ei itse ole semmoisen takana. Kyllä hän [Jäätteenmäki] oli hyvin määrätietoinen ja mielsi sen roolinsa tätä strategista valintaa vasten. Lipponen oli se pääkilpailija, ja tietoisesti rakennettiin vastakkainasettelua.”⁹⁰

Keskustapoliitikkojen ja toimittajien ohella asiaa tuo esiin myös SDP:n Jouni Backman, jonka mukaan vastakkainasetteluun hakeutumisessa kysymys oli ”tietoisesta valinnasta vaalitaktisista syistä”. Myös SDP haki siis hänen mukaansa Lipposelle tietoisesti kaksinkamppailua Jäätteenmäkeä vastaan⁹¹. Kokoomuksen Ville Itälä arvosteli jälkikäteen julkisuudessa koko vaaliasetelmaa ja arvioi Irak-skandaalin jälkeen, että pääministeritaisto voi yllyttää käyttämään vaalikamppailussa ”liian kovia keinoja”⁹².

Jäätteenmäki hyökkäsi Lipposen Irak-linjauksia vastaan sanomalehti Kalevan haastattelussa 11. tammikuuta 2003, jo ennen kuin Martti Manninen oli aloittanut asiakirjojen vuotamisen. Aiheeseen palattiin vielä suurempien yleisöjen edessä esimerkiksi Ylen vaalikeskustelussa 29. tammikuuta⁹³

⁸⁹ Railo, & Ruohonen 2016, 235.

⁹⁰ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

⁹¹ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

⁹² Itälä, Ville: Hankalat pääministerivaalit. Turun Sanomat, 1.7.2003.

<https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073904982/Ville+Italan+kolumni+17+2003+Hankalat+paaministerivaalit>, viittauspäivä 10.5.2020.

⁹³ Ervasti 2004, 61.

sekä jo varsin lähellä vaaleja MTV:n vaalikeskustelussa 6. maaliskuuta 2003.⁹⁴ Jälkimmäisessä keskustelussa Jätteenmäki syytti Lipposen lupanneen Bushille Suomen tukevan Yhdysvaltojen sotaponnisteluja Irakin suhteen. Irak-kysymyksestä muodostui näin ollen jo valmiiksi polarisoituneen vaalikampanjoinnin kannalta tärkeä teema. Tämä oli hyvin poikkeuksellista ja huomionarvoista jo sikäli, että ulkopoliittikka ei ollut ollut tärkein lyömäase suomalaisten suurten puolueiden vaalikampanjoinnissa vuosikymmeniin.⁹⁵

Koko skandaalin kannalta on mielenkiintoista, kuinka Irak-teema päätyi saamaan vaalikampanjoinnissa niin suuren painoarvon ja mitä aiheesta SDP:n ja keskustan sisällä ajateltiin. Useissa haastatteluissa korostetaan keskustan tuoneen esiin aidoksi mielletyn linjaeron SDP:n sisältä: Paavo Lipposen tiedettiin yleisesti suhtautuvan Yhdysvaltoihin ja Natoon presidentti Halosta ja ulkoministeri Tuomiojaa suopeammin. Puolueen sisäisen erimielisyyden osoittaminen ja sitä vastaan hyökkääminen oli Jätteenmäeltä esimerkiksi Unto Hämäläisen mielestä jopa ”taitava” ja ”klassinen” poliittinen operaatio⁹⁶.

Puoluesihteri Eero Lankian mukaan Jätteenmäen tietoihin luotettiin ”ja Irak-aiheen esillä pitämistä ei sinänsä vastustettu, vaikka mahdollisesti jotkut toivoivatkin kampanjointiin enemmän sisäpoliittisia kysymyksiä ja pelkäsivät, voisiko Irak-keskustelu rikkoa ennalta potentiaalisen vaalien jälkeisen punamultayhteistyön⁹⁷. Timo Laanisen arvion mukaan puolueen piirissä ajateltiin pääsääntöisesti, että Jätteenmäki tietää mitä tekee, vaikka asia saikin vaalikamppailun loppumetreillä jo ”aivan valtavat mittasuhteet”⁹⁸. Jätteenmäen kampanjointia hieman Laanista ja Lankiaa etäämmältä seurannut Seppo Kääriäinen muistaa mielipide-eroja muita selkeämmin:

”Eduskuntaryhmässähän oli tässä suhteessa vähän kahdenlaista ajatussuuntaa. Siinä, että onko keskustan viisasta, myös oma perinteensä huomioon ottaen, lähteä rynnäköimään ulkopoliittisella kysymyksellä ennen vaaleja? Jopa niin, että siitä voisi muodostua keskeinen vaaliteema itse vaalikamppailussa ja vaalikeskustelussa. --

Sitten oli niitä, jotka ajattelivat, että se vuoden 2003 tavoite saada Lipponen vaihtoon oli niin vahva, niin kova, että siinä kamppailussa pitää käyttää kaikkia niitä keinoja, mitkä ovat luvallisia ja kestäviä. Voi ottaa myös ulkopoliittisen teeman siinä kamppailussa välineeksi.”⁹⁹

⁹⁴ Uimonen 2011, 318.

⁹⁵ Railo & Ruohonen 2016, 234.

⁹⁶ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

⁹⁷ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

⁹⁸ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

⁹⁹ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

Sosiaalidemokraatti Jouni Backman huomauttaa, ettei ollut ennen vaaleja SDP:n kampanjoinnin tiiviimmässä ytimessä ympäristöministerin tehtävänsä vuoksi. Hänen kokemuksensa mukaan Irak-keskustelu ei aluksi herättänyt SDP:n piirissä erityisen suuria tunteita. Tilanne muuttui, kun keskustelussa ilmeni ”vyön alle lyömistä” ja ”vihjailua, jossa kyseenalaistettiin pääministeri Lipposen motiiveja, luotettavuutta, isänmaallisuutta ja niin edelleen”. Backman ei kuitenkaan osaa täsmentää, missä vaiheessa sosiaalidemokraatit katsoivat Jäätteenmäen Irak-kampanjoinnin ylittäneen sopivuuden rajat.¹⁰⁰

Aiheen kannalta on tärkeä muistaa, kuten Timo Laaninen tuo esiin, että Irak-tematiikan painoarvo kasvoi kevään edetessä myös suomalaisista riippumatta, kun ulkopoliittisen kehityksen myötä sota alkoi näyttää yhä todennäköisemmältä¹⁰¹. Irakin sota alkoi lopulta 20. maaliskuuta 2003, muutama päivä Suomen eduskuntavaalien jälkeen.

4.5. ASIAKIRJAVUODOT MEDIALLE IRAK-SKANDAALISSA

Koko Irak-skandaalin kannalta keskeisessä asemassa ovat asiakirjavuodot. Sen lisäksi, että kaiken ytimessä oli loppujen lopuksi paljastus Martti Mannisen Anneli Jäätteenmäelle vuotamista salaisista asiakirjoista, myös medialle vuodetuilla asiakirjoilla oli vaikutusta tapahtumaketjun eri vaiheisiin.

Aivan eduskuntavaalien alla, 11.3.2003, sekä Ilta-Sanomat että Iltalehti julkaisivat katkelmia ulkoministeriön salaisista raporteista. Raportit koskivat Lipposen ja Bushin joulukuista tapaamista sekä niin sanottua Grossman-tapaamista ja pitivät lehtijuttujen perusteella sisällään juuri niitä lauseita, joita Jäätteenmäki oli tuonut julkisuuteen jopa sanatarkasti siteeraten. Vaikka asiakirjojen yksityiskohtaista sisältöä oli mahdollisesti saatettu muokata, käytännössä kyse oli samoista asiakirjoista, joita Manninen oli jo aiemmin vuotanut Jäätteenmäelle. Siitä, kuka tai ketkä vuotivat asiakirjat iltapäivälehdille, ei ole varmaa tietoa.¹⁰² Syyskuussa 2003 julkaistujen mediatietojen perusteella poliisi ehti epäillä teosta sekä Mannista että Jäätteenmäkeä¹⁰³, mutta kumpaakaan ei lopulta päädytty syyttämään iltapäivälehtivuodoista.

Timo Laanisen mukaan nämä asiakirjavuodot koettiin keskustan riveissä hyväksi asiaksi – niiden katsottiin todistavan, ettei Jäätteenmäki ollut ollut tyhjän päällä kritisoidessaan Lipposen Irak-politiikkaa. Laaninen pitää silti oleellisena avoimena kysymyksenä sitä, kuka kyseiset paperit

¹⁰⁰ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁰¹ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁰² Uimonen 2009, 190; Ervasti 2004, 92–95.

¹⁰³ Pekonen, Laura: Matti Wuori: Mannista ja Jäätteenmäkeä epäillään myös lehtivuodosta. Helsingin Sanomat, 27.9.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004170586.html>, viitauspäivä 4.5.2020.

ylipäättään vuoti. Jätteenmäen lähimmän avustajan mielestä asiakirjavuotojen ajankohta oli itse asiassa vaihe, jossa ”koko juttu karkasi vähän kaikkien käsistä”. Vaalitaistelu muuttui Laanisen mukaan loppuvaiheessaan ennennäkemättömän kuumaksi ja SDP koki hyökkäykset niin kovina, ettei asiaa voitu enää myöhemmin unohtaa, millä oli Laanisen mukaan merkitystä koko Irak-skandaalille.¹⁰⁴

Ulkopuolisen toimittajan näkökulmasta tilannetta seurannut Hämäläinen katsoo vuodon olleen luonteeltaan varmuudella manipulatiivinen. Asiakirjat vuodettiin kahdelle uutisvälineelle, Hämäläisen mukaan vieläpä niin, että lehdet jollakin tavalla tiesivät kilpailijansakin saaneen paperit haltuunsa eivätkä näin ollen uutistappion pelossa voineet olla julkaisematta aiheesta uutisia.

Myös Hämäläisen muistitiedon mukaan tässä vaiheessa muodostui käsitys, jonka mukaan iltapäivälehtivuodot olisivat tulleet ”keskustan suunnasta”, sillä ne sopivat ”täydellisesti” puolueen eduskuntavaalikampanjaan.¹⁰⁵ Jälkikäteen ajateltuna asiakirjojen julkistaminen ei välttämättä ollutkaan Jätteenmäen kannalta hyvästä, sillä hänen voitiin myöhemmin havaita käyttäneen raporteista sanatarkkoja lainauksia jopa välimerkkeineen päivineen, mikä osaltaan vankensi epäilyksiä siitä, että Jätteenmäki olisi valehdellut antaessaan ymmärtää tietojensa perustuvan vain kuulopuheisiin. Timo Laanisen mukaan tapauksesta jäikin elämään jopa salaliittoteorioita, joiden mukaan vuotaja olisi ollut Paavo Lipponen tai joku häntä lähellä oleva henkilö, ja vuodon motiivi olisi ollut paperien julkitulon mahdollistama rikostutkinnan käynnistyminen¹⁰⁶.

Spekulaatioita voidaan siis esittää siitä, tehtiinkö vuodot (olettaen, että ne olivat tältä osin manipulatiivisia) Jätteenmäen puolesta vai häntä vastaan. Joka tapauksessa vuodon tarkoitus ja vuotajan tai vuotajien henkilöllisyys jäivät yhä avoimiksi kiinnostaviksi kysymyksiksi Irak-skandaalin detaljeina.

Myöhemmin, toukokuun loppupuolella, Ilta-Sanomille vuodettiin keskustan oman puolue-elimen, työvaliokunnan, kokouspöytäkirja. Jätteenmäen itsensä allekirjoittamasta pöytäkirjasta kävi ilmi, että Jätteenmäki oli sanonut jo maaliskuussa puoluetovereilleen, ettei voi kertoa hallussaan olevista asiapapereista ja niiden lähteistä.¹⁰⁷ Puoluesihteerin Eero Lankia kertoi myöhemmin medialle työvaliokunnan pöytäkirjan vuotajan olleen henkilö, joka ei ollut keskustalle poliittisesti vastuullinen eikä ollut ymmärtänyt tekonsa merkitystä¹⁰⁸. Risto Uimosen *Median mahti* -teoksen mukaan vuotaja

¹⁰⁴ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁰⁵ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹⁰⁶ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁰⁷ Ervasti 2004, 152.

¹⁰⁸ Nieminen, Martta: Pöytäkirjan oikea vuotaja ei ymmärtänyt tekonsa vakavuutta. Helsingin Sanomat, 17.6.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004148014.html>, viitauspäivä 29.4.2020.

olisi ollut keskustan varapuheenjohtaja Hannu Takkulan vastikään työnsä aloittanut kokematon tilapäinen eduskunta-avustaja, joka ei ymmärtänyt asiakirjan statusta ja ajatteli toimivansa oikein palvelemalla sitä pyytäneitä toimittajaa nopeasti¹⁰⁹. Pertti J. Rosila kirjoittaa tavanneensa 20-vuotiaan ”ujonoloisen” nuoremiehen kesällä 2003 ja arvioineensa, ettei tämä ollut antanut oma-aloitteisesti papereita toimittajalle vaan joutui sijaiskärsijäksi¹¹⁰.

Haastatelluista Eero Lankian mielestä työvaliokunnan pöytäkirjan vuodolla ei välttämättä ollut erityisen suurta roolia koko Irak-skandaalissa¹¹¹. Unto Hämäläinen puolestaan katsoo vuoden synnyttäneen käsityksen siitä, että keskustan sisällä toimi Jätteenmäkeä vastustanut ryhmä, joka olisi tarkoituksellisesti vuotanut asiakirjat vastustaakseen Jätteenmäkeä. Tämä ryhmä oli Hämäläisen mukaan koko Irak-skandaalin loppuvaiheiden kannalta keskeinen.

*”Muodostui se käsitys, että ahaa, keskustan sisällä on joku klikki, joka selvästi haluaa kamppailla Jätteenmäkeä. Kun vuodot vaan jatkuivat, sehän tuli entistä selvemäksi, että nyt Jätteenmäkeä yritetään ajaa nurin keskustan sisällä. Koska kukaan muu ei tietenkään ollut voinut päästä niihin asiakirjoihin käsiksi kuin keskustan puoluejohtoon kuuluvat ihmiset.”*¹¹²

Hämäläisen kommentista ei ole täysin varmasti pääteltävissä, eikö hän muista tai ole kuullut keskustan vuodosta julkisesti antamaa selitystä, eikö hän usko siihen vai viittaako hän ainoastaan kesäkuun puolessavälissä kerrottua selitystä ennen muodostuneisiin käsityksiin. Joka tapauksessa on kuitenkin varsin ymmärrettävää, että pöytäkirjavuoto koettiin Jätteenmäen kannalta hyvin epäedulliseksi – se käytännössä osoitti Jätteenmäen valehdelleen vedotessaan vaalien alla vain kuulopuheisiin. Tältä osin Lankian käsitys pöytäkirjavuodon merkityksettömyydestä on vahvasti kyseenalaistettavissa.

4.6. HALLITUSYHTEISTYÖN KÄYNNISTYMINEN

Vuoden 2003 eduskuntavaalit järjestettiin 16. maaliskuuta. Keskusta otti vaalivoiton varsin pienellä erolla sosiaalidemokraatteihin nähden.

Hallitusneuvottelut alkoivat huhtikuun alussa, ja mukana olivat keskusta, SDP ja RKP. Hallitustunnustelija Jätteenmäki lähti siis kasaamaan hallitusta yhdessä vaalikevään vastapuolensa SDP:n kanssa. On huomattava, ettei Jätteenmäen aseman pääministerinä ajateltu tässä vaiheessa

¹⁰⁹ Uimonen 2009, 193.

¹¹⁰ Rosila 2019, 108–109.

¹¹¹ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹¹² Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

olleen täysin lukkoon lyöty. Esimerkiksi Turun Sanomien pääkirjoituksessa todettiin vielä 3. huhtikuuta, että hallitusneuvottelujen lopputulos voisi yhtä hyvin olla Paavo Lipposen kuin Anneli Jäätteenmäenkin vetämä hallitus¹¹³.

Seppo Kääriäisen mukaan hallitus muodostui ”lyhyen suruajan” jälkeen sangen helposti¹¹⁴. Haastatteluaineistossa on kuitenkin kuvausta myös siitä, etteivät hallitusneuvottelut olleet täysin ongelmattomat. Jouni Backmanin mukaan Anneli Jäätteenmäki kierteli hallitusneuvottelujen työryhmissä esittämässä hallitusohjelmaan vaatimuksia ”ei suinkaan tulevana pääministerinä, vaan keskustan puheenjohtajana”. Jäätteenmäki halusi myös Backmanin mukaan vierittää joitakin tulevan hallituksen suunniteltujen uudistusten kustannuksia joko seuraavan hallituksen tai kuntien kontolle, mikä sai Backmanin kertomansa mukaan puuttumaan tilanteeseen.

”Pidin Annelin kanssa kahden kesken palaverin. Sanoin Annelille, että en halua mitenkään neuvoa, mutta nyt tämä ei toimi. Sinun on nyt mietittävä, että olet tuleva pääministeri, et keskustan puheenjohtaja. Sen takia et voi yhtään rohkaista porukkaa lisäämään yhtään menoja. Toinen, minkä neuvon annoin, sinun pitää nyt ajatella, että et ole vain yhden kauden pääministeri. Et voi tehdä itsellesi miinaa, että vierität kustannukset seuraavalle vaalikaudelle.

-- Sen jälkeen homma rupesi toimimaan. Ihan kaikki ovat todenneet silloin, kun katsoin aikalaistodistuksiakin, keskinäinen yhteistyö toimi. Oli riittävä luottamus ja niin edelleen. Se mitä oli tapahtunut ennen vaaleja, se oli mitä oli. Pystyttiin kuitenkin toimimaan yhdessä.”¹¹⁵

Backmanin ja Jäätteenmäen kahdenkeskisestä palaverista ei tietenkään ole haastatteluaineistossa muuta evidenssiä. Jälkikäteen katsoen on mahdotonta arvioida, missä määrin Jäätteenmäki on toiminut hallitusneuvottelujen alkupuolella vain puolueensa etujen ajajana tai onko Jäätteenmäki todella pyrkinyt siirtämään tulevan hallituksensa uudistusten kustannuksia muille tahoille perusteettomasti. On ehdottomasti syytä muistaa, että yllä esitetty kuvaus perustuu kilpailevassa puolueessa toimineen poliitikon muistitietoon.

Mikäli Backmanin kuitenkin oletetaan puhuvan totta ja muistavan oikein tai liioittelevan korkeintaan jonkin verran, antaa kuvaus lisää informaatiota Jäätteenmäen toimintatavoista hallitusneuvottelujen kulisseissa. Vähintäänkin tässä skenaariossa on perusteltua olettaa, etteivät sosiaalidemokraattien neuvottelijat katselleet Backmanin esille tuomaa Jäätteenmäen ”ei pääministerinä, vaan keskustan

¹¹³ Hallitusneuvottelut koettelevat uuden perustuslain henkeä. Turun Sanomat, 3.4.2003. <https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073891773/Paakirjoitus+34+2003+Hallitusneuvottelut+koett+elevat+uuden+perustuslain+henkea>, viittauspäivä 30.4.2020.

¹¹⁴ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹¹⁵ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

puheenjohtajana” -toimintaa erityisen hyvällä, mikä on mahdollisesti saattanut osaltaan vaikuttaa keskustan ja SDP:n väleihin yleisesti kevään 2003 aikana.

Oma lukunsa on koko Irak-skandaalin kannalta keskeinen henkilö, SDP:n puheenjohtaja Paavo Lipponen. Pekka Ervastin Irakgate-teoksen mukaan SDP:n ja keskustan johtavat poliitikot tapasivat ensimmäistä kertaa vaalien jälkeen epävirallisessa tapaamisessa 25. maaliskuuta 2003 ravintola Pääkonttorissa Helsingissä. Tässä tapaamisessa Lipponen teki Ervastin mukaan selväksi olevansa erittäin loukkaantunut Jätteenmäen harjoittamasta Irak-kampanjoinnista ja toivovansa keskustan ja Jätteenmäen toiminnasta mahdollisesti anteeksipyyntöä.¹¹⁶ Lipposen tulevaisuus oli hallitusneuvottelujen edetessä jonkin aikaa arvoitus, kunnes 14. huhtikuuta hän ilmoitti julkisesti, ettei lähde Anneli Jätteenmäen hallitukseen¹¹⁷. Päätös oli erittäin merkittävä, sillä kyse oli toisen päähallituspuolueen puheenjohtajasta.

Haastatelluista etenkin toimittajakuntaa edustava Timo Haapala painottaa Lipposen vahvaa tunnereaktiota Irak-kysymykseen liittyen. Hänen käsityksensä mukaan Lipponen katkeroitui Jätteenmäen vaaleja edeltäneestä toiminnasta ”eikä tule antamaan sitä ikinä anteeksi”.¹¹⁸ Vaikka Haapala ei toki ole koskaan voinut päästä Paavo Lipposen pään sisälle saati kykene ennustamaan Lipposen toimintaa tämän loppuelämän osalta, sopii näkemys Lipposen vuoden 2003 vahvasta tunnereaktiosta yksin voimakastahtoisena pidetyn Lipposen maineen ja aihetta koskevan kirjallisuuden kanssa. Myös Eero Lankia arvioi Irak-keskustelun jättäneen negatiivisen jälkensä Lipposen ajatuksiin¹¹⁹.

Minkäänlaista tietoa siitä, että Jätteenmäki olisi pyytänyt Lipposelta anteeksi, ei tule esiin haastatteluaineistossa tai taustakirjallisuudessa. Jälkikäteen onkin mahdollista kysyä, olisiko Jätteenmäen vaikkapa ravintola Pääkonttorin tapaamisessa tai jossakin muussa tilaisuudessa esittämä anteeksipyyntö Lipposelle voinut muuttaa skandaalin kulkua olennaisella tavalla. Olisiko SDP päätynt vetämään Jätteenmäeltä kesäkuussa luottamuksensa pois, jos puolueen puheenjohtaja, vuosikausia pääministerinä toiminut Lipponen olisi saatu rauhoitettua hallitusneuvottelujen yhteydessä?

¹¹⁶ Ervasti 2004, 110–111.

¹¹⁷ Paavo Lipponen ei lähde hallitukseen. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5142823>, viittauspäivä 30.4.2020.

¹¹⁸ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹¹⁹ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

Eero Lankian mielestä Jätteenmäen pahoittelu olisi voinut muuttaa Irak-skandaalin tapahtumainkulkua. Lankia tosin arvioi, ettei Jätteenmäki ”pohjalaisena luonteena” mahdollisesti tullut ajatelleeksikaan tällaista vaihtoehtoa.

”Tämä on kaikki spekulatiota, kun en edes tiedä, mitä on tapahtunut hänen [Jätteenmäen] henkilökohtaisella tasollaan, mutta oletan, että hän ei koskaan puhunut näitä asioita kahden kesken Lipposen kanssa halki vaalien jälkeen. Anteeksipyyntö on liikaa, mutta jos hän olisi pahoitellut tai antautunut Lipposen kanssa kahdenkeskiseen keskusteluun asiasta ja antanut ymmärtää, ollut pahoillaan siitä asiasta, olisi voinut olla pelastettavissa se hallitusyhteistyö. Mutta kyllähän he erilaisia ihmisiä olivat, kummallakin oma vahva luonteensa, jotka eivät sopineet yhteen. Tämä on minun mielipiteeni.”¹²⁰

Jouni Backman puolestaan katsoo vahvasti, ettei anteeksipyyntö olisi muuttanut tapahtumasarjassa mitään. Backman korostaa, että SDP:n luottamus meni hänen katsoakseen lopulta pääministeri Jätteenmäen varsinaiseen toimintakykyyn, eikä kyse ollut Lipposen henkilönä tai SDP:n puolueena kantamasta kaunasta Jätteenmäkeä kohtaan.

”Ei se, että Jätteenmäki olisi pyytännyt Lipposelta tai SDP:ltä anteeksi, olisi muuttanut sitä tilannetta, että onko hän toimintakykyinen Suomen hallituksen pääministerinä. Sitä ei olisi voinut sopia SDP:n kanssa, niin kuin ei voinut silloin 18. kesäkuuta. Se on se väärinkäsitys, että joku minun lappuni tai SDP:n kanta olisi ollut ratkaiseva, mutta ei. Tämä ei ollut näiden kahden [Lipposen ja Jätteenmäen] välinen kysymys, ei henkilöinä eikä puolueina. Tässä oli kysymys isommasta luottamuksesta ja sitä myöten toimintakyvystä pääministerinä.”¹²¹

Haastatteluaineistossa esiintyy eriäviä käsityksiä myös siitä, kuinka kovan vaalikamppailun käyneiden päähallituspuolueiden yhteistyö lähti ylipäättään käyntiin keväällä 2003 ennen Irak-skandaalin viimeisiä vaiheita.

Jouni Backmanin mukaan hallitusyhteistyö lähti hyvin käyntiin¹²², ja myös Seppo Kääriäinen korostaa SDP:n ja keskustan tunteneen toistensa tavoitteet ja tavat – hallitusyhteistyöhän oli rakentunut niin sanotun punamulta-akselin varaan hyvin usein edellisten vuosikymmenien aikana¹²³. Unto Hämäläinen kuitenkin katsoo, ettei hallituksen yhteistoiminta ja hallituspolitiikan toteuttaminen ehtinyt varsinaisesti lähteä missään vaiheessa liikkeelle. Hämäläisen mukaan ”koko ajan oli sellainen tunne, että tässä voi vielä tapahtua jotain”; ”oli odottava tunnelma”. Toimittajana asiaa seurannut

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹²² Ibid.

¹²³ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

Hämäläinen kertoo perustaneensa käsityksen sekä isojen hankkeiden ja asioiden etenemiseen että pieniin poliittisen arjen seikkoihin.

Kriittisesti ajatellen on hyvin mahdollista, että Hämäläisen muistitietoon on voinut vaikuttaa jonkinasteinen jälkiviisuus. Tunnelma on helppo muistaa odottavana, sillä nykyhetkessä muistaja tietää lyhyen ajanjakson päättyneen lopulta dramaattiseen tapahtumaan. Toisaalta hallitusyhteistyön alku ei itsessään kerännyt keneltäkään haastateltavalta myöskään ylitsevuotavia kehuja. Vähintäänkin haastatteluaineiston pohjalta voidaan arvioida, että jotkut seuraajat muistavat hallitusyhteistyön alun nykyisin tahmeana ajanjaksona.

4.7. KOKEMUKSIA MEDIAN MERKITYKSESTÄ

Kuten skandaaleissa tyypillisesti, huomattava määrä sekä vaaleja edeltäneestä Irak-keskustelusta että koko Irak-skandaalin puheenvuoroista ja reaktioista tuotiin julki joukkotiedotusvälineiden julkaisujen välityksellä. Lisäksi mediat toivat tapahtumista julkisuuteen uutta tietoa tekemällä uutistyötä ja paljastamalla kulissien takaisia tapahtumia. Media oli väistämättä Irak-gatessa oleellisessa roolissa, joten mielenkiintoista on, miten sen rooli ja toimijuus jälkikäteen mielletään.

Keskustapoliitikot Timo Laaninen ja Seppo Kääriäinen sanovat liki samoin sanoin median ”tehneen työtään” Irak-skandaalissa¹²⁴. He toisin sanoen katsovat, ettei median toiminta ollut skandaalin aikana mitenkään erityisen poikkeuksellista tai tuomittavaa. Kääriäisen mukaan ”median rummutus” johti siihen, että paljastui, mistä Jätteenmäki oli saanut Irak-tietonsa. Eero Lankian mukaan toimittajat ”totta kai” nostivat avoimia kysymyksiä esille ja halusivat selvittää niitä loppuun saakka, jolloin asioista tuli ”hieman kokoaan isompia”. Lankiakin toteaa kuitenkin selväsanaisesti, ettei syytä tai kiitää mediaa Jätteenmäen erosta.¹²⁵ Hieman eriäviäkin näkemyksiä on esitetty: esimerkiksi Jätteenmäen puoliso, toimittaja Jorma Melleri, kirjoitti Pekka Ervastian teoksen mukaan kesällä 2003 ”julkisesta mestauksesta Herra Median suosiollisella myötävaikutuksella” ja analysoi ”päämedian ja suurhallitsijan liiton” johtaneen siihen, ettei ”entisen oppositiojohtajan oikeusturvasta” ollut jäljellä mitään¹²⁶.

Tämän kaltaista voimakkaasti mediaa syyllistävää puhetapaa ei esiinny tämän tutkielman haastatteluaineistossa. Osaltaan asiassa voi olla kyse siitä, että monet ammattipoliitikot pyrkivät yleisemminkin pääsääntöisesti välttämään median julkista syyllistämistä, sillä sen voidaan katsoa

¹²⁴ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020; Seppo Kääriäisen haastattelu 13.2.2020.

¹²⁵ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019

¹²⁶ Ervasti 2004, 270.

vaikuttavan vastuunpakoilulta. Joillakin haastateltavilla on myös saattanut ollut käsitys haastattelijana toimineen tutkielmantekijän omasta työkuvasta toimittajana. Keskeisesti voidaan kuitenkin todeta, etteivät haastatellut poliitikot syytä sen koommin kuin kiitäkään mediaa Irak-gatesta 17 vuotta jälkikäteen.

*”En voi journalismikritiikkiä oikeastaan todeta. Journalismiin kuuluu se, että haetaan koko ajan uutta tietoa, uusia paljastuksia. Varsinkin iltapäivälehdet elävät sillä. Tietysti [Pekka] Ervasti otti tästä ihan elämäntehtävän, mutta kyllä muutkin toimittajat olivat mukana siinä.”*¹²⁷

Jätteenmäen taitoja mediaesiintyjänä arvioidaan samaten pääosin varsin neutraalisti. Esimerkiksi Timo Haapalan mukaan Jätteenmäki oli televisiohaastatteluissa hieman hermostunut ja olisi kenties kaivannut ripauksen huumoria esiintymiseensä, mutta yleisesti hänen mediataitonsa olivat Haapalan mielestä hyvät¹²⁸. Jouni Backman katsoo, ettei Jätteenmäen ”mediakäyttäytymisessä” ollut juuri suuria eroja muiden poliitikkojen mediakäyttäytymiseen. Jätteenmäki ei Backmanin mukaan esimerkiksi ollut mediaa kohtaan ”yhtä hankala” kuin jännitteisistä väleistään toimittajakuntaan tunnettu Paavo Lipponen.¹²⁹ Tutkimuskirjallisuudenkin mukaan Jätteenmäki toki oli ylipäätään naisena ja oppositiojohtajana ”medioita kiinnostava” ja ”paljon julkisuutta saava” ehdokas¹³⁰.

Pääministeri Jätteenmäen julkiset pelastautumisyriytykset kevään 2003 aikana edenneestä Irak-skandaalista keräävät kuitenkin jonkin verran kritiikkiä. Unto Hämäläisen mukaan Jätteenmäki oli tässä kontekstissa mediaesiintyjänä ”täysin onneton” lukuun ottamatta eropäiväänsä, jonka aikana eduskunnassa julkisesti kantaansa puolustamalla Jätteenmäki osoitti Hämäläisen mielestä ”poikkeuksellista urheutta”.¹³¹

Jouni Backman puolestaan sanoo, ettei Jätteenmäki noudattanut Irak-skandaalin loppuvaiheissa ”kriisiviestinnän perussääntöjä”. Jätteenmäki ei heti ”kertonut kaikkea”, mikä lisätietojen tullessa ilmi syvensi itseään toteuttanutta kierrettä, jonka päätteeksi Jätteenmäki joutui eroamaan. Tähän viitaten Backman itse asiassa esittääkin näkemyksensä siitä, että Suomen hallituksen jokaisella ministerillä tulisi ylipäätään olla poliittisen viestinnän ammattilainen avustajana, sillä ”ministerimme konttaavat koko ajan julkisuuden kanssa” – ”uudentyyppisen julkisuuden merkitys yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja politiikassa on korostunut, ja tätä ei ole vielä ymmärretty”¹³².

¹²⁷ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹²⁸ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹²⁹ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹³⁰ Anttila 2006, 175.

¹³¹ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹³² Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

5. SKANDAALIN LOPPUVAIHEET JA JÄLKIPOHDINNAT

5.1. UUTISTEN MYÖTÄ KOHTI SKANDAALIN LOPPUA

Irak-skandaalin poliittisen osuuden viimeiset vaiheet alkoivat varsinaisesti loppukeväästä 2003. Maaliskuussa järjestettyjen vaalien jälkeen poliittinen julkisuus hiljeni hetkeksi aiheesta. Toukokuun alussa uutisoitiin kuitenkin Jätteenmäen näyttäneen kirjallista Irak-aineistoa toimittajilleen aiemmin keväällä MTV:n vaalitentin yhteydessä. Jätteenmäki kiisti saaneensa salaisia muistioita haltuunsa ja vetosi ”kahteen korvaansa”, käytännössä ilmaisi siis olevansa vain kuulopuheiden varassa.¹³³ Timo Haapala muistaa, ettei ollut paperin nähdessään arvannut, minkälainen vaikutus sillä tulisi muutamaa kuukautta myöhemmin olemaan.

”Minä luin varmaan parhaiten sen Annelin paperin. Siinä oli Merja [MTV:n Uutisten päätoimittaja Ylä-Anttila], käytiin kahvilla tentin jälkeen. Ylä-Anttila jutusteli siinä enemmän, ja minä pyysin, että katson sitä [paperia] enemmän. Kallionpään Vesa [MTV:n uutisten politiikan toimittaja] tuli, sillä oli pirun kiire tehdä Kymmenen uutisiin juttu. Sanoin, että tuossa, tuossa. Vesa luki ja katsoi siinä, ja minä katsoin vielä senkin jälkeen. En sitä enää muista, mutta katsoin niitä muotoiluja. Se oli alleviivattu, taisi olla tussilla yliviivattuja osioita, joita se [Jätteenmäki] käytti siinä [tentissä]. -- Silloin huvitti, että tässä se on. Ajattelin, että tästä kyllä huuto tulee, mutta en minäkään arvannut, miten kova huuto siitä tulee.”¹³⁴

Toukokuun aikana Jätteenmäki lakkasi antamasta lausuntoja Irak-asiakirjoihin liittyen. Pääministeri vetosi salaisten valtionhallinnon asiakirjojen vuotamisesta käynnistyneeseen poliisitutkintaan.¹³⁵ Tilanne kuitenkin muuttui kesäkuun alussa, kun Ilta-Sanomat uutisoi keskustan työvaliokunnassa maaliskuussa käydystä keskustelusta aiemmin mainitun vuodetun pöytäkirjan pohjalta. Jätteenmäen kerrottiin ”vastoin aiempia puheitaan” tietävän Irak-vuotajan henkilöllisyyden¹³⁶. Uutisointia seuranneessa tiedotustilaisuudessa Jätteenmäki edelleen väitti, ettei ollut pitänyt hallussaan ulkoministeriön salaisia Irak-asiakirjoja, ettei tiennyt niiden vuotajaa ja ettei myöskään ollut nähnytkään koko keskustan työvaliokunnan pöytäkirjaa¹³⁷. Samassa yhteydessä Jätteenmäki sanoi

¹³³ Uimonen 2009, 191; Ervasti 2004, 138–139; Jätteenmäki vilautti Irak-paperia toimittajille. Verkko uutiset, 2003. <http://w3.verkkouutiset.fi/arkisto/politiikka/36011.html>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹³⁴ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹³⁵ Ervasti 2004, 144.

¹³⁶ Jätteenmäki tietää Irak-vuotajan. Ilta-Sanomat, 6.6.2003. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000198573.html>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹³⁷ Jätteenmäki kiistää IS:n tiedot. Yle Uutiset, 6.6.2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5144904>, viittauspäivä 2.5.2020.

monen Irak-skandaalista muistamat sitaatit ”yritän puhua niin totta kuin voin” ja ”yritän puhua niin totta kuin osaan”¹³⁸. Noin viikkoa myöhemmin, 17. kesäkuuta 2003, Ilta-Sanomat kertoi lähteisiinsä vedoten vuotajan olleen tasavallan presidentin neuvonantaja Martti Manninen¹³⁹. Tämän myötä kokuun yhdistyi myös tasavallan presidentti Tarja Halonen ja ennen kaikkea koko presidentti-instituutio.

Skandaalin myötä Jätteenmäkeä ympäröi jo kova poliittinen paine. Eero Lankian mukaan päähallituskumppani SDP:n puoluesihteerin Eero Heinäluoma kuitenkin soitti hänelle loppuillasta 17.6. SDP:n puoluehallituksen kokouksen jälkeen vakuutellakseen, että ”eiköhän tämä tästä tasaannu”. Lankian itsensäkin mukaan kyse saattoi kuitenkin olla Heinäluoman henkilökohtaisesta toiveikkudesta.¹⁴⁰ Mielenkiintoista on, että Pekka Ervastian teoksen mukaan Lankia olisi tuolloin sanonut lähipiirilleen pitäneensä Heinäluoman puhelua sanomaltaan synkkänä. Heinäluoma olisi tämän version mukaan sanonut Lankialle arvelevansa Jätteenmäellä olevan noin kymmenen prosentoin mahdollisuus selviytyä skandaalista.¹⁴¹ Lankian 16 vuotta jälkikäteen esittämien muistikuvien ja Ervastian kirjan uskottavuuksia on hyvin vaikea vertailla keskenään – Ervastian narratiivin osalta on toki syytä muistaa, että vain kirjoittaja itse tietää, keiden kertomuksiin se ylipäättään perustuu.

Jouni Backmanin mukaan näihin aikoihin käydyissä SDP:n eduskuntaryhmän sisäisissä keskusteluissa etenkin puolueen ministereistä useat korostivat menettäneensä luottamuksensa Jätteenmäkeen ja tämän kykyyn johtaa hallitusta. Tämän lisäksi ryhmässä oli Backmanin mukaan kuitenkin myös puolueen puheenjohtaja Paavo Lipposen kriitikoita, joista Backman mainitsee nimeltä sosiaalidemokraattien pitkäaikaisen kansanedustajan Mikko Elon.¹⁴² Yhdysvaltoihin julkisuudessa kriittisesti suhtautunut Elo oli yhtynyt vasemmistoliiton Jaakko Laakson tekemään Lipposen ja Bushin tapaamisen sisältöä koskevaan kirjalliseen kysymykseen eduskunnassa jo ennen koko Irak-keskustelun alkua¹⁴³. Backmanin mukaan ”Lippos-kriitikoita ja sitä kautta Jätteenmäki-symppareita” oli Elo mukaan lukien hyvin pieni, ”yhden käden sormilla laskettavissa oleva määrä”¹⁴⁴.

Kahden kuvauksen perusteella SDP:n eduskuntaryhmä oli siis vielä ennen Jätteenmäen eropäivää hieman (joskin selvästi luottamuksen menettäneisiin painottuen) jakautunut suhteessa siihen,

¹³⁸ Virkkunen 2006, 147.

¹³⁹ Irak-vuotaja on presidentin neuvonantaja. Ilta-Sanomat, 17.6.2003. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000243941.html>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁴⁰ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹⁴¹ Ervasti 2004, 233.

¹⁴² Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁴³ Valtioapäivät 2002. Pöytäkirjat. KK 1096/2002 vp. 19.12.2002.

¹⁴⁴ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

nauttiiko pääministeri enää sosiaalidemokraattien luottamusta. Toimittaja Unto Hämäläinen puolestaan katsoo, että myös keskustan eduskuntaryhmän sisällä oli tässä vaiheessa Jätteenmäkeä vastustavia toimijoita – käsitys tästä oli syntynyt Hämäläiselle työvaliokunnan pöytäkirjan vuodon yhteydessä. Hämäläisen mukaan keskustan ja SDP:n Jätteenmäkeä vastustavat tahot löysivät kesäkuun aikana toisensa: ”Kaksi napaa, jotka eivät pitäneet Jätteenmäestä, totesivat, että meillä on yhteinen intressi.”¹⁴⁵ Keskustan eduskuntaryhmän ”napinasta” on maininta myös Pekka Ervastian teoksessa¹⁴⁶.

Kiinnostavaa on, ettei keskustan sisällä skandaalin loppuvaiheissa ennen eropäivää toimineista ”Jätteenmäen kampittajista” ole haastatteluaineistossa muuten juuri mainintoja. Osaltaan tämä voi johtua siitä, ettei haastateltavilta kysytty asiasta suoraan, sekä siitä, etteivät keskustalaispoliitikot ole halukkaita tuomaan itse esille oman puolueensa sisällä olleita ristiriitoja. Toisaalta huomattava mahdollisuus on myös siihen, että Hämäläinen muistaa asian liioitellusti. Esimerkiksi työvaliokunnan pöytäkirjan vuodon takana oli ainakin puolueen julkisen selityksen (jota Hämäläinen ei mainitse eikä kyseenalaista) mukaan ollut hyväuskoinen eduskunta-avustajatulokas, ei tarkoituksella Jätteenmäkeä vastaan toiminut poliitikko. Keskustan eduskuntaryhmän yhtenäisyyden – siis Jätteenmäen omalta puolueeltansa saaman tuen – arviointi hetkiltä ennen pääministerin eropäivää on joka tapauksessa pelkästään tämän tutkielman muistitiedon perusteella erittäin vaikeaa.

5.2. RATKAISEVA EROPÄIVÄ 18.6.2003

18. kesäkuuta 2003 Anneli Jätteenmäki antoi eduskunnan täysistunnossa pääministerin ilmoituksen Irak-keskustelun taustoista. Puheenvuorossaan Jätteenmäki perusteli vaaleja edeltänyttä esiintymistään ja sanoi, ettei ollut saanut ulkoministeriön salaisia Irak-asiakirjoja. Pääministeri sanoi eduskunnalle tietojensa perustuneen Martti Manniselta saamaansa kahteen ”briefing-muistioon”. Heti tämän perään Jätteenmäki puolustautui kahdesti toistamallaan lauseella, joka on jäänyt skandaalista elämään: ”En ollut näitäkään muistioita pyytänyt, ja ne tulivat minulle yllätyksenä.” Lausetta seuranneissa välihuudoissa Jätteenmäkeä kutsuttiin valehtelijaksi, mikä on suomalaisessa parlamentaarisisessa puhekuulttuurissa äärimmäisen poikkeuksellista.¹⁴⁷

SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Jouni Backman totesi ryhmäpuheenvuorossaan Jätteenmäen selvityksen ”vahvistaneen käsitystä toimintatavoista”, joita SDP ei voisi hyväksyä. Backman sanoi,

¹⁴⁵ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹⁴⁶ Ervasti 2004, 219.

¹⁴⁷ Valtioapäivät 2003. Pöytäkirjat. PTK 42/2003 vp. 18.6.2003, 1228.

ettei Jätteenmäen selvitys tapahtumista ollut riittävä. On kuitenkin merkittävää, ettei SDP tässä vaiheessa vielä suoraan vaatinut pääministeriä eroamaan tehtävästään. Erovaatimusta ei lausuttu myöskään hallituskumppani RKP:n tai edes minkään oppositiopuolueen ryhmäpuheenvuorossa. Ainoastaan perussuomalaisten kansanedustaja Tony Halme totesi henkilökohtaisessa puheenvuorossaan, että pääministerin ”pitäisi erota virastaan”.¹⁴⁸

Timo Laaninen katsoo koko skandaalin kiteytyneen lopulta juuri Jätteenmäen eropäivään. Hänen mukaansa poliittiset asetelmat muuttuivat päivän aikana ”tunti tunnilta ja minuutti minuutilta”. Jätteenmäen eroon johtaneen tapahtumaketjun ymmärtämiseksi onkin tältä osin hyvä käydä yksityiskohtaisestikin läpi myös viimeisen pääministeripäivän tapahtumia.

”Se epäluottamus syntyi niistä muutamasta sanasta, jotka Jätteenmäki vielä toisti, ’pyytämättä ja yllätyksenä’. Silloin sieltä vasemmalta reunalta joku huusi ’valehtelija’. Siitä se lähti kärjistymään, ja senhän on [Jouni] Backman muun muassa itsekkin kertonut, että aamulla hänen nähtyänsä Jätteenmäen [pääministerin ilmoituksen] tekstin, hyvin nopealla aikataululla muotoiltiin se demarien epäluottamus [ryhmäpuheenvuoro]. -- Siitä se lopullinen syöksykierre sitten lähti.”¹⁴⁹

Eropäivän ajankohta on merkittävä. Eduskunta oli jäämässä juhannustauolle ja sen myötä kesälomalle. Keskustan eduskuntaryhmässä käytiinkin keskustelua siitä, voisiko tilanteen ratkeamista venyttää ainakin juhannuksen yli, mikä olisi osaltaan voinut rauhoittaa kohua¹⁵⁰. Haastatteluaineiston ja kirjallisuuden perusteella Jätteenmäen henkilökohtaisen toimintakyvyn koetaan olleen eropäivänä tavallista heikompi – esimerkiksi Timo Haapalan mukaan Jätteenmäestä pystyi aistimaan kovan stressin, hänellä oli ”iho-ongelmia” ja hän liikkui eduskunnan tiloissa erehdyksessä väärässä kerroksessa¹⁵¹.

Huomionarvoista on, ettei oppositio missään vaiheessa esittänyt esimerkiksi välikysymystä pääministeri Jätteenmäen luottamuksesta. Tämä pantiin Jouni Backmanin mukaan merkille myös hallituksen riveissä. SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja muistaa koko päivää leimaavana piirteenä vastuunkantajaa etsivän tunnelman. Backmanin mukaan sekä hallituskumppanit että oppositiopuolueet odottivat, että SDP tekisi ratkaisevan liikkeen ja ottaisi jossain määrin vastuun pääministerin tai hallituksen kaatumisesta.

”Muistan, että kävimme kokoomuksen silloiselle ryhmänjohdolle vähän heittämässä herjaa, tai vähän höykyttämässä. Että kun on kerrankin mahdollisuus esittää välikysymys, kaataa hallitus, nyt te ette

¹⁴⁸ Ibid. 1229–1443.

¹⁴⁹ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁵⁰ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁵¹ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020; Ervasti 2004, 219; Houni & Romantschuk 2014, 138.

sitten sitä tee. Mieti, tällainen tilanne on päällä, niin kokoomus ei halunnut jättää välikysymystä. Kokoomus ei halunnut yrittää kaataa hallitusta. Se on minulle vieläkin epäselvää, että miksi he myös pelasivat mustaa pekkaa minulle.

Kävimme Eero Heinäluoman kanssa Ben Zyskowiczin ovella. Kysyimme, että on se helvetti, kerrankin voisitte saada hallituksen nurin, niin mikä teidän nyt on. Ne kiemurtelivat koko ajan, että hoitakaa. Heidän ilmoituksensa oli, että tämä on hallituspuolueiden sisäinen murhe.”¹⁵²

Päivä jatkui keskustan ja SDP:n sisäisillä ja välisillä kokouksilla, kunnes STT lähetti iltapäivällä sähkeen, jossa Martti Manninen sanoi Jätteenmäen nimenomaisesti pyytäneen tältä tietoja Bushin ja Lipposen tapaamisesta, olleen kiinnostuneen Irak-aineistosta ja antaneen Manniselle salaisen faksinumeronsa. Käytännössä Manninen ilmaisi Jätteenmäen valehdelleen aamuisessa pääministerin ilmoituksessaan.¹⁵³ Jouni Backmanin mukaan STT:n sähke saapui, kun SDP:n ja keskustan johtohahmojen yhteinen kokous oli tauolla. Keskustalaiset olivat pohtimassa asioita keskenään, mutta Backman vei sähkeen heidän palaveriinsa.

”Ensimmäistä kertaa Jätteenmäki, Lankia ja Kalli kuulivat ja näkivät sen Mannisen lausunnon STT:n faksista. Siinä palaverissa. Kun kysyit, että milloin oivalsin, että mihin tämä päättyy, niin se oli se hetki. Kun istuin siinä, ja näin erityisesti Lankian katseen, mutta myös Kallin ja Jätteenmäen reaktion, siinä meni silmät poikkisuuntaansa. Vaikkei mitään sanota, niin silmät ovat sillä lailla, että tästä ei tule mitään, tämä oli loppu.

Annelin sanat, miten hän siinä reagoi, siitäkin aisti, se oli viimeinen niitti, siinä hän luhistui. Se meni selittelyn puolelle. En muista tarkkaan niitä sanoja, joten en rupea siteeraamaan. -- Siis hän edelleen kiisti sen, mutta sitten tuli sanamuoto, en muista, joka oli semmoinen, miten sen nyt sanoisi, joka oli vähän samanlainen kuin salissa, että puhun niin totta kuin osaan.

Se oli vastaavanlainen. Savolainen ilmaisi sille, että en minä, mutta muotoilu oli sellainen, että se jätti epäilyksen varjon, että jos nyt kuitenkin.”¹⁵⁴

Neuvottelijat siirtyivät vielä kokoustamaan omien eduskuntaryhmiensä kanssa. Timo Laanisen mukaan keskustan eduskuntaryhmässä loppui Mannisen ulostulon myötä usko Jätteenmäen jatkuon pääministerinä¹⁵⁵. Seppo Kääriäinen kertoo, että Jätteenmäen eroa vaadittiin useissa voimakkaissa puheenvuoroissa, mutta eräät iäkkäämmät edustajat, joista Kääriäinen nimeää itsensä ja Timo Kallin,

¹⁵² Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁵³ Manninen kiistää Jätteenmäen selitykset. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5145390>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁵⁴ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁵⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

toivoivat, että asian käsittelyä voitaisiin yhä siirtää juhannuksen ylitse. Viivyttyjäryhmä jäi kuitenkin Kääriäisen mukaan vähemmistöksi.¹⁵⁶

SDP:n kokouksessa tultiin samoihin aikoihin lopulliseen johtopäätökseen siitä, ettei pääministeri Jäätteenmäen enää katsottu voivan jatkaa tehtävässään. Jouni Backman toimitutti keskustan eduskuntaryhmään paperilapun, jossa luki, että ilmoituksen pääministerin vaihtumisesta olisi tullava saman päivän aikana, mutta muita muutoksia ei tarvittaisi¹⁵⁷. Backman kertoo käyneensä jälkikäteen keskustalaisten kanssa keskusteluja, joiden perusteella hän uskoo, että keskustan eduskuntaryhmä olisi hyvinkin voinut vetää luottamuksensa pois Jäätteenmäeltä myös ilman SDP:stä tullutta viestiä¹⁵⁸.

Lapun saavuttua keskustan eduskuntaryhmän kokoukseen puolueen johtohahmot vetäytyivät viimeiseen palaveriinsa. Kyseiseen palaveriin osallistuivat haastatteluaineiston perusteella Anneli Jäätteenmäki, Timo Laaninen, Eero Lankia, Timo Kalli ja Matti Vanhanen. Eero Lankian mukaan pääministeriksi seuraavaksi noussut Matti Vanhanen oli keskustelussa hyvin hiljainen Lankian ja etenkin Kallin esittäessä ”näkökohtia”. Lopulta Jäätteenmäki veti Lankian mukaan itse tilanteestaan johtopäätökset ja poistui palaverista ilmoittamaan eropäätöksestään eduskuntaryhmälleen. Laanisen mukaan paikalla olisi ollut myös keskustan eduskuntaryhmän pääsihteeri Pekka Perttula ja muistikuvat vaihtelevat siitä, ratkesiko tilanne lopulta Laanisen vai Perttulan puheenvuoroon.¹⁵⁹ Joka tapauksessa palaverin jälkeen Jäätteenmäki kertoi medialle eroavansa tehtävästään¹⁶⁰ ja kävi illan päätteeksi jättämässä eroanomuksensa tasavallan presidentti Tarja Haloselle¹⁶¹. Irak-skandaalin poliittinen prosessi oli tullut päätökseensä.

Useimmat haastateltavat korostavat, että käytännössä missään vaiheessa tapahtumasarjaa hallitusyhteistyötä ei haluttu lopettaa. Ainoastaan Seppo Kääriäisen mukaan ”monia vaihtoehtoja oli auki” ja uusia vaaleja ”vilauteltiin” jonkinlaisissa taustakeskusteluissa vaihtoehtona, sillä osa SDP:n edustajista katsoi keskustan saaneen vaalivoiton petoksella¹⁶². Muiden haastateltavien mukaan puolueet olivat tyytyväisiä hallitusohjelmaan ja hallituskumppaneihin – kyse oli ainoastaan pääministeriä yksittäisenä henkilönä ja poliitikkona kohtaan tunnetusta luottamuksesta.

¹⁵⁶ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁵⁷ Ervasti 2004, 261; Vironen, Petri: Tähän lappuun katkesi Anneli Jäätteenmäen ura pääministerinä. Yle Uutiset, 2013. <https://yle.fi/uutiset/3-6629975>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁵⁸ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁵⁹ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020; Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹⁶⁰ 18.6.2003: Pääministeri Anneli Jäätteenmäki eroaa, virassa vain 68 päivää. MTV Uutiset, 1.9.2016. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/18-6-2003-paaministeri-anneli-jaatteenmaki-eroaa-virassa-vain-68-paivaa/6050788#gs.52j8ir>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁶¹ Halonen hyväksyi Jäätteenmäen eronpyynnön. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5145400>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁶² Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

Etenkin SDP:tä edustanut Jouni Backman korostaa harmoniaa ja hallitusyhteistyötä painottavaa näkemystä. Korostusta voi osaltaan mahdollisesti selittää sillä, että Backmanin mukaan osa keskustalaisista uskoo edelleen hänen olleen ratkaisevan lapun kirjoittajana jonkinlainen ”Jätteenmäen kaataja”.¹⁶³ Lisäksi SDP ja keskusta todella päätyivät jatkamaan hallitusyhteistyötä RKP:n kanssa samalla hallitusohjelmalla ja vain pakolliset ministerivaihdokset tehden. Anneli Jätteenmäki itse on yhdessä harvoista skandaalia suoraan puivista julkisista puheenvuoroistaan vuonna 2006 väittänyt ”asioista tietäviin” sosiaalidemokraattilähteisiin vedoten, että hänen eronsa taustalla olisi ollut SDP:n poliittinen operaatio, jonka tarkoitus olisi ollut saada Paavo Lipponen takaisin pääministeriksi. Backman kiisti tuolloin Jätteenmäen väitteet täysin.¹⁶⁴

5.3. PRESIDENTTI-INSTITUUTION JA SUKUPUOLEN MERKITYS

Jälkikäteen Irak-skandaalin poliittisen prosessin ja toimijuuden kannalta on kiinnostavaa, kuinka ison merkityksen tätä tutkielmaa varten haastatellut antavat sille, että vuotaja oli juuri tasavallan presidentin kansliasta. Käytännössä kaikki haastateltavat katsovat, että hyödyntämällä juuri Martti Manniselta saatuja asiakirjavuotoja Anneli Jätteenmäki sotki skandaaliin Suomessa arvostetun presidentti-instituution, ja että tällä puolestaan oli iso merkitys koko tapahtumasarjalle.

Huomioitava on, että tuolloinen presidentti Tarja Halonen oli poliitikkona sosiaalidemokraatti. Timo Laanisen mukaan presidentin kanslian virkamiehen hyödyntäminen olikin erityisesti sosiaalidemokraateille ”pyhäinhäväistys”¹⁶⁵. SDP:tä itse edustava Jouni Backman käyttää samaa ilmaisua: hänen mukaansa kysymys oli kuitenkin ensisijaisesti vain instituutioista, ei puoluekannasta sinänsä, ja skandaali olikin Backmanin mukaan ”pyhäinhäväistys” etenkin juuri niille sosiaalidemokraateille, jotka pitivät presidenttiä instituutiona korkeassa arvossa¹⁶⁶.

Anneli Jätteenmäki on itse tuonut jälkikäteen esiin näkemystään, jonka mukaan hän olisi joutunut eroamaan tehtävästään käytännössä sukupuolensa takia.¹⁶⁷ Irak-skandaalia on myös tutkittu huomattavasti juuri sukupuolinäkökulmasta, kuten osiossa 2.2. esitettiin.

Tämän tutkielman haastateltavista Timo Laaninen, Timo Haapala ja Seppo Kääriäinen katsovat, ettei sukupuolella ollut tapahtumasarjan kannalta erityistä merkitystä. Toimittaja Haapala itse asiassa jopa

¹⁶³ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁶⁴ Jätteenmäki näkee eronsa taustalle demarien juonen, SDP kiistää. Yle Uutiset, 2006. <https://yle.fi/uutiset/3-5756710>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁶⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁶⁶ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

¹⁶⁷ Elämä ja politiikka: Anneli Jätteenmäki. Radio-ohjelma. Yle Areena, 14.8.2019. <https://areena.yle.fi/audio/1-50246062>, viittauspäivä 2.5.2020.

katsoo sukupuolen suojelleen Jätteenmäkeä – ”miespoliitikkoa olisi lyöty kovemmin ja aiemmin”¹⁶⁸. Seppo Kääriäisen mielestä kyse oli niin poliittisesti tärkeästä asiasta, ettei sukupuoli vaikuttanut tapahtumaketjuun¹⁶⁹. Timo Laaninen sanoo tunnistavansa suomalaisessa politiikassa aiemmilta vuosikymmeniltä periytyvän miehisen kulttuurin, jossa miesten keskinäinen solidaarisuus suojelee poliittisissa kiistoissa ryvettyviä päättäjiä, muttei katso Jätteenmäen eron olleen sukupuolikysymys. Jätteenmäki ei muistitietojen perusteella ole silti ainoa poliitikko, joka on jälkikäteen muistanut Irak-gatea nimenomaan sukupuolinäkökulmasta. Timo Laanisen mukaan keskustan sisällä jotkut – varsinkin naiset – ”kokivat ja selittivätkin asian niin, että kepu-pojat hylkäsivät Annelin, että jos olisi ollut mies, ei olisi hylätty”¹⁷⁰. Toimittaja Unto Hämäläinen ei ota sukupuolen merkitykseen suoraan kantaa, mutta sanoo juuri miesten ”kaataneen” Jätteenmäen¹⁷¹. Sukupuolimerkitysten osalta on syytä muistaa, että arvioijat ovat kaikki suurin piirtein saman ikäisiä, menneinä vuosikymmeninä jokseenkin miesvaltaisilla aloilla toimineita miespuolisia poliitikkoja ja toimittajia, jotka eivät välttämättä tämän myötä ole olleet erityisen herkkiä havaitsemaan sukupuolen merkitystä poliittiselle skandaalille.

5.4. TIEDETTIINKÖ KESKUSTAN PIIRISSÄ?

Pekka Ervastian Irakgate-kirjan mukaan poliittisen historian dosentti Martti Häikiö ihmetteli loppuvuodesta 2003 Ilta-Sanomien haastattelussa, ”onko mahdollista, että Anneli Jätteenmäki on toiminut täydellisen yksin, että kukaan ei keskustan johdossa ole tiennyt yhtään mitään”¹⁷².

Kysymys on tärkeä, sillä Irak-skandaali johti vakaviin julkisiin poliittisiin seurauksiin vain keskushenkilöidensä Anneli Jätteenmäen ja Martti Mannisen kohdalla. Epäilyksiä on esitetty kuitenkin siitä, ettei Jätteenmäki olisi ollut ainoa keskustalainen, joka olisi tiennyt sekä eettisesti että juridisesti kyseenalaisista toimintatavoista vuoden 2003 eduskuntavaalikampanjan aikana. Toukokuussa 2003 Ilta-Sanomathan uutisoi keskustan työvaliokunnan pöytäkirjasta, jonka mukaan Jätteenmäki oli jo maaliskuussa puhunut puoluetovereilleen hallussaan olevista asiapapereista ja niiden lähteestä.

Jätteenmäen lähin avustaja Timo Laaninen vastaa kysymykseen ”tiesitkö ennen vaaleja, millaista materiaalia Jätteenmäellä oli hallussaan?” vastauksella ”en”. Laaninen sanoo myös, että MTV:n

¹⁶⁸ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹⁶⁹ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁷⁰ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁷¹ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹⁷² Ervasti 2004, 271–272.

vaalitentti oli ”varmaan ensimmäinen kerta”, kun hän näki kohuttua faksimateriaalia. Työvaliokunnan keskustelun osalta Laaninen pitää hyvin mahdollisena, ettei asiakirjalähteiden olemassaolon merkitystä ymmärretty mieltä – kyseessä oli ”ehkä ensimmäinen kerta, kun jostain papereista ylipäätään mainittiin”.

”Sitä [työvaliokunnan kokousta] ennen en tarkkaan muista, oliko Anneli puhunut siitä, että se Manninen hänelle materiaalia toimittaa. Olimme paljon keskustelleet matkan varrella, mutta sekin oli sieltä helmikuusta eteenpäin muistaakseni. Oli olemassa myös selkeä jännite Lipposen ja tasavallan presidentin Tarja Halosen välillä, ja tuli kuva, että jo ennen vaaleja Halosen ja Jätteenmäen yhteydenpito oli aika tiivistä, ja tässä Irak-kysymyksessä he olivat suurin piirtein samaa mieltä. –

Sillä tavalla ei se mikään salainen tieto ollut, että hän Mannista on tavannut. Mutta se, mikä sopimus heidän kesken on ollut tietojenvaihdosta tai että se Manninen rupeaa faksia lähettämään, sitä ei kyllä tiedetty. Vastaukseni Häikiön kysymykseen on kyllä se, että ei sitä laajemmin tiedetty, ainakaan tätä konkreettista asiaa, että faksi laulaa.”¹⁷³

Eero Lankia sanoo olettavansa, että Jätteenmäki toimi täysin muun keskustan johdon tietämättä. Lankia muistelee työvaliokunnassa vieressään istuneen Jätteenmäen näyttäneen hänelle kokouksessa kahta A4-dokumenttia, jotka Lankia arvelee jättäneensä lukematta. Lankia epäilee, ettei Jätteenmäki kertonut vuotoasioista edes Timo Laaniselle, joskin Jätteenmäen puolison ja taustavaikuttajan Jorma Mellerin Lankia arvioi tienneen vuodoista.¹⁷⁴ Seppo Kääriäinen sanoo, ettei ”kukaan meistä” tiennyt ennen skandaalin loppuvaiheita, mistä Jätteenmäen tiedot olivat peräisin¹⁷⁵.

Toimittajat ovat keskustalaisten tiedoista arvelujen varassa ja kiinnostavasti keskenään hieman eri linjoilla. Unto Hämäläinen uskoo, että jotkut keskustalaiset tiesivät tai aavistivat asiakirjalähteiden olemassaolon – ”kyllä niiden täytyi aavistaa”¹⁷⁶. Timo Haapala puolestaan sanoo pitävänsä hyvin mahdollisena, ettei kukaan keskustan johdossa tiennyt Jätteenmäen ja Mannisen toiminnasta, joskin mainitsee mahdollisina niminä Timo Laanisen ja Jorma Mellerin. Todisteena tietämättömyydestä Haapala kertoo Matti Vanhasen puhelusta, jonka tämä soitti MTV:n uutistoimitukseen maaliskuun vaalitentin jälkeen, kun Jätteenmäeltä oli tiukattu, mihin tämän Irak-tiedot perustuvat, ja tämä oli vastannut mainitsemalla asiakirjoista.

¹⁷³ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁷⁴ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹⁷⁵ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁷⁶ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

”Yksi huvittava on, etteivät kaikki myöskään tienneet, että on tulenarkaa tavaraa käsissä. Uutispäällikkö taisi olla Jukka Vuori silloin, hän tuli ja sanoi, että puhelimesta soitetaan, siellä on kritiikkiä. Ajattelin, että tästäkö [Irak-keskustelusta] se tuli. Puhelimesta oli Matti Vanhanen. Ei se sanonut tästä Irak-gatesta sanaakaan. Sillä oli joku toinen, aivan yhdentekevä asia. Se ei noteerannut sitä miksiäkään. En muista edes nykyäänkään, että mikä piru se oli, minun on pitänyt katsoa se monta kertaa. Se oli vähän tuohtunut jostain aivan millimetriluokan asiasta.”¹⁷⁷

Haapalan kertomus tukee ajatusta siitä, ettei ainakaan keskustan varapuheenjohtaja Matti Vanhanen vielä tässä vaiheessa tiennyt tai ymmärtänyt Jätteenmäellä olleiden asiakirjojen merkitystä tai alkuperää. Puhelun ajankohta on kuitenkin illalta ennen keskustan työvaliokunnan kokousta, jossa asiakirjat viimeistään tulivat puheeksi. Yllä esitetyt keskustalaisten vastaukset ovat lievästi kysymyksiä herättäviä suhteessa siihen, että työvaliokunnan pöytäkirjan perusteella Jätteenmäki puhui asiakirjoista ja lähteistä puolueensa väelle jo selvästi ennen vaaleja.

5.5. MARTTI MANNINEN JA HÄNEN MOTIIVINSA

Toimijaroolinsa kannalta Martti Manninen on jäänyt Irak-skandaalin muistamisessa varsin tuntemattomaksi tekijäksi. Manninen esiintyi kohun aikaan ja on ylipäätään esiintynyt julkisuudessa erittäin vähän, eikä hänen henkilöahmoaan tai toimintaansa kyetä kuvailemaan äärimmäisen tarkasti myöskään taustakirjallisuudessa.

Yksi harvoista Mannisesta omakohtaisia kokemuksia julkaisseista kirjoittajista on tasavallan presidentin entinen viestintäpäällikkö Maria Romantschuk. Hänen mukaansa Manninen oli luonteeltaan sisäänpäinkääntynyt, mutta hyvä työssään. ”Minulla oli Mannisen seurassa usein outo aavistus, että viestit kulkeutuivat Linnasta suoraan keskustan puoluetoimistoon Apollonkadulle. Sanoin toisinaan presidentille, ettei hänen ehkä pitäisi puhua niin paljon kaikista asioistaan, kun Manninen oli paikalla”, Romantschuk kirjoittaa. Mannisen toiminnan mahdollisiksi motiiveiksi hän pohtii keskustan poliittisen agendan ajamista, toivetta virasta valtiosihteerinä tai jopa ihastumista Jätteenmäkeen. Poliisikuulusteluihin joutumisen jälkeen Manninen kuvaili Romantschukin mukaan presidentille vuototoimintansa motiiviksi ”turhamaisuutta ja tyhmyyttä”.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹⁷⁸ Houni & Romantschuk 2014, 129–133.

Pertti J. Rosilan mukaan Manninen menetti skandaalin myötä jopa ”oman elämänsä arvostuksen” ja liikkui tämän jälkeen vuosien ajan ulkoilmassa kasvonsa kätkien. ”Ei taida Manninen koskaan toipua vuoden 2003 tapahtumista”, Rosila arvioi.¹⁷⁹

Tämän tutkielman haastateltavista ainoastaan Unto Hämäläinen sanoo tunteneensa Mannisen hyvin¹⁸⁰. Esimerkiksi Timo Laaninen ja Eero Lankia sen sijaan sanovat Mannisen olleen käytännössä hyvänpäiväntuttu¹⁸¹.

Pohdinnat Mannisen motiiveista ovat haastatteluaineistossa moninaisia. Myös Laaninen mainitsee ”hypoteesin” siitä, että Manninen olisi tavoitellut paikkaa Jätteenmäen valtiosihteerinä, joskin pitää hypoteesia huonona, sillä aiheesta ei hänen mukaansa liikkunut edes huhuja¹⁸². Unto Hämäläinen arvioi Mannisen viihtyneen työssään Mauno Koiviston presidenttikauden aikana, mutta jääneen etenkin Tarja Halosen aikana selkeästi sivuun kanslian ydintoiminnasta. Hämäläinen otaksuu Mannisen olleen tyytymätön henkilökohtaiseen tilanteeseensa, kokeneen Irak-asian syystä tai toisesta erittäin tärkeäksi ja ryhtyneen näistä syistä vuotajaksi¹⁸³.

Haastateltavista suurin osa mainitsee kuitenkin myös varsin ravistelevan ajatuksen, joka Irak-skandaalista on Mannisen motiiveja koskien jäänyt elämään:

*”En pysty arvioimaan [Mannisen motiiveja]. Varmaan se historiantutkimus, mitä sinäkin tässä nyt varmaan, ehkä jotkut muutkin. Toimiko Martti Manninen kuitenkaan omasta aloitteestaan? Ainakin se kysymys täytyy esittää.”*¹⁸⁴

Spekulaatioissa toistuu ajatus siitä, että Manninen ei olisi vuotanut haltuunsa saamiaan asiakirjoja oma-aloitteisesti vaan mahdollisesti presidentin kansliassa saamastaan kehotuksesta, presidentti Halosen myötävaikutuksesta tai jopa suorasta aloitteellisuudesta. Timo Laanisen mukaan ”joissain porukoissa” on pohdittu esimerkiksi sitä, olisiko Manninen toiminut ”linnan hengessä”. Käytännössä tämä olisi tarkoittanut sitä, että Mannisen olisi presidentin kansliassa annettu ymmärtää, että tämän olisi hyvä vuotaa aineistoa, joskin niin, että jos Manninen jäisi julkisesti kiinni, häntä ei puolustettaisi. Motiivina tälle olisi puolestaan ollut ennen kaikkea Tarja Halosen ulkopoliittisen linjan yhteneväisyys Anneli Jätteenmäen ja eriävyys Paavo Lipposen näkemysten suhteen.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Rosila 2019, 121–123.

¹⁸⁰ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹⁸¹ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020; Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹⁸² Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

¹⁸³ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

¹⁸⁴ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁸⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

Laaninen kertoo myös aikanaan vallinneesta käsityksestä, jonka mukaan Mannisen epävirallinen tehtävä olisi ollut informoida etenkin keskustaa ulko- ja turvallisuuspoliittisista asioista. Seppo Kääriäinen sanoo, ettei vihjaile mitään, mutta haluaa muistuttaa siitä, että esimerkiksi Mauno Koivisto toimitti jo 1980-luvulla ulkopoliittista konsensusta haettaessa materiaalia myös oppositiojohtajille¹⁸⁶. Pekka Ervasti vie Irakgate-kirjassaan ajatuksen varsin pitkälle: hänen mukaansa sosiaalidemokraatit olivat jo aiemmin kummastelleet, kuinka keskustan johto oli ”lähes reaaliajassa” tietoinen pääministeri Lipposen ja presidentti Halosen jännitteistä ja aiemmistakin käänteistä, kuten jopa siitä, kuinka keskustan Paavo Väyrynen oli keväällä 1987 jo varhain tietoinen presidentti Mauno Koiviston ”hihaässystä” niin sanotun kassakaappisopimuksen suhteen. ”Myyrä oli saattanut nakertaa Presidentinlinnan perustuksia paljon oletettua aikaisemmin”, Ervasti pohtii.¹⁸⁷

Timo Haapala sanoo Halosen aloitteellisuuteen viittaavasta ”salaliittoteoriasta” puhuessaan, että Jätteenmäki on esiintynyt skandaalin jälkeen jatkuvasti antaen ymmärtää, että hänellä olisi aiheesta sanottavaa, jota hän ei pysty sanomaan¹⁸⁸. Keskustan puoluesihteerin Eero Lankian muistitiedon perusteella Jätteenmäki on jopa jättänyt vastaamatta Lankian aiheesta hänelle esittämään suoraan kysymykseen.

*”Tiesikö siellä [presidentin kansliassa] kukaan muu, että tällaista myllytystä on? En tiedä, en ole koskaan Martti Manniselta kysynyt, enkä tiedä onko kukaan. Joskus kysyin Anneli Jätteenmäeltä, niin hän vain hymyili.”*¹⁸⁹

Useat haastateltavista mainitsevat ulkopoliittisten linjojen yhteneväisyyksien lisäksi myös Jätteenmäen ja Halosen hyvistä henkilökohtaisista väleistä. Sekä Ervastian kirjan, Timo Laanisen haastattelun että mediatietojen mukaan tasavallan presidentti Tarja Halonen jopa vieraili puolisonsa kanssa Jätteenmäen kotona helmikuun 2003 alussa kesken vaalikampanjakauden. Tapaamisen sisällöstä ei juuri tiedetä. Toisaalta Helsingin Sanomat uutisoi elokuussa 2003, että Jätteenmäen luona olisivat käyneet perhevierailuilla myös useat muut poliitikot, kuten Paavo Lipponen ja Ville Itälä – sitä, mihin tieto perustuu, ei tosin kerrottu¹⁹⁰.

Kun Jätteenmäeltä syyskuussa 2003 kysyttiin tiedotusvälineiden edessä Halosen sekaantumisesta esitetyistä vihjailuista, hän ei ampunut mediassa esitettyjä huhuja alas, vaan sanoi kunnioittavansa

¹⁸⁶ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

¹⁸⁷ Ervasti 2004, 192.

¹⁸⁸ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

¹⁸⁹ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

¹⁹⁰ Jääskeläinen, Atte: Jätteenmäellä kävivät kylässä myös Lipposet ja Itälä. Helsingin Sanomat, 29.8.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004163576.html>, viittauspäivä 4.5.2020.

lehdistön vapautta kirjoittaa omien vapaiden mielipiteidensä mukaan¹⁹¹. Ervastin mukaan Halonen ei ollut vuonna 2004 ilmestyneen kirjan julkaisuhetken mennessä kommentoinut asiaa julkisesti, mutta kielsi poliisille toimittamassaan lausunnossaan pyytäneensä Mannista toimittamaan Jätteenmäelle ”esitutkinta-aineistossa mainittua salaista tai luottamuksellista aineistoa” ja sanoi samalla, ettei ollut edes tietoinen ”ko. toiminnasta”.¹⁹² Yle Uutisten tietojen mukaan Mannisen ja Jätteenmäen poliisikuulusteluissa ei tullut ilmi mitään Halosen osuuteen viittaavaa¹⁹³.

Kaiken kaikkiaan haastatelluista keskustalaiset Timo Laaninen, Seppo Kääriäinen ja Eero Lankia vähintäänkin kokevat tarpeelliseksi miettiä, onko Halonen kannustanut tai jopa käskenyt Mannista vuotamaan asiakirjoja. Poliitikoista Risto Volanen ja Jouni Backman eivät kommentoi haastatteluaineistossa tämäntyyppisiä teorioita merkittävässä määrin. Toimittajista Timo Haapala mainitsee ”salaliittoteoriat”, mutta korostaa, ettei hänellä ole niistä todisteita, kun taas Unto Hämäläinen uskoo vahvasti Mannisen toimineen vuotajana täydessä itsenäisyydessä.

5.6. PÄÄMINISTERIERON JÄLKEEN

Poliittisen prosessin jälkeenkin Irak-skandaali jatkui loppuvuoden 2003 ajan rikosasiaana. Pitkälle syksyyn asti julkisuudessa luultiin tapauksessa olevan kyse vain yksittäisten salaisten Irak-asiakirjojen (toki mitä ilmeisimmin laittomasta) vuotamisesta. 10. lokakuuta Helsingin Sanomat kertoi toimittaja Unto Hämäläisen uutisjutulla julkisuuteen tiedon siitä, että Manninen oli lähettänyt vuoden 2003 alkupuolella ”toistatuhatta sivua materiaalia” pääministeri Jätteenmäelle. Toukokuuhun asti jatkuneet vuodot pitivät sisällään paitsi salaisia, luottamuksellisia ja ei-julkisia asiakirjoja myös paljon täysin julkista materiaalia.¹⁹⁴

Irak-skandaali puitiin juridisesti Helsingin käräjäoikeudessa maaliskuussa 2004. Martti Manninen tuomittiin päiväsakkoihin virkasalaisuuden rikkomisesta. Anneli Jätteenmäen kohdalla syyte yllytyksestä tai avunannosta virkasalaisuuden rikkomiseen hylättiin.¹⁹⁵

Oikeudessa Mannisen ja Jätteenmäen näkemykset siitä, oliko Jätteenmäki ollut salaisten tietojen pyytämässä aloitteellinen, erosivat toisistaan täysin. Tämä näkemysero oli toki tullut ilmi jo

¹⁹¹ Hautamäki, Jaakko: Halonen ei vapautunut vihjailuista. Helsingin Sanomat, 3.9.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004164732.html>, viittauspäivä 2.5.2020.

¹⁹² Ervasti 2004, 275.

¹⁹³ Halosen Irak-osuudesta ei näyttöä. Yle Uutiset, 29.8.2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5147850>, viittauspäivä 4.5.2020.

¹⁹⁴ Hämäläinen, Unto: Manninen lähetti yli tuhat sivua materiaalia Jätteenmäelle. Helsingin Sanomat, 10.10.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004173773.html>, viittauspäivä 4.5.2020.

¹⁹⁵ Helsingin käräjäoikeus, tuomio 04/2570, 19.3.2004, 16–19.

Jätteenmäen eropäivänä hänen sanottuansa eduskunnalle, että salaiset asiakirjat tulivat pyytämättä ja yllättäen, ja Mannisen tämän jälkeen sanottua STT:lle Jätteenmäen pyytäneen tietoja ja olleen kiinnostuneen Irak-aineistosta. Erimielisyys koski esimerkiksi sitä, oliko Jätteenmäki pyytänyt Manniselta asiakirjoja ravintola Mamma Rosassa 28. tammikuuta 2003; Mannisen mukaan Jätteenmäki olisi tosin tämän jälkeenkin ollut häneen puhelinyhteydessä ja pyytänyt salaista materiaalia. Jätteenmäen mukaan kaksikon tapaaminen Mamma Rosassa olisi koskenut niin sanottua kahden lautasen politiikkaa, perustuslaillista kysymystä Suomen EU-politiikkaan liittyen.¹⁹⁶

Käräjäoikeus katsoi Mannisen version tapahtumista luotettavammaksi. Tuomiossa todetaan muun muassa, että ”ulkopolitiikka on mielenkiintoisempaa kuin perustuslakikysymykset” – esimerkiksi tästä syystä Mannisen versio Mamma Rosan keskusteluista katsottiin uskottavammaksi. Lisäksi Mannisen arvioitiin muistavan tapahtumat hyvin oman, oletetusti lainvastaiseksi tietämänsä menettelynsä poikkeuksellisuuden takia, olihan hänen uransa tasavallan presidentin neuvonantajana ollut aiemmin rikkeetön. ”On myös huomattava, että Manninen on rikoksen vuoksi menettänyt arvostetun ja hyvin palkatun työnsä. Mannisella ei ole enää tämän asian johdosta hävittävää”, tuomiossa todetaan.¹⁹⁷

Jätteenmäki väitti kuulusteluissa, ettei olisi ymmärtänyt asiakirjojen salaisuutta, mitä oikeus ei myöskään uskonut. Vaikka käräjäoikeus uskoikin Jätteenmäen pyytäneen Irak-aineistoa Manniselta, toiminnan ei katsottu täyttäneen rikokseen yllytyksen tai avunannon juridisia tunnusmerkkejä. Kaiken kaikkiaan käräjäoikeus kuitenkin katsoi, ettei ollut välttämättä saanut kuulla kaikkea Jätteenmäen ja Mannisen rikosoikeudellisesti merkittävästä toiminnasta. Tuomioon on erikseen kirjoitettu, että ”aivan eri asiana on vielä todettava, että on mahdollista, että asiassa on olemassa seikkoja, joita ei ole kerrottu poliisikuulusteluissa eikä kerrota käräjäoikeudessakaan.”¹⁹⁸ Sekä syyttäjät että Martti Manninen jättivät valittamatta tuomiosta hovioikeuteen, joten Irak-skandaali sai juridisen päätöksensä Helsingin käräjäoikeuden tuomiossa¹⁹⁹.

Pääministerin paikalta eronnut Anneli Jätteenmäki jätti Irak-skandaalin myötä keskustan puheenjohtajan paikan, mutta jatkoi työtään kansanedustajana. Entinen pääministeri sai paikan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnasta²⁰⁰. Mainittakoon, ettei Jätteenmäki mitään ilmeisimmin kantanut ainakaan valtavan suurta henkilökohtaista kaunaa esimerkiksi käänteentehneen lapun lähettänyttä

¹⁹⁶ Ibid. 7–9.

¹⁹⁷ Ibid. 13–14.

¹⁹⁸ Ibid. 14.

¹⁹⁹ Manninen ei valita tuomiostaan. Yle Uutiset, 25.3.2004. <https://yle.fi/uutiset/3-5155913>, viittauspäivä 4.5.2020.

²⁰⁰ Jätteenmäki saa paikan ulkoasiain- valiokunnasta. Helsingin Sanomat, 12.9.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004166932.html>, viittauspäivä 4.5.2020.

Jouni Backmania kohtaan. Tätä ajatusta Backman tukee kertomalla ulkoasiainvaliokunnan matkasta Yhdysvaltoihin New Yorkiin alkusyksystä 2003.

*”Ensimmäisenä iltana ei ollut sovittua iltaohjelmaa. Seurueen miehet läksivät Madison Square Gardeniin katsomaan [jääkiekkjoukkue] Rangersin matsia, Timo Soini ja kumppanit. Minä ja kaikki seurueen naiset, hommasin liput New York Cityn oopperaan, ja menimme sen jälkeen syömään. Anneli oli mukana. Moni voisi ajatella, ettei hän varmaankaan olisi lähtenyt minun kanssani oopperaan ja illalliselle kaiken tämän jälkeen, mutta tämäkin ehkä kuvaa suomalaista politiikkaa. Hyvin harvoin ihmisiä on tuolla politiikassa, jotka eivät mahtuisi samaan huoneeseen tai samalle illalliselle. Ehkä siinä kuitenkin puolin ja toisin ymmärrettiin, että oli instituutioista kysymys, eikä henkilökysymys.”*²⁰¹

Kesäkuussa 2004, liki tasan vuosi Irak-skandaalin pääministerieron jälkeen, Jätteenmäki valittiin europarlamenttivaaleissa Euroopan parlamenttiin. Jätteenmäki oli Suomessa vaalien äänikuningatar keräämällä kaikista ehdokkaista suurimman henkilökohtaisen äänimäärän, 149 646 ääntä.²⁰² Jätteenmäki valittiin jatkokaudelle myös eurovaaleissa 2009 ja 2014. Vuoden 2019 vaaleissa hän ei enää asettautunut ehdolle.

Seppo Kääriäisen mukaan Jätteenmäki on ollut Irak-skandaalin jälkeen keskustan sisällä suosittu yli sukupuoli- ja maakuntarajojen, ja häntä on poliitikkona arvostettu ja kuunneltu. Jätteenmäen mielipiteitä kysytään puolueen piiristä Kääriäisen mukaan edelleen. Kääriäinen ei kuitenkaan täsmennä haastatteluaineistossa, minkälainen syy-seuraussuhde Irak-skandaalin ja sen jälkeisen suosion välillä hänen kokemuksensa mukaan vallitsee – Kääriäinen ei sano, kasvattiko skandaali hänen nähdäkseen Jätteenmäen kannatusta, laskiko se sitä vai oliko vaikutusta hänen mielestään lainkaan.²⁰³ Haastatteluaineisto ei ylipäätään sisällä kovin pitkällistä pohdintaa tähän kysymykseen liittyen, mikä selittyy osin sillä, ettei asiasta tiedusteltu kaikilta haastatelluilta.

Toimittaja Unto Hämäläisen mukaan Irak-skandaali on Jätteenmäen julkisen maineen kannalta tärkein yksittäinen asia, ”se, josta hänet muistetaan”. Hämäläinen myös näkee Irak-skandaalilla ja Jätteenmäen kohtalolla suoria seurauksia keskustan poliittiseen toimintaan skandaalia seuranneina vuosina. Hämäläinen puhuu keskustan ”kollektiivisesta muistista”, jota ”se, että puolueen puheenjohtaja pakotettiin nöyryyttävällä tavalla eroamaan” jäi ”jäytämään” jopa niidenkin osalta, jotka Hämäläisen käsityksen mukaan toimivat skandaalin loppuvaiheessa Jätteenmäkeä vastaan.²⁰⁴

²⁰¹ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

²⁰² Suomen virallinen tilasto: Europarlamenttivaalit 2004. Tilastokeskus, Helsinki 2006, 18.

²⁰³ Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020.

²⁰⁴ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

Mediatietojen mukaan keskustalla ja kokoomuksella oli vuoden 2006 presidentinvaaleissa kulisseyssä tehty sopimus siitä, että jos vain toisen puolueen ehdokas pääsisi vaalin toiselle kierrokselle, keskusta tukisi kokoomuksen ehdokasta tai toisinpäin. Puolueiden johtohahmot eivät ole kiistäneet tämän kaltaisen sopimuksen olemassaoloa.²⁰⁵ Vaalin toiselle kierrokselle pääsi kokoomuksen Sauli Niinistö, jota keskusta asettui julkisesti tukemaan. Niinistö hävisi lopulta toisen kierroksen Tarja Haloselle.

Unto Hämäläisen mielestä keskusta oli valmis sopimukseen juuri Irak-skandaalin takia. SDP:n hallituskumppanina yhä tuolloin toiminut puolue oli hänen nähdäkseen juuri kollektiivisen muistinsa ”jäytämisen” myötä halukas tekemään hallitus-oppositio-ajan ylittäneen sopimuksen. Kyseessä oli Hämäläisen mielestä ”tiedostamaton motiivi, jolla homma lähti liikkeelle”. Anneli Jäätteenmäki itse asettautui toisella kierroksella puolueensa linjan mukaisesti julkisesti Sauli Niinistön taakse hyvin tuntemansa Tarja Halosen sijaan²⁰⁶, Hämäläisen mukaan ”hyvin voimakkaasti”.

Hämäläinen vie ajatusta myös vielä pidemmälle muistuttaessaan vuoden 2006 vaalituloksen pohjustaneen Niinistön voittoa presidentinvaaleissa 2012. Näin ollen toimittaja katsoo Jäätteenmäen Irak-skandaalilla olleen ainakin jossain määrin tahatonta taustavaikutusta Niinistön presidentiksi nousemiselle: ”Kyllä se Niinistö voisi Jäätteenmäelle jonkin kukkakimpun ostaa, ihan oikeasti”.²⁰⁷

Yksikään muu tämän tutkielman haastateltava ei esitä minkäänlaista ajatusta Irak-skandaalin vaikutuksesta myöhempiin presidentinvaaleihin. Idea keskustan ja kokoomuksen sopimuksesta Irakin seurauksena saattaa olla politiikan toimittajan ylitulkintaa kulissien takaisista tapahtumista, etenkin ottaen huomioon, ettei Hämäläinen haastatteluaineistossa täysin täsmennä, perustuuko käsitys vain julkisiin tietoihin vai myös hänen omiin lähteisiinsä. Mikään julkinen tosiseikka ei toisaalta todista Hämäläisen otaksumaa vääräksi. Kyse lienee teoriasta, joka ei välttämättä ole kerännyt erityisen laajaa kannattajakuntaa, mutta jonka olemassaolo on jo itsessään kiinnostavaa.

Useat haastateltavat vertaavat eri yhteyksissä Irak-gatea tämän tutkielman johdantoluvussakin mainittuun pääministeri Antti Rinteen eroon joulukuussa 2019. Tämän suhteen on huomattava, että tutkielman haastattelut on toteutettu pitkälti skandaalin ollessa ajankohtainen tai aivan tuoreessa muistissa. Ainoastaan Unto Hämäläinen vetää kuitenkin Irak-skandaalista suoran kausaalisen

²⁰⁵ Katainen: Ei salaisia sopimuksia keskustan kanssa. MTV Uutiset, 31.1.2006.

<https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/katainen-ei-salaisia-sopimuksia-keskustan-kanssa/1920596#gs.58j3m8>, viitauspäivä 4.5.2020; Simula, Matti: Presidentinvaalit 2012: Porvarisopimus ei toistu. Suomen Kuvalehti, 20.5.2011.

<https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/presidentinvaalit-2012-porvarisopimus-ei-toistu/>, viitauspäivä 4.5.2020.

²⁰⁶ Jäätteenmäki äänestää Niinistöä. Ilta-Sanomat, 19.1.2006. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000172326.html>, viitauspäivä 4.5.2020.

²⁰⁷ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

yhteyden Rinteen eroon. Hän sanoo pitävänsä mahdollisena, että keskusta veti vuonna 2019 luottamuksensa pois pääministeri Rinteeltä eräänlaisena symmetrisenä kostona vuoden 2003 tapahtumista.

*”Varmaan. Se on kollektiivisessa muistissa. Se on kerran tehty, ’miksei me [keskusta] voida tehdä heille [SDP] sitä samaa, kun he ovat kerran [vuonna 2003] tehneet sen?’. Ihan oikeasti.”*²⁰⁸

Syy-seuraussuhteesta ei ole haastatteluaineistossa muita mainintoja, ja tässä vaiheessa ajatus Rinteen erosta Irak-skandaalin jonkinasteisena seurauksena jää väistämättä täysin spekulatioasteelle. Syytä on toki huomata, ettei Hämäläinenkään pidä kausalityyttä millään tapaa varmana, ennemminkin ainoastaan loogisena.

Politiikan toimittajana edelleen työskentelevä Timo Haapala katsoo puolestaan Irak-skandaalilla ja sitä käsitteellä paljastus uutisoinnilla olleen myös seurauksena suomalaiselle politiikan journalismille.

*”Kun Ervasti pokkasi siitä Journalisti-palkinnon, ja pääministeri joutui eroamaan, niin siitä on sitten tullut näitä lautakasajuttuja ja muita. Minua on suoraan sanoen hävettänyt, kun olen seurannut. Että odotetaan, että ’jos kirjoitan näin, niin ministeri tekee johtopäätökset’. Se on poliitikkojen ja eduskunnan tehtävä päättää, onko luottamusta.”*²⁰⁹

”Lautakasajutulla” Haapala viittaa pääministeri Matti Vanhasta vuonna 2009 ympäröineeseen niin sanottuun lautakasakohuun. Ylen Silminnäkijä-ohjelmassa, toimittaja Ari Korvolan jaksossa väitettiin tuolloin nimettömän lähteen kautta, että Vanhanen olisi 1990-luvulla saanut rakennustarvikkeita, jotka olisi maksanut rakennusliike, joka olisi samoin urakoinut Vanhasen johtamalle yleishyödylliselle Nuorisosäätiölle kerrostaloja ja pyrkinyt saamaan tältä lisää urakoita. Kysymys olisi siis ollut käytännössä korruptiosta. Vanhanen kiisti väitteet ja tapauksesta käynnistyi julkinen kohu, jonka osapuoleksi myös toimittaja Korvola joutui. Todisteita tarvikkeista ei ikinä löytynyt, mutta tapaus ei myöskään päätynyt ikinä oikeuteen todisteltavaksi vastoin Korvolan ja hänen esimiehensä toivetta.²¹⁰

Timo Haapala toisin sanoen katsoo, että Pekka Ervastian Irak-skandaalista saama henkilökohtainen kunnia olisi saanut myöhemmin esimerkiksi lautakasakohun yhteydessä toimittajan tai toimittajia

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

²¹⁰ Silminnäkijä: Matin talot. Televisio-ohjelma. Yle Areena, 29.9.2009.

<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2009/09/29/matti-vanhasen-talot-ja-lautakasakohu>, viittauspäivä 4.5.2020;

Kantola 2011, 226; Lakaniemi, Sonja: Korvola seisoo yhä juttunsa takana. Iltalehti, 8.10.2009.

<https://www.iltalehti.fi/uutiset/a/2009100810388128>, viittauspäivä 4.5.2020.

odottamaan pääministerin eroavan asemastaan journalistisen työnsä perusteella ja toimimaan näin vallankäyttäjänä ilman demokraattista mandaattia. Haapala ei yksilöi, ketä toimittajaa tai toimittajia hän tarkoittaa tai mitä vastaavia tilanteita lautakasakohun lisäksi on hänen mielestään nähty.

Haastatteluaineistossa ei muilta osin kytkeä Irak-skandaalia kertaakaan suomalaisen politiikan journalismin muutoksiin. Haapalan ajatuksen uskottavuutta puntaroidessa on kuitenkin otettava huomioon, ettei hän ole ollut ajatustensa kanssa yksin. Sinikka Torkkolan raportin mukaan esimerkiksi keskustalaislehti Suomenmaa, mutta myös useat sitoutumattomat lehdet, kuten Ilkka ja Keski-suomalainen, kritisoivat vuoden 2009 laajan vaalirahakohun yhteydessä pääkirjoituksissaan ja kolumneissaan toimittajia politiikkaan vaikuttamaan pyrkivästä ajojahdistasta²¹¹. Myös Kalevan päätoimittaja Markku Mantila kirjoitti kolumnissaan vuonna 2009 aiheesta.

”Sellaisiakin ääniä kuuluu, että Jätteenmäen suistamisessa ahkeroinut toimittaja Pekka Ervasti asetti nykyjournalistille kovat standardit: yksikään politiikantoinnintaja ei enää ole mitään, ellei saa pääministeriä kaatumaan. Ja siitä tässäkin oli nyt sitten kyse, politiikan toimittamisen miehuuskokeesta.”²¹²

Aiheen käsittelyn perusteella Haapala ei siis ole ainoa, joka on jälkikäteen ajatellut Irak-skandaalista seuranneen suomalaisten politiikan toimittajien korostunut henkilökohtainen halu saada korkean tason poliitikko ”tekemään johtopäätökset” eli irtisanoutumaan tehtävästään toimittajan paljastusuutisoinnin johdosta. Tämän tutkielman muistitiedon perusteella on kuitenkin mahdotonta tavoittaa minkäänlaista arviota siitä, onko näin todellisuudessa tapahtunut.

5.7. MINKÄ AJATELLAAN JOHTANEEN JÄÄTTEENMÄEN EROON?

Jokaiselta haastateltavalta kysyttiin haastattelun lopuksi suoraan, mitkä tekijät hänen nähdäkseen johtivat pääministeri Jätteenmäen eroon Irak-skandaalissa. Tutkimuskysymykseen esitetyt vastaukset kertovat siitä, mikä Irak-gatessa nähdään oleellisena 16 vuotta jälkikäteen.

Eero Lankia painottaa vastauksessaan sosiaalidemokraattien sisäisen ilmapiirin ”myrkyttymistä”. Hänen mukaansa Jätteenmäeltä meni sen myötä edellytykset pitää hallituksessa yllä yhteishenkeä, jota hallitusohjelman toteuttaminen vaatii.²¹³ Toimittaja Timo Haapala on samoilla linjoilla

²¹¹ Torkkola, Sinikka: Vaaliraha ja lautakasa journalismissa – kohun lietsoja vai vastuullinen arvioija? Tutkimusraportti, Tampereen yliopisto 2014, 25.

²¹² Mantila, Markku: Ihmeellisen lautakasan arvoitus pitää selvittää. Kaleva, 4.10.2009. <https://www.kaleva.fi/mielipide/kolumnit/ihmeellisen-lautakasan-arvoitus-pitaa-selvittaa/289820/>, viittauspäivä 4.5.2020.

²¹³ Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019.

puhuessaan SDP:n luottamuspulasta – hänen mukaansa Paavo Lipponen oli saanut ”joukon vihaamaan Jätteenmäkeä”. Haapala tosin katsoo, että Jätteenmäki olisi voinut selvittää, mikäli hän olisi kertonut toiminnastaan jossakin vaiheessa avoimesti ja pyytänyt sitä anteeksi.²¹⁴ Timo Laanisen mukaan SDP menetti ”monen tekijän summana” luottamuksen pääministeriin kierteenomaisessa tilanteessa, jossa ”juristin faktojen” sijaan merkitystä oli kokonaiskuvalla²¹⁵.

Haastateltavista ainoa sosiaalidemokraatti Jouni Backman korostaa Jätteenmäen omaa väärää menettelytapaa ja nimenomaisesti sen seurauksena syntyneitä luottamuspulaa. Backman arvioi yleisemminkin Jätteenmäen heikkoudeksi, ettei tämä miettinyt tarpeeksi kulloistakin askeltaan pidemmälle – näin kävi Backmanin mielestä myös Jätteenmäen alkaessa hyödyntää vuodettua salaista tietoa.

*”Epäreilu toimintatapa, ja se koettiin niin vahvana. Poliitikassa on moni asia sallittu, mutta jos pelaa epäreilusti? Johon toiset eivät voi lähteä mukaan. Kyllä se on ihan päällimmäinen tässä.”*²¹⁶

Risto Volanen nostaa vastauksessaan keskeisenä tekijänä esiin vain lopullisen tilanteen laukaisseeseen Jouni Backmanin keskustan eduskuntaryhmään lähettämän lapun²¹⁷. Unto Hämäläinen puolestaan luettelee muista poiketen Jätteenmäen erolle kolme selkeää taustatekijää: ensisijaisesti presidentin pääministeriin kohdistaman epäluottamuksen, toissijaisesti (Lankian, Laanisen ja Haapalan painottaman) SDP:hen jääneen kitkan sekä keskustan sisäisen vastustuksen.

”Suurin tekijä, mikä siihen johti kuitenkin, oli ajautuminen epäluottamustilanteeseen presidentin kanssa. Se oli viimeinen pisara. Hän olisi voinut ehkä pelastaa nahkansa, jos tätä ulottuvuutta ei olisi ollut.

*Toinen asia, joka oli toki merkityksellinen, oli se, että hän oli kerännyt kuormaa, tavallaan vastustuskuormaa, demariporukkaa vaalikamppailun kautta. Kolmas asia oli se, että hänellä oli aitoja vastustajia keskustan sisällä. Sellaista epäluottamusta myös siellä.”*²¹⁸

²¹⁴ Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020.

²¹⁵ Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020.

²¹⁶ Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019.

²¹⁷ Risto Volasen haastattelu, 15.1.2020.

²¹⁸ Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020.

6. ANALYYSI

6.1. SKANDAALIN PIIRTEET

Jo tutkielman otsikon sananvalinnoista voi havaita tekstin lähtevän siitä oletuksesta, että Irak-skandaali todella oli skandaali siinä mielessä, jossa poliittisen julkisuuden teoria käsitteen ymmärtää. Muistitietojen peilaaminen luvussa 2.3. lueteltuihin John B. Thompsonin määrittelemiin skandaalin piirteisiin voi kuitenkin tarjota ymmärrystä siihen, mikä Irak-skandaalista oikeastaan teki skandaalin, miltä osin se toteutti skandaalin teoreettista arkkityyppiä ja miltä osin se toisaalta poikkesi siitä.

Thompsonin piirteistä ensimmäinen ja keskeisin, transgressio eli yleisesti hyväksytyyn eettisen normin tai yhteiskuntaan asetetun lain tai ohjeistuksen rikkomus, on selvästi Irak-skandaalissa tavalla tai toisella toteutunut. Painotus on ennen kaikkea normatiivisessa, ei niinkään juridisessa puolessa; vaikka transgression tapahtumista onkin sinänsä hieman mielettöntä määritellä vain toteutuneisiin rikosoikeudellisiin seuraamuksiin nähden, Jäätteenmäki todettiin tuomioistuimessa syyttömäksi ja Manninenkin sai varsin maltillisen sakkorangaistuksen yli puoli vuotta poliittisen skandaalin huipentaneen pääministerieron jälkeen.

Mielenkiintoista on kuitenkin miettiä, missä kohtaa Irak-skandaalin keskeisimmät transgressiot oikeastaan tapahtuivatkaan. Tapahtuiko tapahtumasarjan kannalta merkittävin eettisen koodiston rikkomus Jäätteenmäen ja Mannisen alun perinkin ryhtyessä yhteistyöhön, Jäätteenmäen hyödyntäessä saamiaan tietoja julkisesti vai Jäätteenmäen valehdellessa tietojensa alkuperästä julkisesti?

Haastateltavat eivät sinänsä pohdi erityisen kattavasti sitä, mikä Jäätteenmäen toiminnan keskeisin eettinen ongelma oikeastaan olikaan. Osa haastateltavista katsoo, että peruuttamaton rikkomus tapahtui välittömästi Jäätteenmäen alettua hyödyntää Manniselta saamaansa salaista tietoa – osa puolestaan vähintäänkin vihjaa, ettei skandaalia välttämättä olisi vastaavassa mitassa syntynyt, jos Jäätteenmäki olisi hyvittänyt tekonsa toimimalla myöhemmin kulisseyssä sovitteluvammmin.

Haastatteluaineistossa tapauksen eettistä puolta käsiteltäessä palataan kuitenkin liki jatkuvasti kevään 2003 vaaleja edeltäneeseen aikaan, vuotoihin ja niiden hyödyntämiseen. On suorastaan yllättävää, kuinka harvoin sekä poliitikot että toimittajat puntaroivat saati tuomitsevat

Jätteenmäen skandaalin aikana julkisesti laukomia puolitotuksia tai valheita. Oleellisimmaksi transgressioksi tunnutaan mieltävän juuri vaalikamppailussa tapahtunut salaisen tiedon hyödyntäminen sekä mahdollisesti vuotamiseen kannustaminen, ei niinkään yleisön ja median myöhempi harhaanjohtaminen. Tämän vallankäyttöön ja tarkemmin vallan hankkimisen normistoon liittyvän keskeisen transgression osalta on toki epävarmaa, kuinka aloitteellinen Jätteenmäki salaisten Irak-tietojen hankkimisessa todella oli, kyse kun on käytännössä sana vastaan -tilanteesta Martti Mannisen kanssa.

Toinen Thompsonin määrittelemistä skandaalin peruspiirteistä on julkinen paljastuminen. Näiltä osin ei ole vaikeaa ymmärtää, miksi Irak-skandaalista tuli niinkin raju ja poliittista julkisuutta ravistellut tapahtumaketju. Jätteenmäen rikkomuksesta heräteltiin hyvin lieviä epäilyksiä jo ennen kevään 2003 vaaleja, mutta toukokuussa ja kesäkuun alussa suuri yleisö tuli useiden uutispaljastusten myötä todella tietoiseksi siitä, mitä kulissien takana oli tarkalleen ottaen tapahtunut. Kuten Thompson kirjoittaa skandaalin toisesta peruspiirteestä, medialla on skandaaleissa keskeinen rooli, eikä Irak-skandaali tee tässä poikkeusta.

Todellisten tapahtumien paljastuminen nimenomaisesti prosessina tulee esille muistitietoaineistossa, kun esimerkiksi Jouni Backman kritisoi sitä, ettei Jätteenmäki kertonut julkisuuteen heti kaikkea tapahtuneesta. Skandaalista ehti kehkeytyä viikkojen ajan mediakentässä vankasti näkynyt asiakokonaisuus. Tapahtumien ja rikkeiden paljastuminen vähä kerrallaan piti Irak-gaten lööpeissä. Historiankirjoitus ei ikinä saa tietää, minkälainen skandaali Irak-gate olisi ollut, jos transgressio ja suurelle yleisölle paljastuminen olisivatkin tapahtuneet kertarysäyksellä tai vähintäänkin selvästi toteutunutta nopeammin. Olisiko skandaali saanut samoja mittasuhteita Thompsonin toisen peruspiirteen toteutumisen jäädessä poliittisen julkisuuden kannalta vähemmän antoisaksi?

Mielenkiintoista on, ettei Thompsonin kolmatta peruspiirrettä, paheksuntaa, sinällään tuoda haastatteluaineistossa juuri esiin. Yhdenkään haastateltavan omakohtainen suhtautuminen skandaaliin ja Jätteenmäen eettisesti arveluttavaan toimintaan ei tunnu olevan enää millään tavalla emotionaalisesti latautunut, mikä on toki varsin ymmärrettävää 16 vuoden jälkeen. Asiaa selittää osaltaan myös se, että tutkielmaa varten on haastateltu neljää Jätteenmäen puoluetoveria, yhtä henkilönä yleisesti suhteellisen maltilliseksi tiedettyä sosiaalidemokraattia sekä kahta ammattitoimittajaa.

Haastateltujen muistitieto kertoo heidän omien kokemuksiensa lisäksi myös jaetusta muistista ja kollektiivisista kokemuksista. Näiltäkin osin ajatukset paheksunnasta ja muista tunnereaktioista tuntuvat keskittyvän yksittäisten henkilöiden ympärille. Mitä ilmeisimmin Paavo Lipponen on tuntenut ja mahdollisesti tuntee toisen käden kuvausten perusteella edelleen Jätteenmäen transgressioista voimakasta paheksuntaa. Tämä on helppoa ymmärtää ottaen huomioon Jätteenmäen rikkomusten ja Lipposen vallankäytön välisen yhteyden (tärkein vuodettu asiakirja koski juuri Lipposen toimintaa) sekä Lipposen aseman Jätteenmäen kovimpana poliittisena kilpailijana. Thompsonin kriteeri skandaaliin kuuluvasta paheksunnasta täyttyy siis toki; mielenkiintoista skandaalin kolmatta piirrettä ajatellen on toki myös Pertti J. Rosilan kirjan maininta siitä, että Martti Manninen olisi skandaalin myötä jopa menettänyt oman elämänsä arvostuksen.

Jos tapahtumasarja ei herätä itse haastatelluissa tai erityisen monessa muussakaan vaikuttajassa minkäänlaista paheksuntaa, jää mietityttämään, mikä tilanne on ollut skandaalin tapahtumahetkellä. Thompsonkin mainitsee, että länsimaisten yhteiskuntien arvopluralismin myötä skandaaleilla ei aina ole suurta käytännön merkitystä suurelle yleisölle, jonka asema on lähinnä julkisen reaktion seuraamisessa.

Haastatteluaineistossa esiintyvä puhe politiikan pelisäännöistä tietysti viittaa siihen, että Irak-skandaaliin sisältyi myös suuren yleisön näkökulmasta aito eettinen rikkomus. On oletettavaa, että Jätteenmäen kiertelevät ja jopa totuudenvastaiset lausunnot ovat samoin herättäneet paheksuntaa, vaikka haastateltavat eivät tätä transgressiota juuri korostakaan. Se, ettei tämä yleinen paheksunta näy kuitenkaan sen selkeämmin esimerkiksi muistitiedossa kuvattuina voimakkaina kansalais- tai poliitikkoreaktioina, kertoo osaltaan myös skandaalien performatiivisesta luonteesta. Muistitietoon on tallentunut huomattavasti ajatuksia skandaalin aikaisesta poliittisen julkisuuden hallinnasta ja siitä, kuinka Jätteenmäkeä tuettiin tai vastustettiin laajemman poliittisen hyödyn, esimerkiksi hallitusyhteistyön jatkumisen tai Paavo Lipposen kannattamisen nimissä. Skandaalin keskeistä substanssia eli Jätteenmäen menettelytapoja koskeva pohdinta nähdään vähemmän keskeisenä. Asia selittyy toki luonnollisesti osin (muttei missään nimessä kokonaan) haastattelukysymysten painotuksilla.

Varsinaiset julkiset reaktiot ovat Thompsonin mukaan skandaalin neljäs peruspiirre. Vähintäänkin tutkielmassa esitetty taustakirjallisuus osoittaa, että Jätteenmäen toiminta kirvoitti julkisia reaktioita, vaikka paheksuntaa koskevat kuvaukset eivät sinällään leimaakaan muistitietoaineistoa, kuten yllä mainittu. Haastateltavat tuovat kuitenkin esille ihmettelynsä

opposition reagoimisen vähyydestä ja vaisuudesta Irak-skandaalin yhteydessä. Normaalisti vallankäytössä poliittisen julkisuuden kannalta keskeisen toimijan ja kriitikon koetaan olleen poikkeuksellisen hiljainen.

On toki syytä muistaa, että eduskuntatason keskustelu on vain yksi osa yhteiskunnallista diskurssia, mutta silti on huomionarvoista, että hallituskumppani SDP vaikuttaa tältä osin nousseen – tai ainakin sen koetaan nousseen – poikkeukselliseen tärkeään reaktiiviseen asemaan Irak-skandaalissa. Neljännekin peruspiirteen osalta on mahdollista esittää ajatusleikki: mitä jos Jätteenmäen toiminnasta ei olisi käynnistetty poliisitutkintaa, ja Irak-gate olisi onnistuttu tavalla tai toisella pitämään hallituspuolueiden sisäisenä asiana, siis vaikenemaan kuoliaaksi ilman julkisia reaktioita? Olisiko Irak-skandaalia tapahtunut siinä muodossa kuin se nykyisin käsitetään?

Viides ja viimeinen peruspiirre on Thompsonin jaottelun mukaan skandaalin mahdollinen vaikutus siihen osallistuneiden henkilöiden maineeseen. Irak-skandaalin kahdesta keskushenkilöstä toinen oli ennen skandaalia julkisuudelle tuntematon (ja ollut sitä käytännössä skandaalin jälkeenkin), joten fokus kohdistuu Anneli Jätteenmäkeen. Minkälainen vaikutus kokonaisuudella on ollut hänen maineeseensa ja toimintaansa, ja millä keinoilla mainehaittaa on pyritty välttämään, jos on?

Haastateltavien tiedoista on pääteltävissä ainakin se, ettei Jätteenmäen suosio kuollut Irak-skandaalin myötä missään nimessä pois. Saman osoittavat myös Jätteenmäen saamat suuret äänimäärät myöhemmissä eurovaaleissa. Jätteenmäen suosio keskustan sisällä Irak-skandaalin jälkeen on pääteltävissä etenkin Seppo Kääriäisen ja Unto Hämäläisen kokemuksista, vaikka muistitiedoista ei ole varmasti pääteltävissä sitä, minkä toimintalogiikan kautta suosiota tuli. Mahdollisesti Jätteenmäki saattoi saada kannatusta puolueen kollektiiviseen muistiin uponneen nöyryytyksen ja siitä sisuuntumisen kokemuksen myötä. Kiinnostavaa on itse asiassa sekin, ettei aineistossa ole juuri lainkaan ajatuksia Jätteenmäen suosion heikkenemisestä tai katoamisesta keskustan ulkopuolella Irak-skandaalin myötä. Tämän osalta on toki syytä muistaa Jätteenmäen jättäneen Suomen sisäisen huipputason politiikan vuoden 2004 europarlamenttivaalien myötä.

Viidettä skandaalin piirrettä määritellessään Thompson kuvailee keinoja, joilla skandaalin osapuoli voi pyrkiä ehkäisemään mainehaittaansa. Näitä ovat esimerkiksi oikeuden hakeminen tuomioistuimesta, transgressioiden kieltäminen, tarkoitus pyhittää keinot -perustelu tai sympatian tavoittelu syyllisyyden myöntämisellä.

Haastatteluaineistossa Jätteenmäen oikeudessa saama päätös ei nouse esiin kuin ohimennen mainiten. Vaikka Jätteenmäki todettiin tuomioistuimessa syyttömäksi rikokseen yllyttämiseen tai avunantoon, oikeus uskoi hänen toimineen tavalla, jota moni taatusti pitäisi eettisesti kyseenalaisena. Näin ollen ei ole ihme, etteivät haastatellut poliitikot tai toimittajat vetoa pohdinnoissaan oikeuden päätökseen juuri suuntaan tai toiseen – se tuntuu olleen poliittisen skandaalin kannalta mahdollisesti jopa suhteellisen yhdentekevää.

Jätteenmäki ei ole pääministerieronsa jälkeen perustellut kevään 2003 toimintaansa erityisen pitkäsanaisesti. Transgressioiden kieltäminen oli käytännössä Jätteenmäen linja skandaalin aikana, mutta jälkikäteen Jätteenmäki ei ole enää suoraan väittänyt, ettei olisi tehnyt mitään väärää. Vaikka Suomen ulkopolitiikan etua on väläytelty keskusteluissa, Jätteenmäki ei ole myöskään skandaalin jälkeen itse perustellut toimintaansa ylevillä tarkoituksiperillä, saati hakenut sympatiaa tunnustamalla syyllisyytensä.

Käytännössä siis mitään Thompsonin mainitsemista tavanomaisista keinoista mainehaitan ehkäisyyn ei ole käytetty. Tämä osaltaan tekee entistä helpommin ymmärrettäväksi sen, miksi skandaalin todellisista toimijarooleista on edelleen vallalla monenlaisia ajatuksia ja teorioita, mikä ilmenee tämänkin tutkielman muistitietoaineistossa. Ottamatta tässä kohtaa mitään kantaa kyseisiin ajatuksiin ja teorioihin voidaan todeta, että politiikan seuraajille Jätteenmäen harjoittama Thompsonin luettelemien tavanomaisten keinojen totaalinen sivuuttaminen on tuntunut epäilemättä oudolta ja rohkaissut pohtimaan sitä, minkä takia Jätteenmäki on valinnut toimintansa perustelemisen sijaan vaikenemisen tien.

6.2. JOHTOPÄÄTÖKSET

Haastatteluaineistoa esittelemällä, analysoimalla ja tietoa esille tuomalla on pyritty tässä tutkielmassa löytämään vastauksia kahteen tutkimuskysymykseen. *Mitkä tekijät johtivat Anneli Jätteenmäen eroon pääministerin paikalta? Minkä tekijöiden koetaan johtaneen Anneli Jätteenmäen eroon pääministerin paikalta?* Kysymykset ovat ulkoasultaan lähellä toisiaan, mutta eroavat historiateorian ja tiedonintressien näkökulmasta toisistaan selvästi. Aineisto on joka tapauksessa tarjonnut vastauksia kysymyksistä kumpaankin.

Pääministeri Anneli Jätteenmäen eroon johti tapahtumasarja, jonka kaikkein vaimein lähtölaukaus kuultiin jo kesällä 2002 Jätteenmäen julistaessa julkisuuteen puolueensa tavoitteen päästä hallitukseen; poikkeuksellisen selkeästi ääneen lausutun tavoitteen voi perustellusti jälkikäteen

arvioida rohkaisseen Jätteenmäkeä turvautumaan vaalikamppailussa poikkeuksellisiin keinoihin. Vaaliasetelmaan vaikutti muistitiedon perusteella hyvin voimakkaasti myös ennen maaliskuun 2003 vaaleja muodostunut niin sanottu pääministerivaaliasetelma.

Haastattelujen perusteella Jätteenmäki oli keväällä 2003 isoista asiakokonaisuuksista puhuttaessa taitava ja kansaan vetoava poliitikko, mutta pienten yksityiskohtien nopea hallinta koettiin hänelle haasteeksi. Aineistossa on myös jonkinlaisia viitteitä päätöksenteon pakkautumisesta tavallista voimakkaammin suljettuun pieneen piiriin. Nämä tekijät lienevät vaikuttaneet tapahtumasarjaan, mutta varsin tai hyvin rajallisesti ja epäsuorasti.

Tutkielman keskeinen havainto on se, että Jätteenmäen keskeiseksi rikkeeksi kevään 2003 ajalta koetaan ensisijaisesti Mamma Rosan tapaamisen 28.1.2003 jälkeen alkanut faksin vastaanottaminen ja salaisen tiedon hyödyntäminen. Myöhemmässä vaiheessa aiheesta annetut harhaanjohtavat tai jopa totuudenvastaiset julkiset lausunnot eivät nouse aineiston perusteella yhtä keskeiseksi transgressioksi. Jätteenmäen toki mainitaan kertoneen asioista kohun edetessä totuutta säästellen, mutta tämä havainto tuodaan esiin ennemminkin Jätteenmäen mediataitoja kuin pääministerieron juurisyitä pohdittaessa. Koska vaihtoehtoisia transgressioita ei sinänsä aseteta aineistossa vastakkain, eikä niistä myöskään suoraan kysytty, jää edelleen vaikeaksi tehtäväksi arvioida, missä määrin kyse on haastateltujen samansuuntaisesta kokemuksesta ja miltä osin laajemmin perusteltavissa olevasta analyysistä, jolla voisi vastata myös positivistisempaan ”Mitkä tekijät johtivat eroon?” -kysymykseen.

Hyvin kärjistetyksi tutkielman johtopäätökseksi voisi todeta, että Jätteenmäen menettely vuodettujen asiakirjojen suhteen on koettu niin sopimattomaksi, että se olisi täysin julki tullessaan mitä ilmeisimmin jo itsessäänkin riittänyt pakottamaan pääministerin eroamaan tehtävästään ennemmin tai myöhemmin – siitakin huolimatta, vaikka esimerkiksi toukokuussa annettuja parjattuja medialausuntoja ja kenties jopa kesäkuussa eduskunnalle sanottua ”en ole näitäkään muistioita pyytänyt, ja ne tulivat minulle yllätyksenä” -sitaattia ei olisikaan ikinä kuultu. Ajatus on jossain määrin tutkielman hypoteesien vastainen. Tältä osin on toki syytä muistaa, että sekä haastateltavien että tutkijan on ollut mahdotonta analysoida tapahtumia ilman jälkiviisautta; kesäkuussa 2003 suurimmalla osalla kärkipoliitikoistakaan ei ollut tarkkaa tietoa siitä, miten Jätteenmäki oli tarkalleen ottaen vuotosotkussa toiminut.

Tutkimukselle uutta tietoa on havainto siitä, että Jätteenmäellä oli tiedetty paremmat lähtökohdat arvioida Irakin tilannetta ja Paavo Lipposen Irak-politiikkaa vuodenvaihteen 2003 ympärillä. Muistitiedon pohjalta on perustellusti uskottavissa, että Jätteenmäellä oli tuolloin käytössään

ranskalaisiin tiedustelulähteisiin perustuvaa tietoa siitä, tultaisiinko Irakiin kohdistuvia sotatoimia hyväksymään YK:n turvallisuusneuvostossa. Paradoksaalista onkin, että pääministerin eroon johtaneessa tapahtumasarjassa Jäätteenmäki oli yhdessä alkuperäisen keskustelun substanssikysymyksistä täysin oikeassa – kuten Jäätteenmäki osasi etukäteen arvioida, sotatoimet eivät saaneet YK:lta mandaattia, toisin kuin Lipponen pitkään uumoili.

Pääministerin eroon johtaneisiin tekijöihin lukeutuvat ja vaikuttavat luonnollisesti erilaiset toimijat. Tältä osin on mielenkiintoista, missä määrin tapahtumasarja rajautui juuri keskustan ja SDP:n sisälle ja väliin. Vielä pääministerin eropäivänäkin SDP:n piirissä koettiin opposition haluavan sosiaalidemokraattien ottavan pääministerin kaatamisesta vastuun. Aivan lopulliseen eropäätökseen johti toisesta suuresta hallituspuolueesta toiseen lähetetty lappu ja sen myötä käynnistynyt muutaman merkittävimmän keskustavaikuttajan keskustelu. Toimijuuden osalta on toki painokkaasti muistettava se, ettei tutkielmaa varten ole haastateltu keskustan tai SDP:n ulkopuolisia poliitikkoja.

Kun eroon johtaneista tekijöistä tarkempaan tarkasteluun otetaan siis kehitykset keskustan ja SDP:n sisällä sekä välillä, on helppo havaita, että tapahtumasarja eteni kevään 2003 aikana pisteeseen, jossa SDP ei enää kyennyt luottamaan pääministeri Jäätteenmäkeen. Tämä mainitaan haastatteluaineistossa useasti myös vastauksena suoraan esitettyyn tutkimuskysymykseen siitä, mitkä tekijät johtivat pääministeri Jäätteenmäen eroon.

Kiinnostavaa on, miten SDP:n sisäinen epäluottamus syntyi. Irak-keskustelu ylitti sosiaalidemokraattien (muidenkin kuin Paavo Lipposen) silmissä sovinnaisuuden rajat jollain tapaa mitä ilmeisimmin jo ennen vaaleja, eivätkä hallitusneuvottelukaan sujuneet sosiaalidemokraattien ja Anneli Jäätteenmäen välisen suhteen kannalta täydellisesti. Haastatteluaineiston perusteella on kuitenkin mahdotonta vastata täysinäisesti kysymykseen siitä, oliko yksi Jäätteenmäen eron taustatekijöistä se, että hän olisi kauaskantoisesti suuttanut sosiaalidemokraatit kovaksi äityneessä vaalikamppailussa, tai se, ettei Jäätteenmäki tiettävästi pahoitellut ikinä toimintaansa Paavo Lipposelle. On mahdollista, että vaalikamppailusta jäi SDP:hen jonkinlainen epäluottamuksen siemen, mutta varmaa, että viimeistään myöhemmin keväällä Irak-skandaalin paljastuessa SDP veti luottamuksensa pois Jäätteenmäeltä pakottaen tämän eroamaan. SDP:n eduskuntaryhmän sisällä oli tosin vielä aivan kohun loppumetreilläkin kansanedustajia, jotka pitivät keskusteluissa Jäätteenmäen puolia.

Täysin rankelaista vastausta ei saada myöskään siihen, millä tavoin ja missä määrin keskusta luotti pääministeriinsä ennen Jäätteenmäen eroa. Haastatteluaineistossa on pohdintaa keskustan sisällä aktiivisesti Jäätteenmäkeä vastaan toimineesta ryhmittymästä, muttei minkäänlaisia todisteita

aiheesta. Lisäksi haastatteluaineistossa arvellaan, että keskusta olisi vetänyt tukensa pois Jätteenmäeltä ilman SDP:n eduskuntaryhmästä lähetettyä epäluottamusilmoitusta. Nämä sinänsä huomionarvoiset ajatukset toki vastaavat jossain määrin kysymykseen siitä, minkä tekijöiden *on koettu* johtaneen pääministerin eroon.

Tiedotusvälineiden rooli toimijana Irak-skandaalissa on haastatteluaineiston perusteella koettu lievemmin kuin tutkielman hypoteesissa oletetaan. Pääministeri Jätteenmäen lähin avustaja esimerkiksi kokee, että skandaali lähti kontrollista jonkun vuodettua salaiset asiakirjat iltapäivälehdille, ja mediasta johtuvaksi katsotaan aineistossa kertaalleen myös se, että Jätteenmäen Irak-tiedon lähteet ylipäättään tulivat ilmi. Pääasiassa median kuitenkin koetaan tehneen työtään varsin neutraalisti – ainakaan aineistossa ei ole käytännössä minkäänlaisia viitteitä kokemuksista mediasta Irak-skandaalin epäeettisenä syypäänä.

Sillä, että Jätteenmäki toimi yhteistyössä presidentin kanslian korkea-arvoisen virkamiehen kanssa ja lokasi näin myös presidentti-instituutiota, koetaan olleen suuri merkitys. Kokemus on niin laajasti jaettu ja helposti perusteltavissa, että presidentti-instituution arvovallan tahraamisen voinee nimetä yhdeksi tekijäksi pääministerieron taustalla, vaikka on toki mahdotonta sanoa, miten olisi käynyt, jos vuotaja olisikin ollut korkea-arvoinen virkamies vaikkapa ulkoministeriöstä. Tutkielman hypoteesi osuu tältä osin joka tapauksessa nappiin.

Sukupuolen merkityksen osalta voidaan sanoa, etteivät useat miehet koe sukupuolen vaikuttaneen Irak-skandaaliin ja sen etenemiseen. Aineiston pohjalta on vinoumien ja suppeuden takia kuitenkin täysin mahdotonta sanoa mitään siitä, onko kokemus tapahtuneeseen nähden edes oikeansuuntainen.

Tapahtumaketjussa keskeisen toimijan, Jätteenmäen transgressiot vähintään mahdollistaneen ja siten pääministerieroon mutkan kautta kontribuoineen Martti Mannisen motiivit vuotamistoimintaan ovat tutkielman perusteella edelleen epäselvät, vaikka erilaisia arveluja on. Tämä on luonut tilaa vahvasti elävälle teorialle siitä, että presidentti Tarja Halonen olisi ollut tavalla tai toisella myötävaikuttamassa Mannisen vuotoihin. Asiaan on mahdollisesti vaikuttanut myös se, ettei Jätteenmäki ole turvautunut John B. Thompsonin määrittelemiin tyypillisiin keinoihin puhdistaa mainettaan skandaalin jälkeen, mikä lienee rohkaissut pohtimaan syytä Jätteenmäen passiivisuudelle skandaalin jälkikäsitelyssä.

Presidenttikysymystä pohtivat ilmeisesti etenkin keskustalaiset. Haastatteluaineistossa esitetään teorian osalta kiinnostavia ja uskottaviakin perusteluja – Jätteenmäen ja Halosen hyvät henkilökohtaiset välit, Halosen ja Lipposen ulkopoliittiset linjaerot – sekä Halosen rooliin jollain tapaa vihjaavia todisteita, kuten Jätteenmäen erikoiset vaitonaisuudet ja käsitykset Mannisen

epävirallisesta roolista ulko- ja turvallisuuspoliittisena yhteydenpitäjänä keskustan suuntaan. Minkäänlaista kättä pidempää todistetta Halosen roolista ei kuitenkaan ole. Ajatus siitä, että presidentti Halonen olisi jollain muotoa kannustanut tai jopa käskenyt Mannista vuotamaan asiakirjoja Jäätteenmäelle, on tämän tutkielman perusteella sinänsä loogisesti selitettävissä oleva mutta käytännössä todisteetta jäänyt teoria, joka on muotoutunut osaksi Irak-gaten muistamisen tapoja.

Tutkimuskysymyksiin vastaamisen lisäksi on todettavissa, että Jäätteenmäki on nauttinut suosiota suurten äänestäjäjoukkojen lisäksi myös keskustan puoluepiirien parissa aivan näihin päiviin asti. Tutkielman perusteella ei voi kuitenkaan tehdä johtopäätöksiä siitä, oliko Irak-skandaalin suora vaikutus tähän suosioon itse asiassa positiivinen, neutraali vai negatiivinen. Irak-skandaalin seurauksista haastatteluaineistossa on myös yksittäisiä ajatuksia siitä, kuinka tapahtumaketju olisi voinut keskustan kollektiivisen muistin kautta vaikuttaa keskustan ja kokoomuksen väliseen sopimukseen vuoden 2006 presidentinvaaleissa tai jopa sosiaalidemokraattipääministeri Antti Rinteen kaatumiseen loppuvuonna 2019. Näiden teorioiden tueksi ei kuitenkaan esitetä lähes minkäänlaisia aihetodisteita, ennemminkin vain loogisia perusteluja, joten historiantutkimuksen näkökulmasta ne jäävät toistaiseksi täysin spekulatioasteelle.

6.3. LOPUKSI

On päivänselvää, ettei viimeistä sanaa Irak-skandaalista ole vielä kukaan kuultu – sikäli kun viimeistä sanaa voidaan mistään historiallisesta tapahtumasarjasta ikinä kuullakaan. Tämä tutkielma on kuitenkin osaltaan pystynyt tuottamaan lisää tietoa siitä, mitkä tekijät johtivat Suomen poliittisessa historiassa täysin poikkeukselliseen skandaaliin ja pääministerieroon vuoden 2003 aikana.

Tuleville historioitsijoille ja tutkielmantekijöille jää skandaalista vielä runsaasti pureksittavaa. Vaikka tämänkin tutkielman haastateltavat tarkkailivat toimintaa ja osallistuivat tapahtumiin aivan skandaalin ydintä myöten, neljä Irak-gaten kannalta äärimmäisen merkittävää henkilöä – Anneli Jäätteenmäki, Paavo Lipponen, Martti Manninen ja Tarja Halonen – eivät halunneet tulla haastatelluiksi tätä pro gradu -työtä varten. Heidän tietonsa ja käsityksensä tapahtumaketjusta saadaan toivottavasti historiantutkimuksen käyttöön lähivuosina tavalla tai toisella.

Tutkielman heikkoudeksi voidaan laskea myös haastateltujen henkilöiden yksipuolisuus. Seitsemän 55–75-vuotiaan miehen joukko, johon sisältyy neljä keskustalaista, yksi sosiaalidemokraatti ja kaksi politiikan toimittajaa, ei edusta likimainkaan koko poliittista kenttää ja sen diversiteettiä. Akateemisesti kiinnostavaa olisi saada lisää tietoa tapahtumasarjasta moninaisemmista näkökulmista

sukupuolen, iän ja esimerkiksi ammattihierarkian suhteen. Mitä Irak-skandaalista voisivat kertoa ja miten Irak-skandaalin kokivat esimerkiksi naispoliitikot, nuoret kansanedustajat tai vasta työuraansa aloitelleet erityisavustajat? Yhtä lailla erittäin merkittävää ja kiinnostavaa olisi saada tulevaisuudessa esiin tässä tutkielmassa varjoon jääneiden hallituskumppani RKP:n ja oppositiopuolueiden edustajien näkemyksiä sekä selityksiä omalle toiminnalleen (tai ennemminkin toimimattomuudelleen).

Kuten luvussa 5.6. mainitaan, Helsingin käräjäoikeus erikseen totesi Irak-skandaalin tapahtumia selviteltyään, että olemassa saattaa olla seikkoja, joita vuoden 2003 ja 2004 poliisikuulusteluissa ja oikeusistunnoissa ei tuotu esille. Tämä koko lailla kiinnostava huomio pitää kutinsa myös tämän tutkielman osalta. Skandaalin kaikista keskeisimmät henkilöt eivät suostuneet tutkielmaan haastateltaviksi. On liki varmaa, että heillä on aihetta koskevaa tietämystä, joka ei ole vielä tulla julki – on myös mahdollista, että tämän tutkielman haastateltavia ei ole syystä tai toisesta saatu jakamaan kaikkea kiinnostavaa informaatiotaan Irak-skandaalia koskien.

Avoimet, spekulatioihin pyörimään jääneet kysymykset esimerkiksi skandaalin toimijuuksien suhteen näyttävät olevan osa Irak-gaten muistamisen tapoja. Ei ole missään nimessä mahdotonta, etteikö suhtautuminen näihin pohdintoihin voisi jopa lähivuosina muuttua, jos julkisuuteen saatava lisätieto muuttaa tutkimusasetelmia. Skandaalien määrän lisääntyessä ja poliittisen julkisuuden muuttuessa hektisemmäksi Irak-skandaali tarjoaa joka tapauksessa inhimillisesti mielenkiintoisen, historiallisesti merkittävän ja poikkeuksellisen dramaattisen, tässäkin tutkielmassa yksityiskohtaisestikin esitellyn mutta kysymyksiä silti yhä herättävän vertailukohdan suomalaisen poliittisen elämän tulevaisuuden käännteisiin.

LÄHTEET

Asiakirjat ja ajankohdan media-aineistot ovat primäärilähteitä tutkimuskysymyksen 1 kohdalla, haastattelut ja kirjallisuus puolestaan tutkimuskysymyksen 2 kohdalla. Tämän ristikkäisyyden vuoksi perinteistä ryhmittelyä primääri- ja sekundaarilähteisiin ei voida soveltaa suoraan.

HAASTATTELUT

Kaikki haastattelut tekijän tekemiä, muistiinpanot tekijän hallussa.

Jouni Backmanin haastattelu, 27.11.2019

Timo Haapalan haastattelu, 5.2.2020

Unto Hämäläisen haastattelu, 17.2.2020

Seppo Kääriäisen haastattelu, 13.2.2020

Timo Laanisen haastattelu, 9.1.2020

Eero Lankian haastattelu, 21.11.2019

Risto Volasen haastattelu, 15.1.2020

KIRJALLISUUS

Anttila, Terhi: Eduskuntavaaleista pääministerivaaleiksi. Teoksessa Pernaa, Ville & Pitkänen, Ville (toim.): Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006.

Bauman, Zygmunt: Notkea moderni. Suomentanut Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere 2002.

Castells, Manuel: Communication Power. Oxford University Press, New York 2009.

Ervasti, Pekka: Irakgate : Pääministerin nousu ja ero. Gummerus, Jyväskylä 2004.

- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Habermas, Jürgen: Tieto ja intressi. Teoksessa Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka (toim.): Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet. Osa I. Gaudeamus, Helsinki 1976.
- Havu, Elina: Naispääministerin mediarepresentaatiot Helsingin Sanomissa ja Ilta-Sanomissa 2003. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2013.
- Herkman, Juha: Poliittikka ja mediajulkisuus. Vastapaino, Tampere 2011.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena: Tutkimushaastattelu : Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki University Press, Helsinki 2000.
- Houni, Pirjo & Romantschuk, Maria: Ei, rouva presidentti. Otava, Helsinki 2014.
- Huiku, Seppo: Irak-luu maakuntalehtien hampaissa. Teoksessa Pietinen Jukka (toim.): Journalismikritiikin vuosikirja 2004. Tiedotustutkimus 1/2004, Turun yliopisto 2004.
- Jenks, Chris: Transgression. Routledge, London 2003.
- Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006.
- Kantola, Anu: Hetken hallitsijat : Julkinen elämä notkeassa yhteiskunnassa. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2011.
- Kääriäinen, Seppo: Aidan toiselta puolen. Teos, Helsinki 2019.
- Lappalainen, Tuomo: Satraappeja ikävä. Julkaisussa Suomen Kuvalehti 21/2011.
- Laurila, Elina: Hyvä, paha Anneli. Millaisen tarinan A-studio kertoo Anneli Jäätteenmäen viimeisestä pääministerivuorokaudesta? Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006.
- Lowenthal, David: The Past Is A Foreign Country – Revisited. Cambridge University Press, New York 2015.
- Mäkipaakkanen, Katri: Glass cliff-ilmiö Suomessa – Tapaukset Merja Ailus ja Anneli Jäätteenmäki. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2016.
- Niemi, Mari K.: Kaksi tietä huipulle : Media ja puoluejohtajuus Suomessa naisten noususta populismin aaltoon. Väitöskirja, Turun yliopisto 2014.

- Pehkonen, Patrik: Orpotytöstä ministeriksi : Sinikka Mönkäreen tarina. Art House, Helsinki 2017
- Pernaa, Ville & Pitkänen, Ville (toim.): Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006.
- Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Fingerroos, Outi & al. (toim.): Muistitietotutkimus : Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006
- Railo, Erkki & Ruohonen, Sini: Verkon ja rahan vallassa – vaalit 2003–2015. Teoksessa Railo, Erkki & al.: Kamppailu vallasta : Eduskuntavaalikampanjat 1945-2015. Docendo, Jyväskylä 2016.
- Rosila, Pertti: Herrahissin vauhdissa. Tammi, Helsinki 2019.
- Salminen, Esko: Mediavallan aika : Poliitikka tiedotusvälineissä Mauno Koivistosta Tarja Haloseen. Edita, Helsinki 2006.
- Sarlund, Seppo: Poliitiikan pöydän alta. Otava, Helsinki 2004.
- Silvola, Sakari: Fusku ja pajunköysi vai palvelus maalle? Irak-skandaalin ja Anneli Jäätteenmäen julkisuuskuvan rakentuminen Ilkan ja Ilta-Sanomien pääkirjoituksissa ja kolumneissa. Pro gradu - tutkielma, Tampereen yliopisto 2006.
- Talvitie, Elina: Keitäs tyttö kahvia : Naisia politiikan portailla. WSOY, Helsinki 2013.
- Thompson, John B.: Political Scandal : Power and Visibility in the Media Age. Polity Press, Cambridge 2000.
- Torkkola, Sinikka: Vaaliraha ja lautakasa journalismissa – kohun lietsoja vai vastuullinen arvioija? Tutkimusraportti, Tampereen yliopisto 2014.
- Tuomioja, Erkki & Leppänen, Veli-Pekka: Tunnustan pelänneeni pahinta : Poliittiset päiväkirjat 2001–2002. Tammi, Helsinki 2019
- Uimonen, Risto: Median mahti : kuinka journalistit käyttävät valtaa ja pakottavat maan mahtavia eroamaan. WSOY, Helsinki 2009.
- Uimonen, Risto: Pääministerin puhuva pää. WSOY, Helsinki 2011.
- Valtasaari, Jukka: Myrskyn vuodet : Suomen suunta kylmän sodan jälkeen. Otava, Helsinki 2009.

Van Aelst, Peter & Sheaffer, Tamir & Stanyer, James: The Personalization of Mediated Political Communication : A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings. Julkaisussa Journalism 13 (2), Sage, London 2012.

Virkkunen, Henna: Ja ministeri erosi hymyillen. Teoksessa Pernaa, Ville & Pitkänen, Ville (toim.): Poliitikot taistelivat – media kertoo : Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006.

Virkkunen, Henna: Tämä järkyttää meidät kaikki. Teoksessa Pietinen Jukka (toim.): Journalismikritiikin vuosikirja 2004. Tiedotustutkimus 1/2004, Turun yliopisto 2004.

Väliverronen, Jari: Näytösjulkisuutta vai demokratiaa? Tutkimus habermasilaisen journalismikritiikin pätevydestä Suomessa Anneli Jätteenmäen eduskuntavaalikampanjassa 2003. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006,

ASIAKIRJAT

Helsingin käräjäoikeus. Tuomio 04/2570, 19.3.2004.

Korkein hallinto-oikeus. Ratkaisu 2.3.2004/413 KHO:2004:25, 2.3.2004.

Suomen virallinen tilasto: Europarlamenttivaalit 2004. Tilastokeskus, Helsinki 2006.

Ulko- ja turvallisuuspoliittinen valiokunta käsitteli Irakin tilannetta. Valtioneuvoston tiedote 325/2002, 4.12.2002.

Valtiopäivät 2002. Pöytäkirjat. KK 1096/2002 vp. 19.12.2002.

Valtiopäivät 2003. Pöytäkirjat. PTK 42/2003 vp. 18.6.2003.

MEDIALÄHTEET

Hautamäki, Jaakko: Halonen ei vapautunut vihjailuista. Helsingin Sanomat, 3.9.2003.

<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004164732.html>.

Hämäläinen, Unto: Manninen lähetti yli tuhat sivua materiaalia Jätteenmäelle. Helsingin Sanomat, 10.10.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004173773.html>.

Itälä, Ville: Hankalat pääministerivaalit. Turun Sanomat, 1.7.2003.

<https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073904982/Ville+Italan+kolumni+17+2003+Hankalat+paaministerivaalit>.

Jääskeläinen, Atte: Jätteenmäellä kävivät kylässä myös Lipposet ja Itälä. Helsingin Sanomat, 29.8.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004163576.html>.

Karvala, Kreetta & Nurmi, Lauri: Sipilä teki aloitteen Rinteen kaatamiskokouksesta – IL:n näkemät salaiset tekstiviestit todistavat: Näin keskusta kaatoi Antti Rinteen. Iltalehti, 3.12.2019. <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/604d5454-52f8-43f6-8ca2-443fa26e331f>.

Klemettinen Riina: Rektiogate ja muita skandaaleja. Kielikello, 1/2014. <https://www.kielikello.fi/-/rektiogate-ja-muita-skandaaleja>.

Lakaniemi, Sonja: Korvola seisoo yhä juttunsa takana. Iltalehti, 8.10.2009. <https://www.iltalehti.fi/uutiset/a/2009100810388128>.

Lipponen, Paavo: Kuka kerää palaset Irakin kriisin jälkeen? Turun Sanomat, 13.3.2003. <https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073888113/Paavo+Lipposen+kolumni+133+2003+Kuka+keraa+palaset+Irakin+kriisin+jalkeen>.

Mantila, Markku: Ihmeellisen lautakasan arvoitus pitää selvittää. Kaleva, 4.10.2009. <https://www.kaleva.fi/mielipide/kolumnit/ihmeellisen-lautakasan-arvoitus-pitaa-selvittaa/289820/>.

Nieminen, Martta: Pöytäkirjan oikea vuotaja ei ymmärtänyt tekonsa vakavuutta. Helsingin Sanomat, 17.6.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004148014.html>.

Pekonen, Laura: Matti Wuori: Mannista ja Jätteenmäkeä epäillään myös lehtivuodosta. Helsingin Sanomat, 27.9.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004170586.html>.

Raivio, Jyri: Lipponen kannusti George Bushia Venäjän ympäristöhankkeisiin. Helsingin Sanomat, 10.12.2002. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004105102.html>.

Simula, Matti: Presidentinvaalit 2012: Porvarisopimus ei toistu. Suomen Kuvalehti, 20.5.2011. <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/presidentinvaalit-2012-porvarisopimus-ei-toistu/>.

Tainola, Rita: Presidentti Tarja Halonen paljastaa vuosien jälkeen: muutto Mäntyniemestä ei sujunut ongelmitta – ”Meidän oli raivattava tie keittiöön”. Ilta-Sanomat, 26.12.2017. <https://www.is.fi/viihde/art-2000005500658.html>.

Vironen, Petri: Tähän lappuun katkesi Anneli Jäätteenmäen ura pääministerinä. Yle Uutiset, 2013. <https://yle.fi/uutiset/3-6629975>.

18.6.2003: Pääministeri Anneli Jäätteenmäki eroaa, virassa vain 68 päivää. MTV Uutiset, 1.9.2016. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/18-6-2003-paaministeri-anneli-jaatteenmaki-eroaa-virassa-vain-68-paivaa/6050788#gs.52j8ir>.

Elämä ja politiikka: Anneli Jäätteenmäki. Radio-ohjelma. Yle Areena, 14.8.2019. <https://areena.yle.fi/audio/1-50246062>.

Hallitusneuvottelut koettelevat uuden perustuslain henkeä. Turun Sanomat, 3.4.2003. <https://www.ts.fi/mielipiteet/paakirjoitukset/1073891773/Paakirjoitus+34+2003+Hallitusneuvottelut+koettelevat+uuden+perustuslain+henkea>.

Halonen hyväksyi Jäätteenmäen eronpyynnön. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5145400>.

Halosen Irak-osuudesta ei näyttöä. Yle Uutiset, 29.8.2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5147850>.

Irak-vuotaja on presidentin neuvonantaja. Ilta-Sanomat, 17.6.2003. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000243941.html>.

Jäätteenmäki kiistää IS:n tiedot. Yle Uutiset, 6.6.2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5144904>.

Jäätteenmäki näkee eroonsa taustalle demarien juonen, SDP kiistää. Yle Uutiset, 2006. <https://yle.fi/uutiset/3-5756710>.

Jäätteenmäki saa paikan ulkoasiain- valiokunnasta. Helsingin Sanomat, 12.9.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004166932.html>.

Jäätteenmäki tietää Irak-vuotajan. Ilta-Sanomat, 6.6.2003. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000198573.html>.

Jäätteenmäki vilautti Irak-paperia toimittajille. Verkkouutiset, 2003. <http://w3.verkkouutiset.fi/arkisto/politiikka/36011.html>.

Jätteenmäki äänestää Niinistöä. Ilta-Sanomat, 19.1.2006. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000172326.html>.

Katainen: Ei salaisia sopimuksia keskustan kanssa. MTV Uutiset, 31.1.2006. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/katainen-ei-salaisia-sopimuksia-keskustan-kanssa/1920596#gs.58j3m8>.

Manninen ei valita tuomiostaan. Yle Uutiset, 25.3.2004. <https://yle.fi/uutiset/3-5155913>.

Manninen kiistää Jätteenmäen selitykset. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5145390>.

Missä koalitiossa? Helsingin Sanomat, 12.3.2003. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004125880.html>.

Paavo Lipponen ei lähde hallitukseen. Yle Uutiset, 2003. <https://yle.fi/uutiset/3-5142823>.

Professori: Pääministerin puheet viittaavat ”moraaliseen luonnehäiriöön”. Verkkouutiset, 9.6.2003. <http://w3.verkkouutiset.fi/arkisto/politiikka/37441.html>.

Silminnäkijä: Matin talot. Televisio-ohjelma. Yle Areena, 29.9.2009. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2009/09/29/matti-vanhasen-talot-ja-lautakasakohu>.

LIITE: HAASTATTELURUNKO

Alla esitettyinä on ensimmäistä tutkimushaastattelua varten etukäteen laadittu 20 kysymyksen haastattelurunko. Listaa hyödynnettiin Eero Lankian haastattelussa 21. marraskuuta 2019.

Listasta poikettiin ja haastattelua täydennettiin erilaisilla lisä- ja jatkokysymyksillä huomattavan paljon jo Lankiaa haastatellessa. Lisäksi jokaista myöhempää haastattelua varten haastattelurunkoa muokattiin voimakkaasti, kunkin haastateltavan positio ja asiantuntemus sekä kehittyvät tiedonintressit huomioon ottaen.

- Minkälainen oli asemasi keskustapuolueessa vuoden 2003 alussa, sekä muodollisesti että epämuodollisesti?
- Entä vaalien jälkeen?
- Minkälainen yleistunnelma vaalien alla keskustassa vallitsi?
- Minkälainen ehdokas Anneli Jäätteenmäki oli yhteistyön osalta?
- Kansanedustaja Jaakko Laakso teki välikysymyksen. Pian tämän jälkeen Jäätteenmäki hyökkäsi Kalevassa Lipposta vastaan Irak-kortin kanssa. Mitkä olivat alussa ajatuksesi Irak-kortin käytöstä vaaliaseena?
- Entä laajemmin keskustapiireissä, työvaliokunnassa?
- Mikä oli työvaliokunnan pöytäkirjaa koskeneen episodin merkitys jälkikäteen ajateltuna?
- Mitä keskustapiireissä ajateltiin aivan vaalien alla?
- Miten koit henkilökohtaisesti median toiminnan kohun yhteydessä?
- Mitä keskustan eduskuntaryhmässä ajateltiin Jäätteenmäen mediaesiintymisistä?
- Onko median syy tai ansio, että Anneli Jäätteenmäki joutui eroamaan?
- Miten SDP alkoi antaa painetta kevään edetessä?
- Jäikö vaalitaistelusta kaunoja SDP:n suuntaan?
- Missä vaiheessa lakkasit itse uskomasta siihen, että Jäätteenmäki voisi jatkaa pääministerinä?
- Mikä merkitys oli sillä, että vuotaja oli juuri tasavallan presidentin kansliasta?
- Mikä oli Jäätteenmäen suurin virhe?
- Mitä nykyään ajattelet koko skandaalista?
- Poliittisen historian dosentti Martti Häikiö vuonna 2003: ”Onko mahdollista, että Anneli Jäätteenmäki on toiminut täydellisen yksin, että kukaan ei keskustan johdossa ole tiennyt yhtään mitään?”

- Mikä käsityksesi on, muistetaanko tapahtumaketju nykypäivänä oikeudenmukaisesti, vai onko vaikkapa jokin piirre, toimija tai ilmiö jäänyt unohtuksiin?
- Tiivistäen loppuun: Mitkä tekijät nähdäksesi johtivat Anneli Jäätteenmäen irtisanoutumiseen?